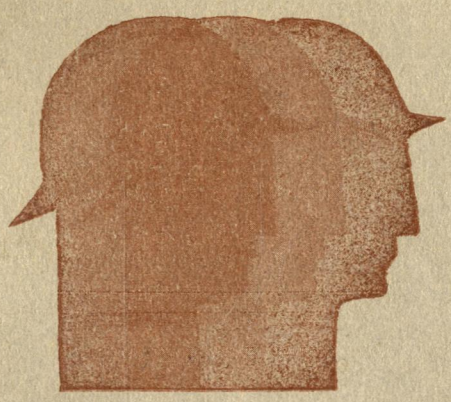

37357.

ГЕН. МАРКО БЕЗРУЧКО

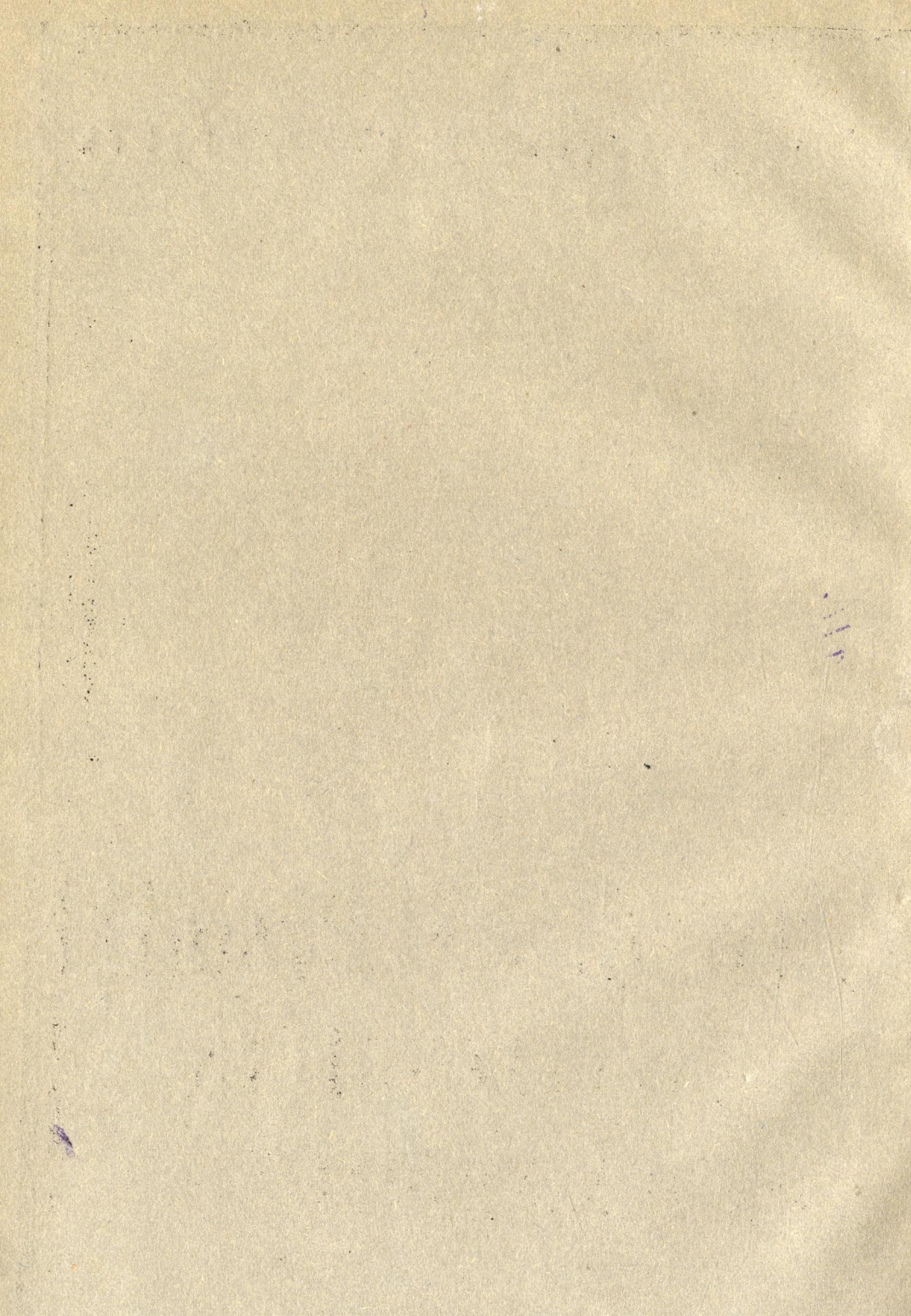

Львів. Библиотека
Ап. УРСР

Г. КОЛОДАНІЙ

1932

СІЧОВІ СТІЛЬЦІ
В БОРОТЬБІ ЗА
ДЕРЖАВНІСТЬ

06/10

~~37357~~

ГЕН. МАРКО БЕЗРУЧКО

~~DUPLICATA
échange~~

СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ В БОРОТБІ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ

411.

по содержанию

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

T3(28x)5

Львівська обласна рада
наук, освіти та спорту
236

**До читання цієї книжки просимо виправити наступні
важніші помилки:**

Стор.	Рядок	Надруковано	Має бути
4	7 згори	2-й і 5-й	2-й і 6-й
4	9 згори	приділені до	приділені: 4-й до
4	10 згори	послужили	послужив
11	22 згори	12 березня	22 березня
13	20 згори	з південного сходу	з південного заходу
13	20 згори	3-й полк з південного сходу	3-й полк з північного заходу
16	21 згори	в с. Северинці	в с. Саверці
16	23 згори	в с Білонок	в с. Вілопіль
16	13 здолу	від Сухижина	від Сульжина
18	15 згори	Трацвин	Трацлин
18	19 здолу	Зубовці	Сухнівці
18	21 здолу	Майдан-Біла	Майдан-Вілля
18	5 здолу	Шаровчики	Щуровчики
20	15 згори	Матерні	Лютерки
20	24 здолу	Чотирбори	Чотирбоки
20	24 здолу	Начмали	Ничпали
21	8 згори	Зоров	Хорів
21	10 здолу	2 й полк	1-й полк
26	17 згори	Розвал	Розваж
26	22 згори	Вольну	Вольку
27	13 згори	28 травня	24 травня
46	4 згори	на Глядкн	на Глядки
64	4 згори	зранку 1 вересня	зранку 2 вересня
81	5 здолу	в 1911	в 1919

Львів. Библиотека
АН. УРСР

Корпус Січових Стрільців, пізніш переіменований в групу Січових Стрільців, виходячи в другій половині березня 1919 року з Проскурова, де приводив себе до порядку, на фронт, був зорганізований так: піхота складалася з п'яťох полків. Кожний піший полк складався з трьох курінів, одної сотні піших і одної чоти кінних розвідників та відділу звязкового при штабі полку. Чисельний стан полків і курінів був неоднаковий, тому що організація й розвитку частин відбувалися поступово, в мірі ставлення добровольців та мобілізованих. Найсильнішими полками були 1-й, 3-й і 5-й піші полки *). Останній молодий полк, зформований у березні в м. Проскурові. Курінь складався з 3-х сотень піших і одної кулеметної з 6-ма кулеметами. Полки піхоти не були зведені в дивізії,— а керував ними безпосередньо штаб корпусу.

Артилерія складалася з 6-ти гарматних полків: 1, 2, 3, 4, 5 і 6-го. Кінний полк мав по 3 батареї, батарея по 4 гармати, крім пушкової 42-лінійної, яка була двохгарматна.

*) Основою до складу старших полків корпусу С. С. послужив полк Січових Стрільців полковника Коновальця. З цим полком Директорія Української Народньої Республіки почала наступ з Білої Церкви, де полк стояв постоем, на Мотовилівку—Київ. Одночасно до полку приставали повстанці з Білоцерківщини та поблизьких околиць київських і на час облоги Києва, в листопаді-грудні 1918 року, полк Січових Стрільців виріс на „Осадний корпус отамана Коновальця“.

По здобуттю Києва повстанці почали самодемобілізуватися, й тоді на заміну їх до частин Осадного корпусу було влито майже цілком сердюків та старшин гетьманської Сердюцької дивізії. З цього моменту Осадний корпус перетворився на корпус Січових Стрільців або корпус С. С.

Основою корпусу й надалі лишилися славні кадри полку С. С.,—з традиціями невмирущими Маківки, Золотої-Липи, Потутор,—підсилені молодими, свіжими й зразково вишколеними сердюками.

Та обставина, що сердюки були дітьми заможніших селян-хліборобів, робило корпус С. С. надто відпорним на гасла комуністичної Москви.

Таким чином у корпусі С. С. шасливо поєдналися найліпші риси придністрянського й наддніпрянського українського вояка, що разом з одержаною доброю військовою підготовкою в цілокупності складалося на видатну боєздатність корпусу С. С. — Редакція.

1-й гарматний полк мав 2 легкі батареї й одну кінно-гірську.
 3-й " " " всі 3 батареї легкі польові.
 4-й " " " 2 легкі польові й одну гавбічну 48 лінейну.
 5-й " " " 2 легкі польові й одну тяжку 42-лінейну батарею.

2-й і 5-й гарматні полки мали по три батареї 6-цалевих тяжких гавбіць. Вся артилерія була зведена в гарматну бригаду. Полки 2, 4 і 6-й увесь час війни були приділені до 3-ої Залізної дивізії, де й послужили кадром для гарматної бригади 3-ої дивізії, а 2-й та 6-й до Галицької армії, в складі якої вони були аж до переходу її до Деникіна.

Кіннота.

Кіннота складалася всього з одного кінного дивізіону Січових Стрільців (Бориса). Дивізіон мав 250 вершників і складався з трьох сотень кінних і одної кулеметної. Пізніше був приєднаний до групи полк кінний імени отамана Максима Залізняка, але потім його прийшлося розформувати із причин браку відповідного старшинського складу в ньому й повної відсутности дисципліни. В період перед операціями в червні місяці була зформована окрема кінна сотня в Кременці, що мала бути основою 2-го дивізіону, але брак коней і великі втрати 1-го дивізіону змусили через деякий час влити її до складу дивізіону Бориса, і дивізіон був переіменованій в кінний полк двохдивізіонного складу, кожний по 2 сотні та по сотні кулеметній. Таким чином група послуговувалась увесь час одним полком кінноти, яко корпусною кіннотою. При штабах дивізій мало бути по одній сотні кінноти, але ці сотні так і не вийшли з початкової стадії формування через брак коней і сідел.

Технічні частини.

На початку існування корпус С. С. посідав одну технічну сотню саперів, яка входить в склад 1-го полку С. С., пізніш переіменовану на технічну сотню корпусу С. С. При штабі корпусу була сотня звязкова з двома відділами—телеграфним та телефонним.

З метою переформування групи С. С. у дві дивізії, кожна з них мала по одній сотні технічній, ц.-т. саперній.

До групи був доданий панцерний дивізіон, який спочатку мав один бронепотяг „Січовий“. Потім долучено до нього бронепотяг „Стрілець“. Згодом були обородовані здобуті у ворога бронепотяги „Запорожець“ і „Помста“. Всього чотири бронепотяги. Всі бронепотяги правдивої конструкції. „Січовий“ був озброєний одною польовою 3-цалевою гарматою і 16 кулеметами, „Стрілець“ мав одну 3-цалеву гармату на задній платформі та дві гірських 3-цалевих гармати, які стріляли на боки з верхнього помосту, забронюваного для розміщення до 30 кулеметів, вагону. Цей бронепотяг дуже сильний та дуже високий і тяжкий представляв значну ціль для ворога.

Бронепотяг „Запорожець“ мав 2 гармати 3-цалеві і 12—16 кулеметів. „Помста“ мав одну легку 3-цалеву гармату й одну легку гавбіцю та до 16 кулеметів.

Автопанцерний дивізіон складався з трьох панцерників. „Отаман Мельник“ — озброєний одною легкою гарматою й кількома кулеметами, „Отаман Петлюра“ й „Отаман Коновалець“ — обидва озброєні тільки кулеметами. До складу дивізіону входили кілька тягарових самоходів, 2 легкових і кілька мотоциклів.

Автоколона.

Автоколона, входячи до складу групи, складалася з 8 особових і 12 тягарових самоходів. За браком відповідних доріг уживалися тільки особові самоходи, яко засіб до пересування штабів і звязку. Тягарових самоходів майже не вживалося й вони обслуговували тільки глибокий тил.

Потяг-майстерня.

Потяг-майстерня із прегарним обладнанням, із добре вишколеним персоналом була єдина на всю Україну й одна з небагатьох, що були в колишній Росії. В цій майстерні направлялися гармати, кулемети й автомобілі. Майстерня могла виробляти навіть де-які часті до всякої зброї та самоходів. Вона була підпорядкована інспекторові артилерії. Загинула в травні місяці, впавши до поляків у кінці травня 1919 р. в районі Бродів.

Запасові частини.

Думка про запасові частини для вишколення мобілізованих, підготовки ріжного роду фаховців та формування маршових сотень і курінів, виникла в командування корпусу С. С. з початку 1919 р. Тому був заснований так званий „Кіш“. Місцем осідку для нього вибрано Кремянець, який лежав у найглибшому запіллію—де можна було переводити спокійно працю, не боячись скорої руйнації.

Але Кіш Січових Стрільців не розвинувся, як слід — раз через брак воєнного запасу, надто умундування, а друге — брак організації хисту його командування.

Склад Кошу в Кремянці: 2 піших куріні вишколу, 1 сотня старшинська, 2 сотні кулеметних, 1 сотня кінноти — стояла в Меджибожі, де був кінний вишкіл для всієї армії, 1 сотня підстаршинська, 1 сотня польової варті (жандарми). Остання не уявляла з себе постійної частини Кошу, а була зформована для переведення мобілізації. При Коші був заснований шпиталь, типу запасового (після російської нуменклатури).

Санітарія.

Санітарна служба в групі, як і в усій Українській армії, протягом усього часу була поставлена досить зле. Не було ні польових,

ні запасових шпиталів. При частинах були лікарі, з котрих тільки де-хто був дійсно лікарем, а то просто фершал або й того гірше. Легко-хорих лікувалось у лазаретах при частинах, ранених та тяжко хорих спроваджувалося до Коша, де був напочатку теж лазарет, а пізніше засновано було в Староконстантинові шпиталь. Персонал для цього шпиталю і ліки взято було в Звягелі (Новоград—Волинського повіту) з місцевого земського шпиталю; персонал поповнено персоналом із військових частин.

Постачання.

Органи постачання були зформовані на зразок постачання російського корпусу. На чолі його стояв начальник постачання (корпусний інтендант) зі своїм управлінням, йому підлягали начальники постачань дивізійних. Полки та гарматні бригади мали полкове господарство теж на зразок російський. Всі запаси зброї, харчування й умундування возилися в потягах. Жадних магазинів чи місцевих складів напочатку не було. У вересні 1919 року були засновані магазини в Проскуріві. Склади, в періоді боротьби від грудня 1918 року до серпня 1919 року, були поповнені тими запасами зброї й умундування, а також і де-яким харчовим продуктом зі складів Києва, Бердичова, Білої-Церкви, Хвастова та інших міст. З осені 1919 року перейдено було на використання місцевих засобів — шляхом заготовок. При постачанні були засновані свої майстерні — кравецька на 40 машин і шевська на 80—100 шевців. Отже умундування та споряд для всіх родів зброї заготовлялося власними засобами. Взагалі, в розумінню постачання, група була досить добре забезпечена. Недостача відчувалася тільки пізніше, надто в пізню осінь, в узуттю й, частинно, в одягові теплому.

Польова варта (жандармерія).

При штабі корпусу була сотня (120 чол.) польової варті, що свої завдання виконувала добре.

Озброєння.

Піхота була озброєна 3-лінійними мушкетами російського зразку. Кулеметні частини — трьома системами кулеметів. Більшість кулеметів була „Максима“, частина — „Кольта“ й одна сотня — „Шварцльозе“.

Кіннота.

Кіннота сиділа на досить добрих конях, із сідлами російського (переважно) зразку. Озброєна була мушкетами 3-лінійного російського зразку й російською шаблею (регулярної кавалерії).

Артилерія.

Артилерія була озброєна гарматами — легкими польовими, кінно-гірськими, легкими й тяжкими гавбціями — всі відповідних російських зразків.

Умундування.

Умундування всіх родів зброї було російське за винятком мундуру, який був англійського зразку, але цього гостро не дотримувалося і через брак можна було носити і звичайну російську „гімнастюрку“.

Споряд.

Споряд, його укладка й пристосування було російське.

Стрій.

Муштра стройова переводилася згідно з Муштровим статутом*) Січових Стрільців, спеціально складеним, почасти на підставі австрійської, почасти російської муштри. Вся служба переводилася відповідно до російських статутів польової, залогової та внутрішньої служби.

Позитивні й негативні сторони організації.

Група Січових Стрільців в Українській армії являлася найкраще зорганізованою частиною тогочасної Української армії. Трійкова система взята за основу й додержана до кінця. Частинам додано потрібну кількість кулеметів. З огляду на велику роль артилерії в сучасній війні створено сильну артилерію. Сильні технічні війська й усесторонньо розвинені запасові частини, яких інші групи зовсім не мали, давали змогу не відтягати людей із фронту для переведення мобілізації, збору місцевих засобів та обслуги тилу. Була, отже, можливість мати на фронті людей уже вишколених і підготовлених до бою, а також до певної міри здисциплінованих, що в той час відіграло величезну роль. Негативною стороною було, перше, те, що 5 полків, а пізніше 6, не були зведені в будь-які вищі посередні одиниці — бригади чи дивізії. Подібний стан надзвичайно ускладнював провід у час бою, затруднював координацію роботи частин, вимагав величезної витрати енергії й засобів для підтримки зв'язку, а все це шкідливо відбивалося на операціях, надто тоді, коли обстановка вимагала швидкого рішення й негайного переведення його в життя.

*) Українське: „стрій“ (старовинне: „шик“) рівняється московському: „строй“, і українське: „муштра“ — московському: „упражнение“. — Редакція.

Другим браком організації була мала численність корпусної кінноти. Характер війни і воєнного театру вимагав мати на групу що-найменше 1,000—1,500 шабель, а було їх тільки 250. Це зв'язувало руки командуванню. Розвідки не можна було перевести своєчасно і в усіх напрямках, не вистарчало сил для переведення відповідних маневрів, а при ударах не вдавалося використати побіди. Правда, після наказу Зверхнього Командування про переформування груп у дві дивізії, передбачалось зформувати в кожній групі бригади кінноти, але тоді вже не було коней у тих районах, де оперувала Армія У. Н. Р.

Третій брак — це повна відсутність кінноти при штабі групи, хоч-би для зв'язку, і при штабах дивізій — для розвідки й зв'язку.

Стан сторін у половині березня 1919 року.

В першій половині березня московські большевики крок за кроком здобували простори на Правобережній Україні, відсовуючи Армію У. Н. Р. все далі на захід. До 15 березня ворог заняв район Миколаїв—Одеса і повів наступ на Роздільну. Зі сходу ворожі частини заняли Знаменку. З напрямку Київа після боїв ним здобуто Бердичів—Житомир. З півночі його частини йшли з районів Мозиря — на Коростень і з Луниця — на Сарни.

В той-же час частини Армії У. Н. Р. займали: Полуднева група—район між Одесою й Роздільною; корпус Запорожців, з доданими частинами,—район ст. Христинівки; різні збірні частини боронили ст. Жмеринку від напрямку м. Винниці; окрема Запорожська бригада (Семесеня) була на напрямку Бердичів—Шепетівка, в районі Романів—Чуднів; Північна група Армії У. Н. Р. прикривала напрямки Житомир—Рівне, займаючи район Звягеля (Новград-Волинського), район на північ від Сарнів, і після того, як ворог здобув Коростень, мала висунутий загін від Сарнів на Коростень (на захід від Коростеня).

У тому часі корпус С. С. розміщений у місті Проскуріві й околицях приводив себе до порядку, відпочивав і являвся резервом Армії.

Стан Армії У. Н. Р. був, отже, надзвичайно тяжким. Ворог стратегічно обхоплював її з обох флангів, загрожуючи її комунікаціям і базам. В напрямі центру, вже від Козятина, виявляються стремління ворога прорвати фронт Армії У. Н. Р. в напрямі Жмеринки. Війська У. Н. Р. вже від половини грудня 1918 року були безперестанно в боях і сильно стомилися. Надзвичайна розкинутість частин на широкому фронті й відсутність спеціальних військових засобів зв'язку робила підтримання зносин із частинами й керування ними надто тяжкими. Бували випадки, що вищі штаби по кілька днів не мали зв'язку з окремими групами або загонами, і це тоді, коли обстановка вимагала негайної передачі наказів і такого-ж скорого їх виконання.

В додаток часто нищили звязок і дуже шкодили Армії У. Н. Р. большевицькі агенти.

Плани командування. Задача корпусу С. С.

У той час, коли Українська армія знаходилась у такому тяжкому стані, населення України, вже покоштувавши панування большевиків, почало повставати проти окупантів. Маючи на меті знищення групи ворожих військ, що прорвалась на правий беріг Дніпра, в районі Винниця — Бердичів — Житомир — Київ, і користаючи з повстань, що почалися на тилах цієї групи ворожих військ, вище командування Армії У. Н. Р. задумує маневр: обмежуючись обороною на флангових напрямках Одеса—Роздільна, Знаменка—Бізула й Луїнець—Сарни,—Запорозьким корпусом, звязаним із повстанцями Таращанини, з района ст. Христинівки вдарити в напрямі Козятина у фланг і тил ворогові; Північній групі взяти Коростень і, обходячи Житомир зі сходу, взяти його, після чого допомогти, коли ця допомога буде потрібна, корпусові С. С. взяти Бердичів.

Корпусові С. С., зосередившись у районі ст. Романів, наступати на Бердичів із метою захопити його й продвигатись далі, в напрямі Козятина.

План цей, прекрасно й широко задуманий, мав для Армії У. Н. Р. на випадок успіху такі вигоди:

1) Доводив майже до оточення найсильнішої ворожої групи війська в районі Бердичова—Козятина та розбивав її.

2) Звільняв від ворога цілу Київщину й часть Волини.

3) З підходом до Дніпра й Прип'яті давав Армії У. Н. Р. природню заслону, що дозволяла на економію сил, а це з черги дало-б змогу виділити резерви для операцій на полудню. Однак план цей міг бути виконаний тільки військом дисциплінованим, витривалим, рухливим і тільки при умові доброго управління ним, а перш за все з начальниками, які могли-б розібратися в тому, що діявся круг них, які розуміли-б значіння маневру й були-б здібним до власної ініціативи.

Але багато з зазначеного бракувало тогочасній Армії У. Н. Р., і тому маневр цілком не був виконаний.

Зрадивши, отаман Григорів, розбив частини Армії У. Н. Р. на напрямку Знаменка—Бізула й примусив Південну групу відійти на Роздільну. Запорозжці в цей час почали наступ на Таращу й Винницю, але загроза їхньому тилові з боку Григоріва й відступ інших частин війська У. Н. Р. з-під Винниці й Жмеринки на південь, змусили їх також відійти на південь. З цього часу вони втратили звязок і зі Штабом Армії. Північна група теж була не в силі здобути Коростень.

Корпус С. С., отримавши завдання здобути Бердичів, мав до розпорядимости такі сили: 1-й, 3-й і 5-й полк піхоти (5,000 багнетів), 1-й, 3-й і 5-й полк артилерії (7 батарея легких, 1 батарея

кінно-гірська й 1 батарея 42-лінійна) і кінний дивізіон Бориса (250 шабель).

Для зосередження свого в районі ст. Романів корпус С. С. вирушив по залізниці, маючи авангардом три січових полки.

19 березня большевики розпочали наступ із району Бердичова вздовж залізниці на Шепетівку й осягнули до вечора 19 березня р. Случ. 20 березня вони почали тиснути на цьому напрямку Окрему Запорозьську бригаду, яка складалася з усякого зброю, зібраного отаманом Семесенком у Проскуріві. Вся так звана бригада під натиском ворога майже розбіглася. Приблизно о 14 годині 20 березня на ст. Романів прибув перший ешалон С. С. — 3-й курінь 3-го полку С. С. з командиром цього полку, п. Піщаленком на чолі.

Щоби на прибуваючу нову частину не вплинула негативно деморалізація Окремої Запорозької бригади, а також щоб не висажувати війська в безпосередній близьості від ворога й підтримати частину, що ще боролась із наседаючим ворогом з глибини, куріневі наказано було вигрузитися на роз'їзді Горд'євка, де й обсадити позиції по обох боках залізниці Бердичів—Шепетівка, з метою прикрити підхід наступних ешалонів корпусу С. С., а по друге — прийняти на себе відходячі частини Окремої Запорозької бригади.

Бій авангарду корпусу С. С.

Обсадивши призначені позиції, 3-й курінь 3-го полку С. С. вислав розвідку в напрямі на с. Меленці та на с. Романівку.

О год. 15 хв. 30 надійшли відомості від розвідки з с. Меленці про те, що ворог обсадив це село, де й скупчується. Майже одночасно прибула вислана раніш начальником штабу Окремої Запорозьської бригади кінна сотня (3 загону отамана Біденка) до с. Привітова, яка донесла, що в районі с. Липно о годині 12 вона мала сутичку з ворожими пішими відділами.

Коло години 12 ворог насів на курінь 3-го полку з боку с. Меленці. Кінна сотня (біденківців) рушила на допомогу куріневі у фланг ворогові, але не мала поводження й, стративши кілька людей і коней від кулеметного вогню, відійшла назад. Курінь-же 3-го пішого полку видержав бій до темноти. Тому, що підхід головних сил корпусу спізниювався, вночі відведено курінь на річку Случ, коло Нового-Мирополя, де він обсадив позиції Колодяно—Новий Миропіль.

Ранком 21 березня на ст. Полонне прибуває 1-й піш. полк С. С. у повному складі з 1 батареєю й отримує задачу зайняти Нову й Стару-Чорторию. Прибувши коло полудня, кінний дивізіон Бориса направляється туди-ж. До вечора 21 березня прибувають ще два куріні 3-го пішого полку С. С., які приєднуються до 3-го куріня у Нового-Мирополя. 5-й полк у дорозі.

Події 21 березня. 1-й полк С. С., отримавши завдання обсадити Нову-Чорторию, борзим маршом підходить до с. Любо-

мирки, де виявляється, що большевики вже заняли Нову-Чорторию. Рішучою атакою виборює переправу через Случ і чоловічою атакою здобуває Нову-Чорторию. Большевики панічно втікають у напрямі на с. Горонай. Під вечір до Нової-Чорторії підходить кінний дивізіон. На фронті 3-го полку С. С. большевики атакують, але зустрінуті вогнем — зупиняються. Тоді, перейшовши в контр-наступ, 3-й полк С. С. здобуває ст. Печанівку. Допомагає 3 му полковий С. С. броневик „С.човий“, що прибув на цей час до Мирополя, й імпровізований броневик „Гетьман Дорошенко“.

Події 22 березня. На 22 березня корпусові С. С. поставлено завдання переслідувати ворога й досягнути лінію р. Тетерева: 1-му полкові С. С. з 1-м гарматним полком заняти с. Трошу; 3-му полкові С. С. з 3-м гарматним полком вийти на лінію с. Волосове—м. Чуднів; кінному дивізіонові Бориса визначено сунутися форсованим маршем через с. Трошу й Райгородок у тил ворога й понищити залізницю Бердичів—Козятин і наскоком із тилу на Бердичів допомогти п хоті здобути Бердичів. 5-й полк С. С. зі ст. Полонне мав підтягнутись до ст. Романів, яко корпусний резерв.

Кілька день перед тим сніг розтав і йшов кілька день дощ. Дороги обернулися на ріки й болота. Рух по таких дорогах був надзвичайно трудним. Не зважаючи на це, частини корпусу з ранку 12 березня бистрим і енергійним маршем переслідують ворога і, зустрічаючи слабкий його опір, займають надвечір визначені їм місця. Ворог поспішно відходить на схід.

Події 23 березня. Завдання на 23 березня: 1-му полкові з доданою артилерією досягнути м. Райгородок; 3-му полкові здобути ст. Демчин; 5-й полк у корпусному резерві за лівим крилом, в м. Чуднові. В своєму рухові вперед 1-й полк С. С. зустрічає опір ворожих арієргардів на лінії р. Тереревки, коло Янушполя й Волиці, але сильний артилерійський вогонь і надзвичайно енергійна атака п'хоти, котру веде до бою в перших рядах сам командир полку п. Іван Рогульський, примушують ворога спішно відступити. На плечах ворога 1-й полк вривається й обсаджує Райгородок.

3-й піший полк у своєму наступі вздовж залізниці напорівся на сильний опір ворожої піхоти, підтриманої бронепотягами, з яких надто сильним і зручним був бронепотяг „Гром“. Все-ж, після кількох бойових сутичок ворог відійшов, і полкові вдалося обсадити ст. Демчин. Про кінний дивізіон Бориса відомостей не було.

Бранці, взяті на ст. Демчин, твердили, що на цьому участкові з боку ворога оперував Волинський піший полк. На других фронтах у цей час події відбуваються так: ворог, після енергійного наступу, збиває частини Армії У. Н. Р. на північ від Жмеринки й примушує їх частинно відступити на південь вздовж залізниці і частинно на захід, у напрямі на Деражню. Житомир також Армія У. Н. Р. залишила, і тепер ворог має змогу підтримати свої частини, що бються за Бердичів.

Події 24 березня. Удосвіта 24 березня частини корпусу пішли в наступ, щоби здобути м. Бердичів. Підтягнуто 1-й і 3-й гарматній полк та 2-у батарею 5-го гарматного полку. 1-й полк С. С. отримав завдання натискати з полудневого заходу, а 3-й піш. полк С. С. — з північного заходу. Коло 10 години ранку 1-й піший полк опанував ворога в с. Пятигірці й, зімнявши його, при невеликих стратах, провадив наступ далі. Відступаючи, ворог сильно сбсидив околицю Бердичова й Лису Гору. Частини 1-го піш. полку атакували Лису Гору й понесли великі втрати та подалися назад, але командир полку після короткої артилерійської підготовки, підтягнувши резерви, особисто повів полк до атаки вдруге і після завзятою бою здобув Лису Гору та повів наступ далі — для очистки самого міста від ворога, бажаючи як-найскорше вийти на східню околицю міста й опанувати залізницю на схід від Бердичова. В цей час прибуває на ст. Бердичів ворожа бригада Тарашанців, яка впрост із потяга, висажуючись, атакує 1-й піший полк С. С. і примушує його відійти, залишивши й Лису Гору. Полк розстроєний відступає через с. Жидинці на ст. Осадок.

В той час, коли 1-й піший полк здобув Лису Гору, 3-й піший полк змагається за позиції під с. Радзівілівкою й не може перемогти ворожого опору. Зрештою, коли йому це вдається, 1-й піш. полк терпить невдачу, і тому просовування 3-го піш. полку в напрямі на ст. Бердичів зустрічає опір ворога на передмістях Бердичова. Несподіваний сильний опір зовсім затримує цей полк. Ворог, користаючи з цього, переходить до протинаступу й відкидає 3-й піший полк С. С. до ст. Голодки. Втрати 1-го пішого полку С. С. вбитими й раненими, яких не встигли підібрати, та полоненими: до 25 старшин і до 27 стрільців. В матеріяльній частині страт не було. Страти 3-го пішого полку С. С. вбитими й раненими: коло 20 старшин і 100 стрільців.

Висновки. Не зважаючи на героїчну самопосвяту цілих частин і поодиноких осіб, не зважаючи на подиву гідну хоробрість 1-го й 3-го полків, — перший наступ не вдався. До цього причинились такі обставини:

1) Оперативний штаб корпусу розміщений був дуже далеко від частин — ст. Романів; підтримання звязку, яке могло бути тільки по залізничному телеграфу, дуже трудне; тому керування військом і координування чинами його — неможливе.

2) Командири полків абсолютно нехтували звязком, не вважали для себе обовязковим про все, що діється на фронті, повідомляти штаб корпусу.

3) Відсутність одностайности зусиль — ріжночасні атаки, а в результаті поразка.

4) Віддаленність резервів (м. Чуднів) і неможливість через те своєчасно підтримати змагаючи в бою війська.

5) Млявість, а може й неуміння кінноти розібратись і розрахувати обстанова, яка не могла бути їй невідомою, бо бій у цей

день мав таке напруження, що гарматню стрільбу було чути навіть у м. Шепетівці (де автор у тому часі був).

6) З боку ворожого:—використання на часі для підвозу резервів. Своєчасний підхід резервів. Правильна оцінка обстанови. Зручність маневру й рішуче переведення його в чин по внутрішніх операційних напрямках. Надто треба відмітити діяльність бронепотягів, зокрема „Грому“, який із надзвичайною відданістю підтримував свою піхоту, на повних парах вривався в піхоту Січових Стрільців, не звертаючи уваги на їхній гарматній і кулеметний вогонь.

Другий наступ на Бердичів.

25 березня. Обстановка по відступі Стрілецьких частин склалась так: ворог, відкинувши Стрілецькі частини, їх не переслідував, а обсадив околиці Бердичова й далі підвозив резерви по залізниці з Житомира.

Стрілецькі частини, залишивши Бердичів, втратили зв'язок зі штабом корпусу і вночі приводили себе до порядку. День 25 березня пішов на нав'язування зв'язку з частинами та на розвідках. Вирішено атакувати Бердичів знову вдосвіта 26 березня, при чому план мав бути такий-же, як при першому наступі, ц.-т. 1-й полк з південного сходу наступає на Лису Гору; 3-й полк з південного сходу, з метою вийти на ст. Бердичів; 2-й полк знов лишається в резерві. Причини до того були ті, що 5-й полк був молодий, ще ні разу не був у боях, а 1-й-же і 3-й піший полк були в стані вести операції; замінити їх не було ким, до того й обстановка вимагала невідкладно опанувати Бердичовим.

Удосвіта 26 березня рішучо поведений одночасно наступ 1 і 3 полку вдався: Січові Стрільці опанували Лису Гору і станцію Бердичів. Ворог, однак, оцінюючи велике значіння Бердичова, стягав сюди резерви з боку Житомира й Козятина. В час, коли Стрільці, після частинного опанування міста—як це, звичайно, буває в таких випадках—втратили тверде керування,—ворог зібрався з силами і знову примусив Січових Стрільців залишити місто. Велику роль в цьому відіграли місцеві большевики, що в рішучий момент ударили на Стрільців іззаду, обстрілюючи одночасно їх із вікон і з дахів будинків. Січова Стрілецька гармата втратила зв'язок із піхотою, а для супроводу піхоти не було виділено окремих чет чи гармат, і тому артилерія не підтримала вчасно своєї піхоти.

На цей раз ворог переслідував Стрілецьку піхоту, і тому 1-й полк С. С. міг затриматись лише в с. Лісній-Слобідці, а 3-й полк в с. Демчин. Вночі з 26 на 27 вересня ворог головними силами відійшов до Бердичова. Передові частини його залишилися на лінії Пятигірка, Видовці, Кустичи, Винний Завод.

1-й і 3-й піший полк Січових Стрільців понесли ще більші втрати ніж у перший наступ. У цей час наспіли на поповнення два запасові куріні. Командування рішає влити по одному куріневі до кожного з полків (1-й і 3-й) і готується до нового наступу.

3-й наступ на Бердичів і відворот на Полонне.

Боронячи Бердичів, ворог все сильніше напірає на частини Східного фронту, що боронять м. Винницю й займають позиції по р. Бугу, приблизно від Трубова до Милянова. Частини Східного фронту, які склалися з найрізноманітніших „отаманських“ формацій, місцями не витримують ворожого напору й віддають йому переправи через р. Буг. Вище командування рішуче вимагає, щоби корпус С. С. скорше опанував Бердичовим, а Північна група — Житомиром і Коростенем.

Командування корпусу С. С. рішає пустити в бій усі сили корпусу, що були під Бердичовим, і наказує: 1-му полкові збити ворога з позицій біля Пятигірки й Романівки і, переслідуючи ворога, на його плечах вдертися до міста, маючи за дальшу мету — перерив залізниці Бердичів—Козятин. 3-му полкові атакувати ворога з фронту, а 5-й полк 28 березня переходить до м. Пятки, звідкіль має вирушити через переправу у Слободище та вдарити ворогові у фланг і тил. Кінному дивізіонові Бориса, — що 27 березня повернув із прапи для нищення ворожих комунікацій і який, що-правда, позривав залізницю Козятин—Бердичів, але більш нічого поважного не зробив, і тільки виснажився, — наказано забезпечувати праве крило корпусу й допомагати 1-му полкові С. С. Всі гармати, які були на даний час, підтягнуто й придано 1 і 3-му пішому полкові (при 5-м полкові йшла одна батарея). На ст. Демчин підтягнули бронепотяги і летючий склад гарматних і мушкетерських патронів.

29 березня біля 8 години ранку почали свій наступ 1-й і 3-й полк з лінії Осадівка—Голодки, 5-й полк рушив о 6 год. 30 хв. Спочатку бій на фронті 1-го і 3-го полку йде добре. Стрілецькі полки, підтримані сильним огнем своїх гармат, легко просовувались уперед. Коло 12 години бій почався вже на передмістях самого Бердичова. Ворог видимо не витримував огню артилерії Січових Стрільців і відступав під напором стрілецької піхоти. Між 11 і 12 години 5-й полк підходить до с. Райки, де зустрів невеликий ворожий відділ, який перед головним загonom полку відійшов на південь. Біля 12 години 5-й полк проходив повз с. Райки, коли ворожа піхота несподівано заатакувала його з лівого флангу й тилу. Керування полку стратило голову, полк не встиг розгорнутися до бою, почалася паніка, і полк почав відходити просто на захід. Частина його встигла переправитись через р. Гнилоп'яту на північ від озера Райки, друга частина була притиснута до оз. Райки. Багато згинуло стрільців того полку, потопившись в озері, багато попало до неволі, менша частина була забита й поранена. Страчено було кілька кулеметів. Батарея врятувалася.

Розгром 5-го полку так вплинув на частини, які билися на фронті, що вони затримали свій удатний наступ. Ворог використав затримку й сам перейшов до наступу, загрожуючи відбити село і станцію Демчин. Січовим Стрільцям був даний наказ про відво-

рот, який тепер мав проходити під напором підбадьореного вдачею ворога.

1-му полкові щасливо вдалося відірватися від ворога, але 3-й полк попав у дуже тяжке положення. Ворог насадив із боку Бердичова та з боку с. Райки. Вивязався в районі с. Демчина завзятий бій, де полк поніс дуже тяжкі втрати. Керівництво боєм узяв на себе сам начальник штабу корпусу генерального штабу полковник Сулківський. Сам оперативний відділ мало не впав у полон, кілька старшин із оперативного відділу було ранено. Все-ж полкові з оперативним відділом пощастило вирватися з пасті, і він відступив уздовж залізниці, прикриваючися стрілецькими бронепотягами. Рештки 5-го полку відійшли на м. Чуднів.

Спершу вирішено було, відірвавшись від ворога, обсадити позиції для оборони по лінії р. Случа від ст. Чорторії до міста Мирополя. Але, зважаючи на те, що частини були сильно стомлені довгими й упертими боями, понесли великі втрати, надто серед старшинського складу, а також і тому, що частини Східного фронту залишили Винницю й Жмеринку та по часті вони відійшли на Деражню, по часті на Бірзулу, Північна група також не здолала здобути Житомира і Коростеня та відійшла за Случ, — було вирішено відвести корпус на лінію р. Хомори й обсадити місто Полонне. В цей спосіб гадалося відійти від ворога де-що далі, виграти якомога більше часу для відпочинку і повернути в частинах бойовий порядок.

Невдачним кінцем наступу С. С. на Бердичів фактично кінчаються операції для звільнення району Житомир—Козятин—Бердичів від ворога. План Армії У. Н. Р. не вдався, і з цього моменту ініціатива цілком переходить до рук ворожих. Військо У. Н. Р. переходить до оборони і тільки то там, то в іншому місці ще наступає, але це події характеру місцевого. Командування Армії витратило резерви, чинности, в широкому значінню, воно не могло проявити і тільки намагалося тепер затримати за собою ті простори, що ще посідало.

Звертаючись до оцінки операцій С. С. що-до опанування Бердичова, треба сказати, що сил для його оволодіння Січові Стрільці мали досить. Витрата цих сил була недоцільна, а плани що-до атак 1-ої і 2-ої були невідповідні. Треба було зразу примінити до боротьби всі сили, а не вводити їх до бою поступовно — частинами. План для атаки 3-ої прийнятий був ризикований, хоч добрий, але прийнятий він був запізно. Коли-б із самого початку командування зважилось було на нього, безперечно Бердичів був-би взятий, ворог не встиг-би скупчити резервів, а стрілецькі частини, надто ті з них, які ще не були в боях, мали-б у своїй діяльності з самого початку успіх, що підняло-б їхній дух, загартувало-б їхню бойову стійкість. Так не сталося, і тому наслідки були дуже лихі.

Оборона Шепетівки.

1-го квітня корпус С. С. відійшов на р. Хомору і 3-ім полком обсадив місто Полонне, прикриваючи напрям Бердичів—Шепетівка. 1-й полк С. С. відведено в місто Шепетівку, 5-й полк розформовано, і рештки його вліто до 1-го і 3-го пішого полку С. С.

Ворог на той час осягнув лінію р. Тетерева й зайняв Чуднів, Хмельник, Літичів і напірав на Деражню.

Штаб Армії У. Н. Р. переїхав із Проскурова на ст. Здолбунів. Уряд і всі центральні установи з Камянця—до Рівного.

4-го квітня отримано відомості, що ворог став посуватись зі сторони Хмельника на Остропіль і Любар та зайняв ці місцевості.

Разом із тим на напрямку Чуднів—Полонне проявилася діяльність ворожих сторожових частин, підтримуваних бронепотягами.

Штаб корпусу вислав кінний дивізіон Бориса на Гриців і Лабунь, щоби обсадити ці пункти й розвідувати на Остропіль і Любар. Дивізіон, виділивши одну сотню на Лабунь, більшістю сил виступив на Гриців і 5-го квітня надвечір заняв Коськів і Карпилівку. Вночі ворожа піхота вигнала сторожу Стрілецької кінноти з Грицева й обсадила це містечко, а нарано повела наступ на Карпилівку, зайняла переправу й примусила кінний дивізіон С. С. відійти в с. Северинці.

На другий день спроба Стрілецької кінноти відкинути ворога за Хомору не повелася: вона, понісши страти, відійшла в с. Білонок.

В той-же час 3-й полк, не зважаючи на присутність оперативного відділу штабу на ст. Полонному, почував себе досить безпечно й, очевидно, не провадив належної розвідки, бо 7-го квітня ранком зовсім несподівано ворог заатакував із півдня його резерв на ст. Полонному.

Дякуючи тому, що випадково на станції був бронепотяг, резервові вдалося розгорнутися до бою і, підтриманий бронепотягом, він відкинув ворога на південь, після чого полку наказано було відійти на м. Судилків. В цих боях за Хомору виявляється відсутність всякого плану. Та й важко було повзяти будь-який план. Обсадити твердо переправи від Сухижина (на залізниці Проскурів—Шепетівка) до Полонного не вистарчало сил. Обсадити ті переправи невеличкими силами й тримати сильні резерви теж не можна було, бо теж не вистарчило-б сил, а по друге, хоч-би й були резерви, то стан доріг весною, а особливо 1919 року, коли майже що-дня йшов дощ, був такий страшний, що резерви абсолютно не могли поспівати в zagrożені місця.

Тому, після бою за м. Полонне, рішено було обсадити місцевості безпосередньо навкруги ст. Шепетівки, яку наказано корпусові тримати до-останку.

Біля 10 квітня ворог здобуває Проскурів, Старо-Константинів і Новоград-Волинський. На фронті під Шепетівкою його піхота—5-й і 14-й совітський полк—займає с. с. Городище, Красносілку

й Хролин. Полк червоного козацтва — с. Плесна (південно-західна частина). По лініях залізниці Шепетівка—Бердичів і Шепетівка—Проскурів курсують ворожі бронепотяги сильної конструкції.

Січово-Стрільцькі частини розположені: Кінний дивізіон Бориса в Урочищу на південь від Камянки; 1-й піший полк заступає південну околицю м. Шепетівки та ст. Шепетівка-Подільська; 3-й полк займає околицю Судилкова. В резерві кінна сотня польової варті; участкаві резерви — по куріню в кожному полку. До піших полків надано по одному полку гарматньому. В районі ст. Шепетівка одна 42-лінійна батарея—підлягає безпосередньо командирові гарматної бригади. На залізничних лініях по одному правдивому бронепотягові: „Січовий“ і „Стрелець“ і один бронепотяг імпровізований — „Гетьман Дорошенко“.

Задача всіх тих частин — оборона Шепетівського вузла.

12 квітня ранком ворог при підтримці гармат і бронепотягів розпочав наступ по всьому фронту. Особливо насадив із півдня на фронті 1-го полку С. С.

411
Пополудні ворожі частини вдираються на ст. Шепетівка-Подільська. 1-й полк С. С. уводить у бій свій резервовий курінь і сотню пішої розвідки (добірні стрільці і старшини), переходить у протинаступ, вибиває ворога зі ст. Шепетівка-Подільська й, переслідуючи його, займає с. с. Плесну й Красносілку; залишає там свою сторожу й на ніч вертає на старі позиції, на околиці м. Шепетівки. На фронті 3-го полку С. С. ворог свій наступ тільки демонстрував і до рішучих чинів не дійшло. Удосвіта 13 квітня ворог атакує 3-й піший полк своїми 5-им і 14-им пішим полком. 3-й піший полк, підбадьорений вчорашнім успіхом 1-го полку, рішучо переходить у протинаступ і розбиває ворога. Ворог залишає коло 200 трупів на полі бою й між ними командира 5-го совітського пішого полку. Взяті полонені зізнали, що серед стрільців вищезгаданих полків багато є українців, надто в 14-му совітському полку. Штаб корпусу висилає кількох полонених з 14-го полку, щоби запропонували українцям перейти на бік Січових Стрільців. Зв'язок встановлюється між Січовими Стрільцями і 3-м Миргородським курінем 14-го пішого совітського полку. Ведуться переговори. Ворог, побитий 12 і 13 квітня, активності не виявляє; його гармати та бронепотяги обстрілюють стрілецькі розположення — місто і станцію Шепетівка.

2-й період. Частини Армії У. Н. Р., що боролись із ворогом у районі Камянця й Проскурова, помалу відійшли на р. Збруч. Лишалась Північна група, що боролась на напрямі Рівно—Новоград-Волинський, на Костопольському й на Сарненському напрямку, та корпус С. С. Зверхнє командування планує перехід у наступ із метою розбити ворога й виграти терен, занявши фронт по лінії Проскурів—Миропіль—Новоград-Волинський—Коростень. Для цього воно підсилює корпус С. С. бригадою кінноти, яку направляє на м. Заслав. Кіннота поступає до розпорядимости корпусу С. С. На ст. Шепетівку направляє Тульську бригаду піхоти, яка має підля-

гати командирів Північної групи і має завдання зі сторони Шепетівки наступати для опанування Новограда-Волинського. Корпусові С. С. з доданою бригадою кінноти ставиться завдання наступати в двох напрямках — вздовж залізниці Шепетівка—Проскурів, щоби здобути Проскурів, і в напрямі Шепетівка—Новий-Миропіль, щоби здобути останній.

Командування корпусу С. С. рішає перейти до наступу й у першу чергу вийти на лінію р. Хомори та обсадити переправи. Для цього ставить завдання частинам: Кінній бригаді з пішим дивізіоном і двома батареями (одна легка й друга гавбічна), які входили до її складу, 18 квітня ранком виступити з Заслава й опанувати район Шаровчик—Топорчики, звідкіль розвідати лінію р. Хомори; 1-му полкові С. С. наступати вздовж залізниці на Проскурів та опанувати станцію й село Чотирбоки. 3-му полкові С. С. вночі атакувати ворога, що займає Трацвин та ст. Хролин і здобути цю останню. Нічна атака 3-го полку була призначена тому, що від Миргородців довідалися про лий матеріальний і моральний стан 2-ої совітської бригади й отримали також відомості про її розположення й сили.

Атака 3-го пішого полку вдалась знаменито. 2-га совітська бригада була майже знищена; до цього спричинився зовсім несподіваний наскок вночі, добре обдуманий і виконаний із обхватами флангів план і, зрештою, перехід у час бою на бік Сіхових Стрільців Миргородського курія 14-го совітського полку. Сіхові Стрільці взяли до сотні полонених, три гармати й кілька кулеметів. 2-га совітська бригада панічно відійшла до Полонного. 3-й полк переслідував її й у цей день заняв Ничпали.

Кінна бригада й 1-й піший полк обсадили вказані їм місця без бою. Ворог відійшов на р. Хомору й заняв Зубовці, Дилоновці, Бейлими-Вербівці та Гриців.

Тульська бригада, підвезена потягами на ст. Майдан—Біла, вгрузилася й повела наступ на Новоград-Волинський.

На другий день, 19 квітня, на правому крилі Сіхових Стрільців кінна бригада та 1-й піший полк, командування над якими обняв командир одного з курівів, бо командир полку п. Рогульський був ранений у боях під Шепетівкою, проявляють нерішучість і, не зважаючи на категоричний наказ штабу корпусу, в наступ не переходять, обмежуючись розвідками. 3-й піший полк, навпаки, не чекаючи наказу, зранку 19 квітня сам продовжує наступ, надвечір вибиває ворога з м. Полонного й обсаджує його.

Дня наступного ворог, розібравшись в обстановці й бачучи нерішучість частин на правому флангові Сіхових Стрільців, почав продвигатися вперед й обсадив ряд сел: Шаровчики, Топорчики, Ленківці. Стрільцькі сторожі й розвідки відійшли на лінію своїх головних сил. На фронті 3-го полку ведеться розвідка. Тульська бригада веде бої на лінії Киянка—Орени—Курман і не може зломити ворожого опору.

У цей день несподівано виявляється присутність у м. Білогородці нового українського загону отамана Біденка, який до цього часу не давав про себе нікому знати, нікому не хотів підлягати й нічий розпоряджень не виконував. Коли ворог проявив активність на р. Хоморі, він почув небезпеку і зв'язався зі штабом корпусу С. С., просячи прислати йому в першу чергу грошей, а потім гарматних і мушкетних патронів. В боях участі цей загін не приймав, скоро десь зник, а пізніше був розброєний Кошем С. С. у Крем'янці. Отаман Біденко втік, а з його загону зформовано кінну сотню С. С.

21 квітня Січові Стрільці ведуть наступ на всьому фронті: кіннота атакує с. Шаровчики—Топорчики, терпить невдачу й відходить на старі м.сця. 1-й полк С. С. вибиває ворога з с. Лемківці, 3-й полк, не зустрічаючи ворожого опору, після кількох сутичок здобуває с. Дертку; його піша розвідка об'єднується між Дерткою й Мирополем ворожий бронепотяг, псує в його тилу залізничну колію; команда бронепотягу, заатакована стрілецькою піхотою при підтримці стрілецьких бронепотягів, здає стрільцям бронепотяг „Товарищ Ворошилов“. 3-й піший полк займає ст. Миропіль. Ворог відходить на східній беріг Случа й займає Новий-Миропіль.

В наступні дні корпус С. С. атакує ворога на своєму південному участку, але невдало. Ворог підсилює свої частини на р. Хоморі, займає 22 квітня м. Білогородку й одночасно атакує Стрільців на участкові Топорчики—Чотирбоки. Здобувши над ранком 25 квітня с. Зубари, відрізує 1-й піший полк С. С. від Окремої кінної бригади. Наступ із боку с. Чотирбоки 1-м пішим полком на с. Зубари для ліквідації прориву не мав успіху, бо не мав підтримки з боку Окремої кінної бригади, котра в безладді відходить на м. Заслав. 1-й піший полк після невдачі відходить і обсаджує с.с. Припутня й Волковці. Дня наступного кінна бригада під легким натиском ворога з боку м. Білогородки залишає Заслав й обсаджує м. Славути та с.с. Голики й Радощівку. Таким чином положення на Шепетівці вніч з 24 на 25 квітня стало сильно загрозованим. Ворог при активності міг легко по п'ятах Окремої кінної бригади зайняти Славути й, перервавши комунікації корпусу С. С., примусити його відходити манівцями, щоби десь глибше перетяти шляхи, що вели на Рівне. Положення це ускладнялося ще й тим, що всі зусилля Тульської бригади зламати опір ворожий під Новоградом-Волинським не мали поводження, й бригада стала підпадати на дусі. Пішли нелади між командирами та переводились зміни начальників. Тоді командування С. С. просить директив від Штабу Армії й запитує, чи варто далі боронити Шепетівку, тому що вузол Шепетівський у даному разі вже стратив для Армії У. Н. Р. стратегічне значіння. Штаб Армії вимагає дальшої оборони Шепетівки, надіючися на те, що скоро мав підїхати Запорозьський корпус, який, гадалося, разом із Січовими Стрільцями розширить простори посідання Армії У. Н. Р.

Командування корпусу С. С. рішає відтягти частину своїх сил з-під Мирополя й планує наступ для опанування Заслава й відки-

нення ворога за р. Хомору. 26 квітня 1-й полк С. С. із одним курінем 3-го полку С. С. і панцерними самоходами веде наступ на Заслав зі сходу; кінна бригада отримує наказ натиснути на Заслав із півночі; 3-й полк боронить далі ст. Миропіль; кінний дивізіон Бориса забезпечує праве крило 3-го полку С. С., займаючи м. Лабунь і с. Новоселицю і ведучи розвідку на Любар — Остропіль. 1-му полкові з курінем 3-го пішого полку вдається вибити ворога з с.с. Припутенка і Білев, але далніше їхнє просування ворог затримує. Люде й коні грузнуть у болоті і страшенно змучені. Один панцерник, підбитий ворогом, залишається між Заславом і Припутенкою, — його визволяє другий панцерник із сотнею 3-го пішого полку. Окрема кінна бригада в цей день проявляє надзвичайну млявість і, замість наступу на Заслав, висилає тільки кінні стежі, які, напорючися на ворожу сторожу біля Михлі й Матерни, повертають назад, нічого не зробивши. На лівому крилі корпусу С. С. ворог із полудня 26 квітня повів наступ на ст. Миропіль із фронту; трохи пізніше кінний дивізіон під натиском піших і кінних частин ворога залишає Лабунь і відходить на Коханівку й Каленачі. Положення 3-го полку стає небезпечним, тому 3-й полк отримує наказа залишити з наступленням ночі ст. Миропіль і відійти на лінію Білокривиче—Хролин. Для скорости відходу та збереження сил у людей і коней на ст. Полонне подано два ешалони.

На 27 квітня витворюється таке положення: ворог обсадив Остріг, Заслав, ст. Чотирбори, Решнівку, Медведівку, Ничмали; під Новоградом-Волинським — обмежується обороною на старих позиціях Киянка—Курмани. Обхоплюючи корпус С. С. півколом, ворог загрожує відтягти його остаточно від бази та від північної групи, яка своїм правим флангом стоїть у Гоці на Горині.

В цей-же день отаман Оскілко оголошує себе головнокомандуючим українськими військами, відмовляється підлягати владі У. Н. Р. і стягає війська до Рівного. На його наказ відходить до Рівного частина Окремої кінної бригади. З її складу при корпусі С. С. лишається один кінний полк ім. Максима Залізняка (27 кінний полк). На наказ штабу Армії корпус С. С. для ліквідації „оскільковщини“ виділяє один бронепотяг і польову варту, яка перед тим вислана була для забезпечення мосту на Горині біля Бродова.

З огляду на обстановку корпус С. С. починає часткову евакуацію ст. Шепетівки. Вивезено було до вагонів склад вогнеприпасу, забрано всі паротяги й увесь порожняк, залишено тільки необхідні бойові й харчові припаси та ешелон штабу корпусу. 28, 29 і 30 жовтня ворог поперемінно атакує корпус С. С. то з боку Заслава, то вздовж залізниці Бердичів—Шепетівка.

Не маючи резервів, із сильно перетомленими людьми, корпус С. С. міг тільки пасивно боронитися. Часткові наступи ворога дали змогу корпусові С. С. відтягати частини його сил із одного участка й бисто перекидати їх по залізниці на инший участок

і тим підтримувати війська, що там билися. Велику прислугу давали корпусові С. С. у цей час прекрасні стрілецькі бронепотяги „Січковий“, „Стрілець“, „Запорожець“ і „Помста“,— всі правдиві, доброї конструкції.

30 квітня на ст. Ожинин прибувають 2-й і 4-й полк С. С., сильно виснажені боями під Мозирем і Сарнами і малочислені.

Цим полкам ставиться завдання оволодіти Острогом, для чого 2-й полк С. С. направляєтся з Ожинина через Зоров, Озери на Остріг, а 4-й полк підводиться на ст. Кривин і направляєтся з польовою вартою через Вельбовне на Остріг.

На Шепетівському фронті 1 травня ворог веде наступ на всьому фронті; його кінні частини охоплюють фланги корпусу С. С. під с. Камянюку. Кінні частини відбиває стрілецький панцерник, що курсував для нагляду за шляхом від Шепетівки до Кривина.

Під с. Купина ворожа кіннота зриває залізницю Шепетівка—Новоград Волинський і рве звязки зі штабом військ, що борються під Новоградом-Волинським. Ставція й місто Шепетівка цілий день під обстрілом тяжких гармат. Січова Стрілецька піхота героїчно бється не уступаючи ні кроку назад.

За день корпус С. С. утримав всюди свої позиції. Відправлений для звязку з Тульською бригадою на ст. Колоденка бронепотяг „Стрілець“ встановив звязок. Вночі при повороті на ст. Шепетівка бронепотяг біля ст. Майдан—Вілла попав у скруту: ворог зірвав шлях перед ним і за ним. Завязався бій із ворогом, що напав на панцерник. Бій тягнувся коло години. Панцерник, котрий мав три гармати й біля тридцяти кулеметів, розігнав ворога, багато положив його на полі трупом, виправив шлях і пізно вночі прибув на Шепетівку.

Перетомленість війська, великі втрати, відсутність резервів і переважні сили ворога змусили команду корпусу С. С. відтягнути своє військо безпосередньо на околицю м. Шепетівки й с. Судилкова, щоби там постаратися ще затримати ворога до підходу підсилків.

Зі Штабу Армії було відомо, що головні частини Запорізького корпусу вже підїжджають на ст. Здолбунів. 2-й і 4-й полк С. С. спізналися й наступ могли почати тільки 2 травня.

Зранку 2 травня ворог знову повів наступ на всьому фронті. 2-й полк С. С. переходить у короткі контр-атаки, утримує південну околицю Шепетівки і ст. Подільська Шепетівка, 3-й полк С. С. під ворожим натиском відходить і займає залізно-дорожний насип Новоград-Волинський—ст. Подільська-Шепетівка.

Ворог займає горби на південь від м. Шепетівка, с. с. Красносілку, Новоселицю й м. Судилки.

Тульська бригада також не витримує ворожого наступу й відступає на ст. Корчин, при чому остаточно деморалізується і як бойова сила зникає. 2-й і 4-й піший полк корпусу С. С. удачно ведуть наступ і займають с. с. Озери і Вильбовне та переправи

через Горинь під Вільбовним. Цілу наступну ніч ворог обстрілює з гармат стрілецькі позиції й ст. Шепетівку; його частини всю ніч тривожать частини корпусу С. С., загрожуючи то в тому, то в іншому місці атакою.

На ранок 3 травня ворожа піхота при підтримці артилерії й бронепотягів вдирається на ст. Подільська-Шепетівка й атакує 1-й піший полк у лівий фланг. На ліквідацію прорива направляє-ся курінь із резерву 3-го пішого полку і прибувши в той момент 28-й Стародубський полк (250 багнетів). Курінь 3-го пішого полку повів атаку нерішучо, бо був у той час у свою чергу заатакований, і командир полку завагався; атака-ж 28-го Стародубського полку успіху не мала, бо спізнилась. Ліве крило 1-го пішого полку корпусу С. С. здригнулося, й 1-й піший полк С. С. уже почав відворот. Зв'язок із частинами був нарушений, направити оборону не було змоги, й тому командування корпусу видало наказ про загальний відворот на лінію: Славута—Перемишль—Янушівка. Для нагляду за ворогом на р. Цвітоха залишено розвідку й бронепотяги, яким наказано понищити залізничні мости, щоби перешкодити просуванню ворожих бронепотягів.

Ворог не переслідував, і частини корпусу С. С. спокійно обсадили призначені їм місця. З того-ж дня 2-й і 4-й полк із боєм взяли м. Остріг і відкинули ворога на ст. Білотин. На ст. Славута стояла вже ціла Тульська бригада, котра відійшла туди ще зранку 3 травня. Ця бригада була негайно відправлена до Рівного, де була розформована й люде, всі москвини, розпущені. Тому в дальнішому про неї вже не буде згадки. Хоч ця бригада й не належала до корпусу С. С., але про неї весь час згадувано тому, що її чинність та результати цієї чинності були тісно зв'язані з чинністю корпусу С. С., і по суті вона повинна була-б підлягати корпусові С. С., але спочатку цього не було зроблено, з вини отамана Оскілка; пізніш і до кінця цю помилку не було виправлено.

Висновки. Ст. Шепетівка, як залізничний вузол, мала велике стратегічне значіння. Посідаючи її, Армія У. Н. Р. мала змогу оперувати в трьох напрямках: на Проскурів, на Бердичів і на Новоград-Волинський, тому Командування Армії У. Н. Р. бажало можливо довше й сильніше цю станцію тримати. Коли був страчений Проскурів і Новоград-Волинський, а не було досить сили, щоби розвинути операції для здобуття Проскурова й Новоград-Волинського, значіння ст. Шепетівки тратилось. Займаючи її, корпус С. С. тільки роз'єднував дві групи ворожих військ, що займали Проскурів і Новоград-Волинський, але за те й попадав під удари з двох боків. Що-ж до самої оборони Шепетівки, то вона була проведена по-мистецьки.

На мою думку, ліпше було-б раніше залишити Шепетівку, відірватися від залізниці, прикритися річками Горинь і Вілія, вичекати підходу Запорожського корпусу, перегрупуватися й зі свіжими силами повести наступ для опанування залізниці Проскурів—Шепе-

тівка—Новоград-Волинський. Оборона-ж Шепетівки остільки виснажила корпус С. С., що ран своїх він майже до кінця вилічити не зміг. Понесені були колосальні жертви, згинули найліпші люде, і тій організації, що намічалась, було завдано сильний удар.

Широке маневрування частинами й резервами (часто один день частини б'ються на одному участкові, вночі перевозяться на другий), удачне перемішування всіх, що були до розпорядимости, засобів, як бронепотягів і панцерників, широка особиста ініціатива начальників, особливо командира 1-го полку С. С., який часто приймає короткі й сильні випадки для оборони своїх становиск. Це перший випадок, коли в Армії У. Н. Р. такий спосіб оборони примінено.

Використання всіх сил, включно до польової жандармерії. Слід ствердити надзвичайну стійкість частин, досконале керування артилерією при обороні. Холоднокровність і правильний розрахунок командування по-над усяку похвалу. Останнє надто бє в очі, коли глянути на обстанову 27 квітня. Не тратячи голови, командування розмірянно й обдумано провадить операцію в ріжних напрямках. Ця обставина заспокоює впливає на дух частин, і вони б'ються на Шепетівці, не маючи ні тилу, ні флангів, готові зустрінути ворога звідусіль.

Корпус С. С. Шепетівки не втримав, але героїчна її оборона лишиться назавжди дорогою сторінкою в серці кожного Січового Стрільця, й спомини про бої тих днів завше будитимуть у Стрільцях гордість і силу.

Оборона Горини.

До початку травня частини Армії У. Н. Р., що боролися з ворогом на Проскурівському й Кам'янецькому напрямках, знаходяться за р. Збручем; лівим своїм крилом у Підволочиську. Північна група до цього-ж часу, поступово відходячи під ворожим натиском, обсаджує фронт ст. Сарни—Костопіль—Тучин—Гоша. Холмська група, боронячись проти поляків, займає фронт по р. Стирі. 9-та Залізнична дивізія перевозиться з Сарнів на ст. Озеряни. Запорозький корпус головними частинами починає перебувати на ст. Радивилів. Галицька Армія правим своїм крилом була в районі Берестечка—Радохів—Каменка. Українське військо оказалось оточене майже з усіх боків: зі сходу й півночі напирали большевики, з заходу — поляки. Боротьба з двома ворогами, з яких кожний був сильніший від війська українського, не мала рації. Таке положення Головне Командування передбачало й тому ще раніше підносило питання про ліквідацію одного з фронтів, та на нараді Уряду У. Н. Р. з Головним Командуванням Галицької Армії в квітні 1919 року все ж вирішено було вести боротьбу на два фронти. Особливо оптимістично задивлявся на таку боротьбу тодішній Наказний Отаман, отаман Осецький. Його-то думки й узяли верх на нараді.

Моральний стан українського війська.

Після авантури отамана Оскілка, від Північної групи (яка до квітня місяця складалася переважно з частин, що належали до інших дивізій і полків, як 2-й і 4-й полки С. С., 9-та Залізнична дивізія, Юнацька Школа та інші, а сама формувала 17, 18 і 19 піші дивізії, кінну дивізію й Окремий Галицький полк) були відібрані всі перелічені додані до неї чужі частини й прилучені до властивих дивізій. У силу цих причин Північна група втратила твердість, порив до наступу пропав, а велика зміна начальників після „Оскілівщини“ зле вплинула на боєздатність частин. Нові формування складалися з місцевої людности, яка ще не закоштувала більшевизму й большевиків, легко піддавалася ворожій агітації, захоплювалася большевицькими гаслами, не бачила розумного змісту в боротьбі з москвинами й масово дезертувала додому.

Корпус С. С. у боях за Бердичів і Шепетівку поніс дуже великі втрати, був сильно перетомлений і до активних акцій міг бути готовий тільки після відпочинку. 9-та Залізнична дивізія також сильно ослабла. Вона мала в своєму складі три полки, але тільки 2-й її полк можна було вважати за бойову одиницю, решта-ж полків були малі числом і малої боєздатности.

Холмська група фактично складалася з двох полків Сірої дивізії. Полки ці були наіменовані дивізіями й були в періоді формування. Кадри мали добрі, поповнення-ж не вишколене й не свідоме національно, чому в бойовому значінню було нестійке.

План Штабу Армії У. Н. Р.

До підходу Запорожського корпусу Головне Командування рішає: для тимчасового відпочинку військ і чекаючи на зосередження Запорожського корпусу—оборонятися на Стирі, на фронті Північної групи і на фронті корпусу С. С.; частинам лишатися на їхніх місцях. 9-та Залізнична дивізія повинна перейти на лінію Шумськ—Кунів для забезпечення району Рівно—Здолбунів—Дубно з південного сходу. Скупчення 9-ої Залізничної дивізії проходило надзвичайно мляво, а прибувши на ст. Озеряни її частини розміщалися в районі цієї станції, не спішачися відходити на фронт. Біля 7 травня ворог почав проявляти активність під Острогом. Рівночасно виявився ворожий наступ на фронт Славута—Перемишль. В бою, що точився цілий день 7 травня, ворог на всьому фронті був відбитий. Однак командування корпусу С. С. знаходило, що положення корпусу є надто висунуте вперед із незабезпеченими флангами. Маючи на меті дати відпочити своїм військам, рішає відійти за р. Горинь. Одночасно з цим 9-та Залізнична дивізія наказом Головної Команди передається в розпорядження корпусу С. С.

Корпус С. С. займає таке становище: 2-й піший полк С. С. з одною батареєю — Межириччя; 4-й полк С. С. з одною батареєю —

Остріг—Розваж; 3-й полк С. С. з одним полком артилерії й одною 42-лінійною батареєю—Хорол—Бродово—Черняхів (мостовий причілок); 28-й Стародубський полк із одною батареєю—Стадники—Вільгорів. В резерві: 1-й піший полк С. С. в с. Коростів, кінний дивізіон Бориса в с. Новоселках. В с. Івачкові скупчується полк ім. Богуна, що прибув із Румунії й призначений до складу корпусу С. С. (150—200 штиків) — пізніше названий 5-м полком С. С.

9-й Залізничній дивізії доручається для оборони учасок фронту Шумськ—М. Боровка—Кунев. Бронепотяги висунуті до ст. Бодівки для прикриття залізничного мосту через Горинь. Штаб корпусу на ст. Здолбунів. Запасові частини та шпиталь у м. Кремянці. Після 10 травня для забезпечення Кремянця командування корпусу висунуло на Ямпіль збірний загін, який названо Кошем Скорострілів. Складався він із кошу скорострілів (40 кулеметів), одної сотні кінноти й одної сотні пішого вишколу.

Зазначене розположення підлеглих Штабові Корпусу С. С. частин було надзвичайно розтягнуте, зв'язок тримати з частинами й керувати ними було дуже трудно, резервів було мало, й тому оборонна лінія була скрізь слабою. Але обстановка вимагала хоч би наглядку за головними шляхами, по яких міг двигатися ворог. Сильнішим був центр корпусу С. С. на напрямку Рівне—Шепетівка.

До 15 травня ворог великої активності на фронті корпусу С. С. не виявляє. Його передові частини мали невеликі сутички з передовими сторожами корпусу С. С. під Куневом, Острогом та коло Черняхова.

Після 15 травня виявляється ворожий наступ значнішими силами з Білогіродки й Теофіполя. Під натиском цього ворога Кіш скорострілів після гарячого бою за Ямпіль відступає в напрямку на Вишгород і Збараж. Ворог направляє на Кремянець свою кінноту, яка 20 травня несподівано появляється під Кремянцем і атакує місто, майже з усіх боків. Після короткого, але жорстокого бою, Кіш С. С. оставляє Кремянець і пробивається частинно з панцерниками в напрямі на Дубно, частинно на Новий-Почаїв. Все, що залишилося в Кремянці, хорі й ранені, вивезли большевики. Для зліквідування ворога в Кремянці командування корпусу висилає форсованим маршем через Верхов—Мости—Рахманів на Кремянець 1-й полк С. С. і кінний дивізіон Бориса, а з боку Дубна панцерника і старшинську школу. Частини в неповних два дні проходять більше 60 верстов і 22 травня біля 14 години несподівано атакують у Кремянці ворога, відтинаючи йому шляхи відвороту. Ворог не встиг зібратися, як піхота вдарила на нього зі сходу, кіннота з півдня, а панцерники з півночі. В паніці, полишаючи все награбоване, ворог кинувся врзтці по лісних околицях Кремянця. Маневр удався, дякуючи швидкому рухові частин, енергії й рішучості їхніх командирів й удатно скомбінованій атаці.

Майже одночасно з тим, як ішли події під Кремянцем, поляки перейшли в наступ на Галицькому фронті й на фронті Холмської групи; захватили м. Луцьк та полонили багато стрільців із Холмсь-

кої групи; Холмська група рештками своїми відступила на Дубно. Разом із тим почався відворот Галицької Армії. Поляки опанували ст. Красне й перервали комунікації Армії У. Н. Р. Виявилося, що в неї цілком не стало запліла. Всі ешелони з бойовим майном, по-стачаннями, майстернями й т. и., що евакуювалися з Рівного, Здолбунова й Дубна до Галичини, застрягли на ст. Броди, Радивилів та Дубно й мусіли попасти або до поляків, або до большевиків.

Штаб Армії, Уряд і всі центральні установи У. Н. Р. евакуювалися з Бродів до Тарнополя, зв'язок із ними у війська був страчений. Військо було здане самому собі й мусіло само шукати виходу зі становища. Тоді-то командування корпусу С. С. рішається на такий ризикований план: щоби врятувати майно й бойовий припас Армії У. Н. Р., постановляє перейти до рішучого наступу на всьому фронті корпусу, зайняти Шепетівку та Заслав, витягнути всі ешалони через Шепетівку і Заслав на Збараж і потім відійти в район Вишгородка—Білозорки.

Удосвіта 23 травня частини корпусу С. С. на фронті Розвал—Вільгорів рішуче переходять у наступ, несподівано атакують ворога в с. Волосківцях й Милятині, беруть значне число полонених і кулеметів. Решта большевиків у переполосі й повному безладді поспішно відступає. Корпус С. С. переслідує ворога, займає м. Слауту й с. Вольну. Ворог поспішно евакує Шепетівку й готовий вже її залишити. На фронті під Острогом і Куневим у ворога помітно нервовий настрій. Штаб корпусу уже готовий був видати наказа—направляти всі ешалони через Здолбунів на Слауту,—коли опівдні 23 травня з Рівного прибув штаб Північної групи й повідомив, що вніч з 22 на 23 травня 19-та дивізія, що займає позиції під Гощою, остаточно розвалилася: більша частина її зрадила й перейшла на бік ворога, захвативши з собою командира дивізії й увесь штаб; друга, менша частина, відходить на Рівне. Поляки зайняли місто і станцію Сарни. Частини, що там займали позиції, частинно попали до полону, частинно розсипались; штаб групи наказав своїм військам обсадити лінію Аннополь—Городище—Рівне—Ясневичі, а сам відїжджав на ст. Дубно. Зі своїми частинами штаб Північної групи в цей момент зв'язку не мав і повідомлення про обсадження ними вказаної лінії також не мав.

Штаб корпусу С. С. направляє до Рівного броневі потяги, а на фронті Північної групи—кінну розвідку.

Виявляється, що частин Північної групи на вказаних їй штабом місцях немає. Після довгого шукання, найдено зв'язок із одним полком цієї групи (Галицьким) в м. Здолбиця—в тилу штабу корпусу С. С.; йому наказано видвинутися на лінію Квасилів—Кол.-Самигрань. Полк так поволі збирався, а командир його разом із командиром бригади чи дивізії (полковник, пізніше генерал-хорунжий Никонів) так довго обмірковували положення, що на позицію так і не вийшли.

Корпус С. С. опинився в критичному стані. Тил його і фланги були зовсім відкриті, глибокий тил загрожений поляками.

Тому штаб корпусу віддає наказа про відворот частин, що так удатно повели наступ, на старі позиції. Командири 3-го пішого полку С. С. і 28-го Стародубського упираються, зрештою відводять свої полки й увечері 23 травня займають старі позиції. Щоби забезпечити ліве крило розположення, вночі висовується з резервів корпусу слабенький 5-й піший полк С. С. в с. Чайкурі; ліве крило 28-го Стародубського полку загинається й займає ліс, що на захід від Вільгорова; їм додається одну батарею Північної групи, що була прилучена до корпусу. На ст. Рівному стоять стрілецькі бронепотяги. Ст. Здолбунів і рештки ст. Рівного евакууються на Дубно та Кремянець.

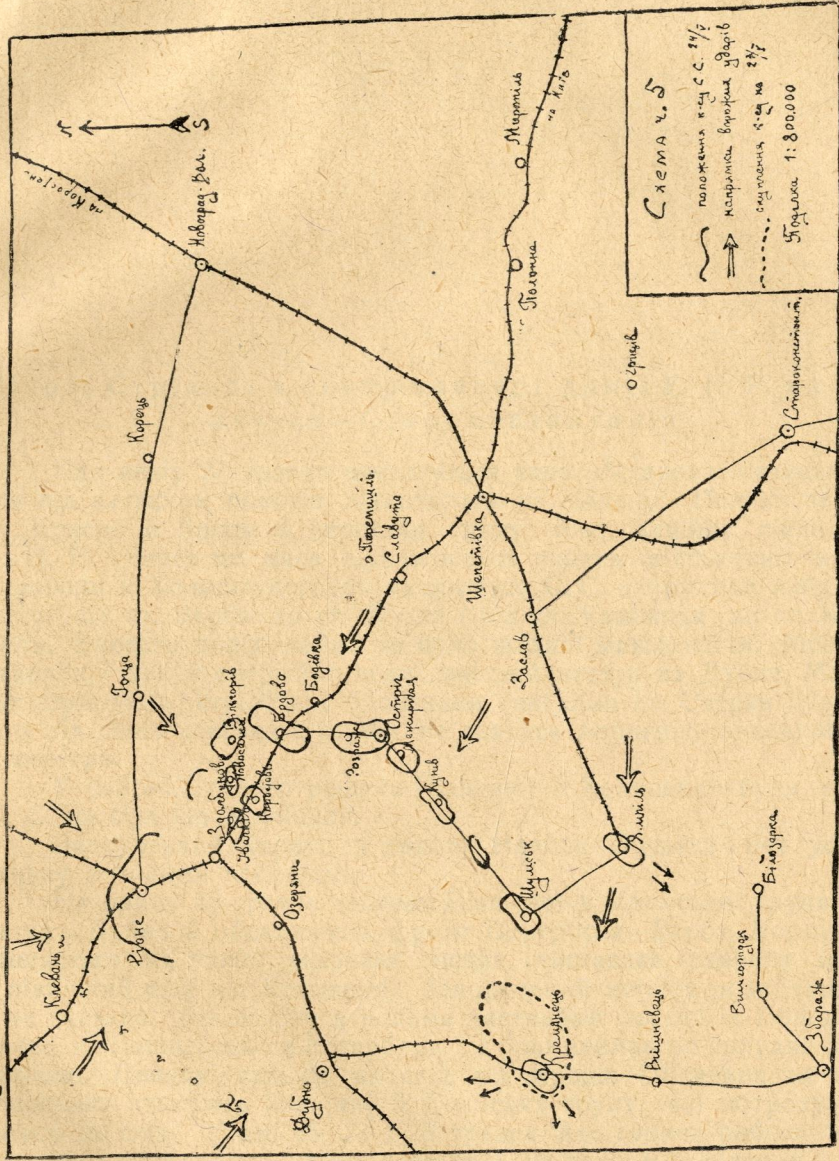
За ніч на ст. Здолбунів назбиралася сила втікачів, козаків і старшин, із частин Північної групи. На ранок 28 травня вся ця маса була зібрана, розбита на сотні й під командою одного з полковників (зараз не памятаю прізвища) відправлена для обсади й оборони м. Рівного. Перед полуднем 24 травня ворог заатакував ліс на захід від Вільгорова й ст. Чайкурі. Частини корпусу С. С. відбили перші атаки. Трохи пізніше було атаковане м. Рівне, і збірний відділ, що його боронив, почав відступати. Майже одночасно ворожа піхота, підвезена, очевидно, з Шепетівки, атакувала переправу біля Черняхова й примусила частини корпусу С. С. відійти на західний беріг Горини. Біля 17 години ворог знов повів наступ на фронт Чайкурі—Вільгорів і під Черняховим. На фронті Курнів—Остріг вивязалася жвава гарматна стрілянина, і ворог став громадити свої сили в околицьких перелісах. Стрілецькі броневики біля Квасилова стримували ворожий натиск. У цей-же день зранку польські передові частини зайняли станцію й село Клевань.

Командування корпусу рішило відійти з району Рівне—Остріг у район Кремянця на зєднання з Запорожським корпусом; ходило тільки про момент віддачі наказу. Коли-ж біля години 20-ої частини корпусу С. С. на лівому крилі стали під ворожим натиском уступати, видано наказа відійти й зосередитися: 9-й Залізничній дивізії в районі Великі й Малі-Фільварки—Людвище; 5-му і 4-му пішому полкові—в районі Тилявки—Башковці; 2-му й 3-му пішому полкові та 28-му Стародубському—в районі Майдан—Данилівка—Стожок; 1-й полк і кіннота в Кремянці. Бронепотягам прикрити евакуацію станції Здолбунів, пізніш Озеряни, й відходити на Кремянець; при неможливості відійти—бронепотяги підірвати, а їхнім залогам долучитися до корпусу.

За ніч війська корпусу С. С. відірвалися від ворога й відійшли на лінію Шумськ—Мости—Мизоч. Відворот переводився широким фронтом, малими відділами, п'ятьма колонами. Опівдні 27 травня корпус зосередився в призначеному районі. Штаб корпусу прибув на ст. Кремянець.

Чому командування корпусу С. С. прийняло такий план? Тому, що Північна група в той час не представляла з себе жадної бойової сили; про Холмську групу відомостей не було; большевики

напирали з фронту й тилу; поляки зайняли місцевості в тилу. Думалося також, що, виходячи з-під ударів одного й другого ворога, корпус С. С. дасть можливість зусгінутися полякам із большевиками. Сталося однак инакше: поляки в напрямі на Рівне наступ припинили й розв'язали руки большевикам для розвинення їхнього наступу на корпус С. С. через Дубно на Кремянець.

N

S

СХЕМА № 5

полоса между С. 21/2

и С. 21/2

с границами восточных угодий

С. 21/2

Шкала 1: 800,000

на Копеев

Копеев

Муромск

на А. 1/2

Серебрянка

Орловск

Смоленск

Сосна

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Зачатье

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Кудаво

Рыбце

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Кудаво

Рыбце

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Кудаво

Рыбце

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Кудаво

Рыбце

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Кудаво

Рыбце

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Кудаво

Рыбце

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Серебрянка

Січові Стрільці в контр-маневрі армії У. Н. Р. на Про- скурів—Старокостянтинів.

Над вечір 27 травня виявляється така обстановка: Галицька армія під натиском поляків відкотилася на південь. Поляки зайняли ст. Красне й Броди й перетяли єдину комунікаційну лінію армії У. Н. Р. Через це маса ешелонів із ріжним військовим майном Північної й Холмської групи та корпусу С. С. запрудили лінію залізниці від ст. Верба до ст. Броди і від ст. Камениця до ст. Кремьнець. Вивести цього майна не було жадної можливости. Москвини зайняли Рівне й енергійно вели дальший наступ на Дубне. Москвинів стримують стрілецькі броневики, які біля ст. Озерян були відтяти від свого війська і, щоби не здатися ворогові, висадили себе в повітря.

У районі Дубного рештки Північної й Холмської групи; корпус С. С. на схід від Кремьняця.

Запорозький корпус у районі Нового Почаєва без усякого звязку з іншими частинами.

На ранок 28 травня частини Північної й Холмської групи залишають Дубне й обсаджують фронт Переросла—Верба. Корпус С. С. лишається на раніш указаних місцях, виставляє охорону на схід і північний схід від Кремьняця. Запорозький корпус розпочинає, як уже сказано, без звязку з іншими частинами наступ із Нового Почаєва на Вишневець та Катербург і з бою займає по полудні обидва пункти. Поляки дальше на схід від Бродів і Клевая не йдуть; Москвини атакують Північну й Холмську групу, які потроху подаються на схід. У дні 26, 27 і 28 травня йде гаряча робота по перегрузці військового майна з вагонів на селянські підводи. Населення неохоче дає підводи, тому більшості майна загрожує небезпека, що його буде залишено. Біля полудня 28 травня прибуває до Кремьняця командуючий армією У. Н. Р. отаман Василь Тютюнник, який після короткої наради з командиром корпусу С. С. видає наказ армії У. Н. Р. про перехід у загальний наступ із метою опану-

вати якнайбільший терен для мобілізації. У першу чергу ставилося завдання вийти на лінію Проскурів—Шепетівка.

Запорозькому корпусові дано задачу вийти на лінію Проскурів—Старокостянтинів включно; корпусові С. С. — прикривати ліве крило Запорозького корпусу з боку Заслава — Шепетівки й вийти на лінію Старокостянтинів—Ляхівці.

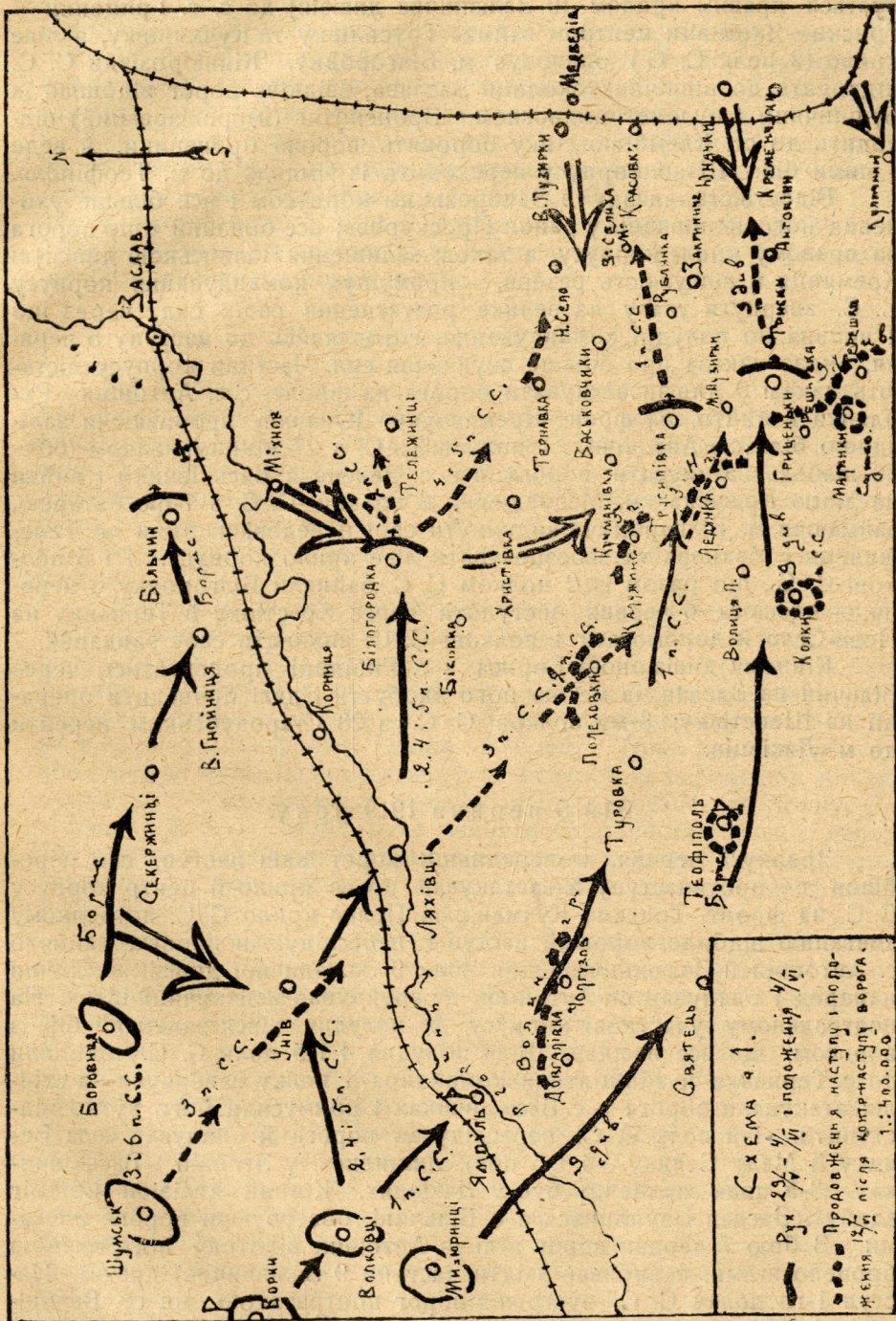
Північній і Холмській групі (які тепер зведені у Волинську дивізію) прикривати тили корпусів С. С. і Запорозького. У випадку ворожого напору — поволі відходити на р. Горинь.

Наступ корпусу С. С.

Штаб корпусу С. С. рішає: рушити кінноту через Шумське і здобути м. Заслав; потім, прикриваючи себе з боку Острога, переправитися через Горинь у районі Ямпіль—Ляхівці й далі розвивати операції на Заслав і Шепетівку, прикриваючись з півночі р. Горинню. Щоби забезпечити своє праве крило й заповнити простір між корпусами С. С. і Запорозьким малося направити 9 Залізничну дивізію в загальному напрямі через Теофіпіль на Великі Пузирки.

29 травня корпус С. С. з доданою до нього 9 Залізничною дивізією розпочинає наступ трьома колонами, маючи в резерві 1-й полк С. С.; кінний дивізіон Бориса направляє напередодні, щоби зайняти м. Шумське й перевести розвідку в напрямі на м. Остріг. Увечері 29 травня 1919 року частини корпусу без бою виходять і займають лінію: 9 Залізнична дивізія—район с. Мизюринці; 2, 4 і 5 полк С. С.— район Волківці—м. Дедеркали; 3 полк і 28 Стародубський полк, пізніш названий 5-м полком С. С.,— м. Шумське; 1 полк С. С.— район Новостав—Борки; штаб корпусу в Борках. Кінний дивізіон Бориса зайняв с. М.-Боровицю й веде розвідку на фронті Корниця—Остріг. Тилові установи й обози направлені на Вишневець. У наступні дні корпус С. С. продвигається вперед і на 1 червня займає: 9 дивізія—без бою с. Святець; 2, 4 і 5 полк С. С. після досить упертого бою забирають с. Унів; 3 полк і 28 Стародубський полк (5 п. С. С.) лишаються в м. Шумському; 1 полк С. С. переходить у Ямпіль; кінний дивізіон Бориса після невеличких сутичок із малими ворожими відділами займає с. Секержинці й розвідує на Корницю й Заслав. Ворог не ставить значного опору й відходить на схід.

3 червня корпус продовжує наступ. Праве крило його не зустрічає опору, й 9 дивізія легко досягає район Колки—Волиця—Полева; 1 полк С. С. займає с. Турівку; 2, 4 і 5 полк з боєм здобувають Ляхівці й переправу біля с. Гулівці. Кіннота С. С. продвигається на Велику-Гнійницю. 3 і 28 Стародубський полк лишаються в Шумському, яко резерва групи та для прикриття напрямку Остріг—Кремянець. Напрямок цей мав надто важливе значіння тому, що наступ ворога, який займав м. Остріг; у цьому напрямі розрізував Волинську дивізію й корпус С. С., загрожуючи тилам обох частин армії. Наступного дня корпус успішно веде бої та просо-

вуеться правим крилом (9 Залізнична дивізія) до с. с. Гриценки — Триски—Якимівці; центром займає Трусилівку та Кучманівку, а ліве крило (2 полк С. С.) опановує м. Білгородку. Кінні розізди С. С. підходять до північних околиць Заслава, звідкіль ворог відбиває їх рушничним і кулеметним вогнем. Бронепотяг (імпровізований) підходить до ст. Клембівки, яку боронять ворожі броневики, й веде з ними бій. Штаб корпусу переходить із Ямпольа до м. Теофіполя.

Відсутність зв'язку з Запорозьким корпусом і все більше ухилення його на південь у район Проскурова; все більший опір ворога на правому крилі корпусу, а також залишення Волинською дивізією Кременця й відсутність резерв, — примушує командування корпусу С. С. звернути увагу на велике розтягнення своїх сил, через що 4 червня по полудні командування, готовлячись до наступу 5 червня, видає наказ про більше скупчення сил. Частини корпусу дістають наказ: 9 дивізії атакувати ворога на фронті с. с. Антоніни—Рублянка й вийти на фронт Кременчуки—Юначки, прориваючи залізницю біля ст. Антоніни. 1 полкові С. С. з 27 кінним полком (60—70 шабель) атакувати ворога в с. с. Зелена й Васьківчики і вийти на лінію Красівка—м. Медведівка. 2 полкові С. С. з 1-ою батареєю, займаючи м. Білгородку, видінути свої передові частини до Тележайнець і Махнова та забезпечувати ліве крило корпусу. 4 і 5 полкові С. С., що разом із 2 полком С. С. зайняли Білгородку 5 червня, — вдосвіта 6 червня виступити через Хрестівку й Тернавку на Нове-Село й допомогати 1 полкові С. С. виконати своє завдання.

Кінному дивізіюнові Бориса з с. Гнійниці продвигатись через Більчин на Заслав із метою його здобуття і далі провадити операції на Шепетівку; 3-му полкові С. С. з 28 Стародубським перейти до м. Ляхівців.

Бій 5 червня 1919 року.

Зранку 5 червня, попередивши ворог наш наступ, сам перейшов до протинаступу й заатакував праве крило й центр корпусу С. С. на фронті Триски—Кучманівка. Праве крило С. С. по деякому змаганню відбило ворожий наступ і, переслідуючи ворога, зайняло с. Антоніни й Закриниче. Один полк 9 Залізничної дивізії вискочив наперед і опанував ст. Антоніни, де зруйнував залізничний шлях. На центральному участкові корпусу до полудня вівся запеклий бій із ворогом, що все насадав. Біля полудня 4 і 5 полк С. С. підійшли до с. Тернавки й з ініціативи командира 4 полку завернули на стріли; атакували ворога в с. Васьківчиках і примусили його хутко відступити. 1-й полк С. С. переслідував ворога й опанував села Велику й Малу Селиху. 4 і 5 полк лишилися у Зеленій і Васьківчиках. 3-й полк надвечір був у Ляхівцях. Кінний дивізіон не зміг здобути Заслав і зупинився в с. Більчині, обсервуючи ворога стежами. В бою 7 червня ворог атакує Антоніни піхотою, підтриманою бронепотягами, й вибиває звідти частини 9 Залізничної дивізії. Наступ 1-го полку С. С. зустрічає ворог контратакою від ст. Великі-

Пузирки, і 1-й полк часово втрачає с. Велику-Селиху, але скоро 9 дивізія й 1-й полк упорядковуються й дружним контр-ударом відновлюють попереднє становище, при чому до рук С. С. дістаються гармати, скоростріли, бойовий припас і полонені. Атаку 4 і 5 полку С. С. на Нове-Село ворог відпирає. Під Білгородкою оживляється ворожа діяльність, і він починає натискати на передові частини 2-го полку С. С. під Махновим. 3-й полк С. С. підтягається до с. Лежани, яко резерва. У бою 7 червня виявляється підхід до Великих-Пузирків авангардних частин із Богунівської Бригади Таращанської дивізії московських большевиків.

Події 8 червня 1919 року.

На 8 червня обставини на фронті корпусу С. С. міняються. Ворог підсилює кіннотою й піхотою залогу м. Заслава. На фронт Великі-Пузирки—Красівка прибувають із Житомира частини Таращанської дивізії — Богунівська бригада і 1-й Інтернаціональний полк. З'явилася небезпека, що ворог, повівши сильний наступ із боку Заслава, може роздавити 2-й полк С. С. у Білгородці й, урізавшись клином між С. С. і Волинською дивізією, паралізувати роботу обох частин.

Запорожці ведуть бої на напрямку Проскурів—Жмеринка. Волинська дивізія стримує ворога в районі на північний захід від Ямполья—Ляхівців. Командування корпусу С. С., з огляду на вищесказане, постановляє продовжувати наступ, щоб опанувати район: Черняхів—Великі Пузирки—Нове Село—Вербівці,—хутко вискочити на р. Хомору, на фронті Гриців—Зубовці. Тоді, прикрившись річкою, можна було мати резерви й не боятися за перемижжя між корпусом С. С. і Волинською дивізією. Щоби забезпечити корпус С. С. з флангу й тилу, треба було зайняти Старокостянтинів. Гадалося для цієї цілі виділити частини 9 Залізничної дивізії, і на 8 червня наказано 9 дивізії вислати свою дивізію кінноту для розвідки в цьому напрямі.

Удосвіта частини корпусу С. С. і 9 Залізничної дивізії повинні були атакувати: 9 Залізнична дивізія—с. с. Юначки й Медці та просуватись на фронт Вербівка—Пехнаї. 1-й полк С. С.—атакувати ворога в с. Великі Пузирки й опанувати ст. Пузирки та с. Малу Медведівку. 4 і 5 полк — зайняти Нове Село. 3-й полк С. С. — зранку продвигатись на с. Малі Пузирки. Задачі 2-му полкові С. С. і кінноті Бориса зоставались попередні.

Залізнична дивізія й полки 4 та 5 з атакою спізналися. 1-й же полк несподівано заатакував ворога, який став тікати. 1-й полк заняв ст. Пузирки й уже вскочив в с. Малу Медведівку, коли атакований іззаду ворожими броневиками, що поспішили на допомогу до Медведівки з-під ст. Антонін, та піхотою з боку с. Балкуна,—змішався й поспішно почав відворот. Ворог насідав на карк, і тому полк не зміг затриматися на старих позиціях, а відійшов до с. Зеленої. Після цього атаки 9 дивізії та 4 і 5-го полку не одбулися,

а 9 дивізія під загрозою з боку ворога далі відкинула своє ліве крило до с. Закриниче—Рублянка, утримуючи ст. Антоніни. 3-й полк С. С. з резерви не встиг підтримати частини 1-го полку С. С. і затримався в с. Малих Пузирках. На фронті 2-го полку С. С. сутички стеж і сторожових частин. Кінний дивізіон Бориса під натиском кінноти ворога відходить на Ляхівці. Волинська дивізія відходить до Ямполя й Ланівець. Про Запорожців відомостей немає.

На 9 червня ворог займає Нове Село, Велику й Малу Селиху, Підляшки та с. Юнаки. 1-й полк С. С. у боях 8 червня поніс дуже тяжкі втрати, тому штаб корпусу рішає вночі з 8 на 9 червня змінити його 3 полком С. С. з резерви.

10 червня ворог активності не виявляє. В корпусі С. С. проходить перегруповка.

Бої 11 червня 1919 року.

На 11 червня ворог згрупував у районі Заслава значну кількість кінноти й піхоти. В районі Великих Пузирків підсилив свої частини Богунівською бригадою й одним полком китайців. У цей день корпус С. С. мав намір атакувати ворога свіжими силами свого (в тому часі найсильнішого) 3-го полку С. С., підтриманого частинами 9 дивізії й 4 та 5 полку С. С. Однак ворог зранку повів рішучий наступ на всьому фронті корпусу С. С. і Волинської дивізії. Зустрінутий контр-наступом 9 дивізії й 3 полком С. С., ворог відскочив на старі позиції. Біля полудня стало відомо, що ворог атакував 2-й полк С. С. в Білгородці й розбив його. 2-й полк поспішно став відходити на с. Пелехівці, страдивши півбатарею, що попала до рук ворожої кінноти. Кінний дивізіон Бориса з Ляхівців не міг подати помочі 2-му полкові С. С. через відсутність зв'язку. Ворожа кіннота займає Бісівку, Бісівочку й с. Хрестівку та продовжує рух на Сморшки—Кучманівку, загрожуючи тилові корпусу С. С. Посланий із резерви з с. Малі Пузирки 1-й полк С. С. не встиг ще вирушити, як ворожа піхота рішучо переходить до контр-наступу з боку с. Юначки і, зайнявши ст. Антоніни, вдаряє на праве крило 9 дивізії, а з боку Нового Села атакує 4 і 5 полк С. С. 4 і 5 п. не витримують атаки й починають подаватися назад. 9 дивізія й 3 полк С. С. твердо зустрічають ворожі атаки та завдають йому страшні втрати рушничним і гарматним вогнем. Ворог насуває все новими силами. Частини корпусу С. С. зустрічають його багнетами. Зрештою, zagrożені з обох флангів, поволі починають відворот: 9 дивізія на Решнівку, 3 і 4 полк на Ледянку, 5 полк на Калюжинську і 2 полк затримується в Пелехівці. Кінний дивізіон Бориса переходить у Темелинці. 1-й полк відходить у с. Колки.

Бій 12 червня 1919 року.

У цей день ворог далі напірає на 9 Залізничну дивізію й 3-й полк С. С. Змучені частини відпирають ворожі атаки, але 1-й і 3-й

полк С. С. та 9 дивізія понесли напередодні великі втрати і тимчасово втралили боєздатність. Спроби корпусу С. С. знову перейти до наступу не вдаються. Зв'язку з Запорожцями немає. Волинська дивізія під натиском ворога залишає Ямпіль і відходить на Чолгузів — Довгалівка. Корпус С. С. відходить. Дивізіон Бориса — до м. Теофіполя. Зранку 12 червня до с. Малинки прибуває так званий загін полковника Сушка (24 кулемети, 1 піша й 1 кінна сотня. Загін цей зформовано з запасових частин, що були в Збаражі).

Події вночі з 12 на 13 червня і відворот на р. Случ.

До вечора 12 червня ворог відтиснув корпус С. С. на лінію Терешки—Решнівка—Ледянка—Пелехівка й обсадив на правому крилі важний на той час пункт Кульчини, а на лівому і ззаду—Ямпіль. Положення стало таке, що ворог загрожував флянгові й тилові війська У. Н. Р. під Проскуровим. Забезпечити операції Запорожців корпус С. С. міг тільки через перехід до наступу та через відновлення хоч би попереднього становища до 8 червня, чого при стані свого війська корпус зробити не міг. Ворожий натиск на Волинську дивізію загрожував тилам корпусу С. С., а натиснувши ворог на фронті корпусу С. С.,—загрожував і тилам Волинської дивізії.

Командир корпусу С. С. вирішує флянговим маршем відійти на р. Случ і зайняти оборонну позицію від Красилівських мостів до Сорокодубів. Утримувати Старокостянтинів і держати резерву на шосе Проскурів—Старокостянтинів в с. Западінцях.

На виконання свого рішення просить дозволу у штабу армії. Дозвіл такий дістає.

Тоді видається наказ: щоби прикрити флянговий марш—9-й дивізії з загоном Сушка й кіннотою Бориса вдосвіта атакувати ворога в Кульчинах, які зайняти й тримати аж поки решти частин корпусу перейдуть на переправи на р. Случ, після чого відійти на переправи—Красилівські мости. Коли ж неможливо буде Кульчини зайняти, то прив'язати ворога до його позицій і виконувати ту ж задачу, що й у першому випадкові.

Інші частини отримують такі задачі: 1-й полк С. С. з с. Колків через Чорнилівку перейти до с. Западінців, при чому затриматися на переправі біля Чорнилівки до підходу частини, що мала зайняти цю переправу. 3-й полк С. С. з 28 Стародубським полком з Ледянки через Колки—Корчівку — пройти на Чорнилівку, де й зайняти переправу.

2, 4 і 5-й полк С. С. мали пройти через переправу біля Малих Зозулинців і стати: 2-й полк на прикриття броду біля Сорокодубів, а 4 і 5-й полк у резерві в Слобідці Чорнилівській.

Обози й тилові установи рушають із Теофіполя через Базалію—Купель на Чорний Острів. Штаб корпусу переходить у м. Миколаїв.

9-а Залізнична дивізія від виконання наказу про наступ на м. Кульчини відмовилася, й це слід тут ствердити без усяких застере-

жень. Ця дивізія, нікого не повідомивши, вночі перейшла через Чорнилівську переправу й біля полудня зайняла Красилівські мости (у той час вже знищені, і коли переправи через річку вже не було).

Разом із 9 дивізією відійшов загін Сушка з кіннотою Бориса. Цей загін зайняв переправу біля Чорнилівки. Тому 1-й полк С. С., пройшовши Чорнилівку, помашерував далі по призначенню, гадаючи, що сил, які стояли на переправі, досить для її оборони. Трохи пізніше пройшли переправу біля Малих Зозулинців 2, 4 і 5-й полк С. С. 4 і 5-й полк пішли до свого району, а 2-й полк (командир сотник Осипенко) зайняв с. Волицю-Йодко, з заставами проти Сорокодубів. Біля 14—15 год. ворог появився перед Красилівськими переправами й Чорнилівським мостом. В обох пунктах завязався бій. 9-а дивізія переправи втримала. Загін полковника Сушка залишив Чорнилівку і став відходити на горби, що на північ від слобідки Чорнилівської. Ворог почав обстрілювати з гармат 2-й полк у Волиці-Йодко, і 2-й полк, несподівано обстріляний, почав відходити на Миколаїв. У цей самий момент на горі біля с. Мончинець, на північ від Чорнилівки, показалася голова колони 3-го полку С. С., яку бачив відділ Січових Стрільців полковника Сушка від слобідки Чорнилівської. Появилася надзвичайно сприятлива обстановка для 3-го полку С. С. Досить було йому відкрити гарматний вогонь і виявити хоч би слабкий натиск на ворога, і ворог, зайнятий боєм із загоном Сушка, втік би. Командир же 3-го полку сотник А. Кмета з незрозумілих причин повернув назад, звернув убік, перейшов Случ убрід біля Сорокодубів і пішов через Волицю-Йодко на слобідку Чорнилівську. Тим часом ворог зайняв переправу, а 2-й полк С. С., загін Сушка й 4-й та 5-й полк С. С. скупчилися в м. Миколаєві. Не встиг 3-й полк пройти слобідку Чорнилівську, як большевики зайняли село. Сам начальник штабу корпусу С. С., повертаючи з м. Купеля (де був для переговорів зі штабом армії) до м. Миколаєва, трохи не впав до неволі, якби відсталий стрілець 3-го полку С. С., що пробирався кущами до своїх, його не зупинив. Кружною дорогою через Индики, Пахутинці, Ставчинці вночі дістався начальник штабу Січових Стрільців до Миколаєва, де були 2, 4 і 5-й полк С. С.

Загін Сушка відійшов до Чорного Острова. 3-й полк С. С. і 28-й Стародубський полк переходили в цей час Бужок біля Марківцеві убрід (бо міст біля Миколаєва в поспіху було спалено) і стали в с. Манилівці. Охорону від 2 і 4 полку С. С. було вислано на північний берег р. Бужка, де вони й заняли села Котюжинці й Марківці.

Бої 14—15 червня.

На 14 червня ворог сильно обсадив с. Чорнилівку — слобідку Чорнилівську—Волицю-Йодко й Малі Зозулинці. 9 Залізнична дивізія тримає переправи біля Красилова. Волинська дивізія залишила переправи біля Малих Зозулинців і Базалії й правим крилом тримається ще на фронті Шмирно—Купель, лівим відкинулася до залізниці Волочиське—Чорний Острів. Корпус С. С. у цей день висовує

свої частини наперед і займає хутори на захід від с. Воскодавинці—горби на південь від слобідки Чорнилівської—с. Писарівку з резервою 3-го полку в с. Марківцях. У дорозі до с. Яворівців—1-й полк С. С. і 7-а Запорозька дивізія. Штаб армії У. Н. Р. плянує наступ для захвату переправ на р. Случ, для чого 15 червня 1-й полк С. С. підпорядковується командирові 7-ї Запорозької дивізії й разом із нею наносить рішучий удар у фланг ворогові, займаючи с. Чорнилівку й загрожуючи відтяти ворога від переправ. Їм допомагають, наступаючи з фронту, частини 2-го і 4-го полку С. С. на слобідку Чорнилівську і 5-й полк С. С. на Волиця-Йодко. Корпус С. С. міцно стає на переправах через р. Случ на участку Красилів—Сорокодуби. Після цієї операції 7-а дивізія відтягається до Западинців. Кінний дивізіон Бориса, згідно з розпорядженням штабу армії, передається до розпорядимости командира 9-ї дивізії й направляється, щоби зайняти м. Кузьмин.

Корпус С. С. угруповується: 2-й полк займає переправу біля Чорнилівки; 5-й полк С. С. і 28 Стародубський полк займають Волицю-Йодкову; 3-й полк С. С. частиною обсаджує ліс, що між Волицею-Йодковою й Малими Зозулинцями, частиною в резерві в Писарівці. 4-й полк у резерві в Котюжинцях. 1-й полк С. С. відводиться до Чорного Острова, поперше—для відпочинку й подруге—для прикриття напрямку Базалія—Чорний Острів, бо Волинська дивізія в цей час сильно перетомилася й багато втратила на боєздатності.

Оцінка подій першого періоду контр-наступу армії У. Н. Р.

Удало розпочатий наступ кінчився неуспіхом на нашу думку з таких причин: загальний плян про наступ не був достаточо розроблений. Не були передбачені всі можливості. Перша була та, що при наступі була неunikнена розтяжка фронтів, що при тодішньому стані армії могло бути катастрофічним. Друга—командування розраховувало на шкуру мобілізацію й поповнення армії, а для того не мало ніякого апарату та ще й не брало під увагу настроїв місцевого населення, яке буде зовсім байдуже до боротьби українського війська. В звязку з цим треба було й задачу ставити собі відповіднішу до сил.

Через брак чинників—засобів звязкових—штаб армії не може скоординувати акцій поодиноких груп, що також негативно відбивається на погодженню й одноцільності операцій.

Причини невдачі корпусу С. С. були такі:

1. Велика розтяжка фронту й запізнене зосередження частин корпусу С. С. на правому крилі для прориву залізниці Старокостянтинів—Шепетівка. Фронт розтягнувся через те, що командуванню корпусу довелося змінити свій попередній плян щодо вдару. На цю зміну вплинуло ухилення Запорозжів на південь і, які б доводи не приводив командир Запорозької групи щодо вибору пункту своєї

атаки, все ж мусів він виділити якийсь відділ, як що не для оволодіння Старокостянтинівим, то в кожному разі для звязку з корпусом С. С., що його прикривав.

2. Змінивши плян удару, штаб корпусу С. С. повинен був притягнути для вдару на праве крило й свою кінноту. Її сили було переоцінено, й вона не спромоглася виконати свого завдання по захопленню Заслава, — обік з піхотою вона могла дати більшу допомогу.

3. Трудність керування в силу того, що корпус не мав поділу на дивізії, а складався впрост із окремих полків.

4. Труднощі в триманні звязку зі своїми частинами й із сусідами через брак відповідних засобів звязку.

5. Відмовлення 9-ї дивізії від виконання наказу про атаку м. Кульчинів уночі з 12 на 13 червня й відхід уночі на Красилівські переправи без повідомлення решти частин спричинилося до утворення несприятливої обстановки на 13 червня на Случі. Замість того, щоби командира 9-ої дивізії за його свавільство укарати, штаб армії пригорнув його під своє крило.

6. Неправильне обсадження загоном Сушка переправи біля Чорнилівки. Замість того, щоби зайняти с. Чорнилівку на північному березі Случі, загін обсадив горби на полудневому березі річки. А ці горби були на версту від берега річки, і навіть, сильно обстрілюючи переправу з кулеметів (гармат загін не мав), можна було поодинокі накопичити сили на цьому боці мосту. Ця обстановка й дала ворогові змогу заволодіти мостом.

7. Відсутність рішучості й розуміння обстановки у командира 3-го полку С. С., що вів колону, яка по полудні підійшла до Чорнилівки з півночі, коли ворог, що займав переправу, зайнятий був боєм із загоном Сушка. Тактичне положення було незвичайно сприятливе й давало повну змогу розбити ворога.

8. Безупинно настирливі атаки большевиків та своєчасний підхід їхніх резерв на рішаючі пункти.

Все ж корпусові С. С. удалося втриматися на р. Случ, дякуючи скорому підходові 7-ї Запорозької дивізії й рішучості акції 1-го полку С. С. та 7-ї дивізії Запорожців.

Закиди декого з військових про загайку й необміркованість атак з боку Січових Стрільців 15 червня не мають підстав, бо для удару у ворожий фланг сил було скупчено цілком досить (1-й полк С. С. — 1,000 багнетів і 7-а Запорозька дивізія — 500—600 багнетів); ходило очевидно про хуткість і скритність підходу та рішучість удару. Останне було; першого й другого не існувало. Задача ж корпусу С. С. в цьому випадкові була: звязати ворога на його позиціях; це було зроблено. Про це свідчить і те, що перш ніж частина 1-го полку С. С. і 7-ої дивізії підійшли до Чорнилівської переправи, її зайняв уже 2-й полк С. С. із боку слобідки Чорнилівської.

Положення 16 червня 1919 року.

До 16 червня виявилось, що на північ від р. Случі ворог скупив значні сили. Потерпівши невдачі на фронті Красилів—Чорнилівка, він почав надто настирливо натискати на Волинську дивізію під Малими Зозулинцями й Базалією. Москвинам багато допомагало збольшевичене населення цього району. Являлась небезпека за лівий фланг всієї армії У. Н. Р., а зокрема за лівий фланг і тил корпусу С. С. На випадок небезпеки з заходу корпус С. С. мав за лівим крилом у районі Писарівки 3-й полк С. С., у Чорному Острові 1-й полк С. С. і в районі с. Катеринівки дві кулеметні сотні, 27-й кінний полк (60—70 шабель) і підстаршинську сотню.

Бої 17, 18, 19 і 20 червня.

Ворог, зосередивши 17 червня значні сили, натискає на Волинську дивізію, яка відходить у район Купеля. На 18 червня вище командування армією У. Н. Р. плянує контр-наступ для захоплення Старокостянтинова й дальнішого вдару на тилах у ворога в напрямі на Кульчин. 9-а Залізнична й 7-а Запорозька дивізії та корпус С. С. мають форсувати р. Случ, розбити ворога й опанувати р. Порнору. Для забезпечення операції з заходу Січові Стрільці повинні були мати резерви за лівим флангом.

Для підсилення Волинської дивізії й зменшення занятого нею фронту корпус С. С. мав змінити одним полком правий полк Волинської дивізії під Малими Зозулинцями. Направлений для цієї цілі 3-й полк С. С. частин Волинської дивізії не знайшов, а напорвся на ворога. Після бою 3-й полк С. С. зайняв Шмирки і Великі Зозулинці. Загроза його флангові й тилові примусила командування корпусу С. С. відтягнути полк на старі позиції, на лінію Іадики-ліс, що на північ від цієї місцевості.

Плян штабу армії про наступ не був переведений із двох причин: перша—призначені для вдару на Старокостянтинів частини не прибули у свій час, а друга—ворог, натискаючи на Волинську дивізію, відпер її на південь від Купеля до району Великої Бубнівки. У два наступні дні Волинці відходять на лінію залізниці Волочиське—Чорний Острів. Стан дивізії був у цей час такий, що вона не могла ставити опору ворогові, а тому командир дивізії з власної ініціативи одвів її до району м. Кузьмина. Повстала поважна загроза флангові й тилові корпусу С. С. і всієї армії У. Н. Р.

Ситуація 21 червня й заміри вищого командування.

21 червня москвини зайняли ст. Наркевичі й стали посуватися на Чорний Острів. Тоді штаб армії рішає нанести контр-удар ворогові зза лівого крила корпусу С. С. Для цього підсилює корпус С. С. 7-ою дивізією Запорозжців і кінним дивізіоном Бориса, яких направляє з району Красилова на Миколаїв; на Чорний Острів на-

правляє кінний полк Костя Гордієнка з півбатареєю кінно-гірського дивізіону та Слобідський кіш (всього 200—250 багнетів, 50—75 шабель і 2 гармати) і доручає командирові корпусу С. С. перевести удар із метою викинути большевиків за р. Случ і зайняти переправи до м. Базалії.

Командир корпусу С. С. гадав: зєднавши 7 дивізію Запорозців, 1-й полк С. С., Слобідський кіш і кінний полк Гордієнка в ударну групу, під команду командира 7-ої Запорозької дивізії, вдарити нею з району Катеринівка—Чорний Острів у загальному напрямі на Купель—Базалію; їй допомагає 3-й полк С. С. від с. Індики вдаром на Малі й Великі Зозулинці.

Вночі на 22 червня поступають відомості, що ворог підсунувся на кілька верстов до Чорного Острова, занявши с. с. Рідкодуби й Крачки. Зранку 22 червня, для ствердження цього, висилається від 1-го полку С. С. з Чорного Острова розвідчий відділ і, коли відомості підтвердилися, направлено біля полудня на Рідкодуби весь 1-й полк С. С., щоб очистити с. Рідкодуби від ворога й постаратися зайняти с. Юхимівці, звідкіля загрожувати ворогові в Крачках.

О годині 12 до Миколаєва прибуває 7 Запорозька дивізія, яка після годинного відпочинку направляється в с. Катеринівку з тим, що 23 червня зранку має розпочати наступ.

Коли 7-я дивізія о год. 14—15 підходила до с. Катеринівки, ворог атакував збірний відділ Січових Стрільців, що кватирував у цьому селі. 7-а Запорозька дивізія з походу миттю атакує ворога, збірний відділ С. С. зривається також із місця, й ворог, не витримавши натиску, врозтіч біжить на Крачки й Пахутинці. Ворога переслідує 27 кінний полк і бере до неволі кілька десятків москвинів; багато ворога порубано шаблями.

7-а дивізія, переслідуючи ворога, досягнула Верхи, що на схід від Пахутинців. При цьому було захоплено кілька кулеметів і підвід з бойовим припасом. 1-й полк С. С. вибив ворога з с. Рідкодубів і зайняв Юхимівці. Збірний відділ С. С. вернув до Катеринівки. Ліве крило армії У. Н. Р. зміцнилося, безпосередня небезпека Чорному Острову минула.

Бої 23 і 24 червня.

Вночі на 23 червня до Чорного Острова прибувають Слобідський кіш та кінний полк Костя Гордієнка і разом із 1-м полком С. С. поступають під команду командира 7-ої Запорозької дивізії. 23 червня зранку ударна група розпочинає наступ, направляючись: 7-а Запорозька дивізія через Пахутинці на Копачівку—Собківці; 1-й полк С. С. через Велику Бубнівку на Купель; кінний полк Костя Гордієнка через Юхимівці на Клиняки і далі на Яхнівці й Базалію; Слобідський кіш посувається за 1-м полком С. С.; 3-й полк С. С.—на Малі й Великі Зозулинці. Біля 10 години 1-й полк С. С. узяв з бою Велику Бубнівку й хутко переслідує ворога на Купель. Дещо пізніше 7-а Запорозька дивізія атакує ворога в Пахутинцях і так

швидко переслідує його, що штаб ворожого Таращанського полку в Копачівці не встиг зібратись і частинно впав до неволі. 3-й полк С. С., після упертого бою, опановує переправу під Малими Зозулинцями. Ворог у безладді відходить на Базалію. До вечора українські війська займають Малі Зозулинці, Великі Жеребки, Попівці й Холодець. Кіннота полку Гордієнка — в Клиняхах. На інших участках фронту корпусу С. С. спокійно. До Миколаєва прибуває кінний дивізіон Бориса, який направляється до Базалії через Купель.

24 червня ворог ставить жорстокий опір атакам 1-го полку С. С. на Базалію й 7-й Запорозькій дивізії зі Слобідським кошем під Малими Жеребками. Зрештою командир 1-го полку С. С. підполковник Рогульський Іван кидається особисто з кінною розвідкою свого полку в атаку і цим урятує положення. Під ним ранено двічі коня, кілька розвідчиків забито, але цей приклад начальника пориває до атаки весь полк, який із шаленою швидкістю атакує ворога під страшним вогнем, збиває його з позицій і на ворожих плечах вискакує за м. Базалію, опановуючи горби на 1½ версти на північ від містечка, 7-а Запорозька дивізія, зламавши опір ворога, також забирає переправу біля Малих Жеребків. Велику допомогу пішим частинам подавав кінний полк Костя Гордієнка, весь час обходячи ліве крило ворога.

Вислід.

Наслідком цих триденних боїв — ворога було розбито; надто тяжкі втрати поніс його 1 і 2-ий Таращанський полк; до рук українських частин попала значна кількість полонених і багата військова здобич; армія У. Н. Р. твердо стала своїм лівим крилом на р. Случ.

Ситуація на правому крилі й у центрі корпусу С. С.

У той час, коли успішно розвивається маневр на лівому крилі корпусу С. С., в районі Старокостянтинова й Красилова ворог переходить у протинаступ і вже на вечір 22 червня захоплює переправу біля Красилова.

9-а Залізнична дивізія в безладді відходить зразу ж на р. Бужок до с. Митинців; 8-а Запорозька дивізія зосереджується до с. Заруддя. Ворог, взявши м. Красилів, протягом 23 червня веде наступ на с. Чепелівку й по полудні займає цей пункт (частина 9-ої Залізничної дивізії, що займала Чепелівку, відійшла на м. Миколаїв). Правofлянгові частини корпусу С. С., що займали переправу біля Чорнилівки, під загрозою охвату, відійшли до слобідки Чорнилівської. Для прикриття напрямку Красилів—Миколаїв штаб корпусу виставив з Миколаєва на горби, що на північний схід від Котюжинець, останню резерву — польову варту з одною гарматою. Всі резерви було вжито для операції на лівому крилі. А штаб армії категорично настоював, щоби переходом у наступ правим крилом ви-

кинути ворога за Случ і зайняти переправи; 9 Залізнична і 8 Запорозька дивізія, які для того й призначені були, стояли й дивилися, як ворог зміцнюється на Красилівському пляцдармі.

24 червня командир Запорозької групи вимагає повернення йому 7-ої Запорозької дивізії до резерви групи і, чекаючи, очевидно, її прибуття, не розпочинає наступу на Красилів. Очікування це тяглося надто довго, бо аж до 28 червня. Та так цей наступ і не відбувся.

Тим не менше, з огляду на загрозу Проскурову з півночі і на вимогу командира Запорозької групи, штаб армії, минаючи штаб корпусу С. С. і навіть не повідомивши його, віддає наказ 7-ій Запорозькій дивізії відійти до Чорного Острова, а потім і далі до резерви Запорозької групи в с. Калинівку. Штаб корпусу С. С. довідався про цей наказ тільки тоді, коли 7-а Запорозька дивізія, Слобідський кіш і кінний полк Костя Гордієнка прибули 26 червня до Чорного Острова (в той час зв'язок із Базалією й Купелем ще не налагодився). Відхід 7-ої Запорозької дивізії й других запорозьких частин із району Базалії настільки був успішний, що навіть остаточно переправу біля Михиренців без обсади, і коли 26 червня частини 3-го полку С. С. підійшли для зміни ніби оставлених там частин 7-ої Запорозької дивізії, то переправу прийшлося займати боєм.

Ситуація 25 червня.

На правому крилі корпусу С. С. ворог невеличкими відділами нападає на його розположення, але його відкидають. На лівому крилі ворожі частини після поразки відійшли далеко на північ. У районі на південь від м. Теофіполя піднялося повстання місцевого населення проти москвинів. До Теофіполя вислав корпус С. С. кінний дивізіон Бориса, щоби переслідувати ворога й нав'язати контакт із повстанцями. Тоді ж штаб армії пропонував штабові корпусу С. С. удар від Базалії в напрямі на Кульчин по тилах ворога, але одночасно відтягнув 7-у Запорозьку дивізію від Базалії до Чорного Острова у резерву армії.

Командування корпусу С. С. після відібрання 7-ої Запорозької дивізії з-під його підлегlosti, вважало, що для пропонованого штабом армії маневру, сильно ризикованого, одного 1-го полку С. С. з кінним дивізіоном замало, надто зважаючи на нетверде становище на правому крилі корпусу і його сусідів справа. Тому командування корпусу С. С. від переведення маневру в тил ворога стрималося й відкликло дивізіон Бориса з Теофіполя, залишивши там зв'язковий відділ, силою в одну чоту кінноти.

Прийняти таке рішення командування корпусу змушувало надзвичайне стомлення частин, сильно розтягнутий фронт, відсутність резерв і сумнівне положення, як у себе на правому крилі, так надто в сусідів справа (9-а Залізнична дивізія).

Далі до кінця червня москвини закріплюються на полудневому березі р. Случі. 9-а Залізнична дивізія й Запорожці—пасивні. Група

С. С. на розтягнутому фронті від Чорнилівки до Базалії не в силі допомогти своїм сусідам. Командування армією на прохання командира С. С. видає наказ про зміну вночі на 26 червня частин групи частинами Волинської дивізії, але 26 червня наказ цей відмінено.

Висновки боїв за червень місяць.

1. На напрямку Базалія—Чорний Острів розбито ворога, який старався обійти ліве крило армії У. Н. Р., що стояло на Случі.

2. Зручним маневром ударної групи С. С. з 7-ю Запорозькою дивізією армія У. Н. Р. твердо стає лівим крилом на Случі.

3. Вдалим розположенням резерви (1-й полк С. С.) в Чорнім Острові командування С. С. своєчасно забезпечує свій лівий фланг із боку Війговець, що їх займає ворог після відкинення Волинської групи. Таким же зосередженням резерв забезпечено скупчення 7-ої Запорозької дивізії біля Катеринівки й рівночасно створено сприятливі умови для контр-маневру ударної групи. Таке розположення резерв було викликано постійним лобовуванням штабу корпусу С. С. за лівий фланг корпусу, чому один із найсильніших своїх полків він і виділив у Чорний Острів, навіть на шкоду силі фронту.

4. Пасивність 9-ої Залізничної й 8-ої Запорозької дивізії дала змогу ворогові закріпитися на Красилівському пляцдармі й потягла за собою втрату всієї лінії р. Случі з усіма переправами. Тому р. Случ утратила для армії У. Н. Р. своє значіння.

5. Плян маневру по північному березі р. Случі, про який говорить у своїй книжці „Похід українських армій на Київ—Одесу“ генерал Капустянський, дійсно міг дати нам великі користі, але при умовах:

а) переведення його достаточними силами, а таких сил фактично не було (1-й полк С. С. 1,000—1,200 багнетів, 7-а Запорозька дивізія зі Слобідським кошем 500—600 багнетів і кінний полк Костя Гордієнка 60—100 шабель);

б) твердого тримання фронту по р. Случ від Красилова до Малих Зозулинець, хоч би на перших порах, поки маневр не обозначився. Другої умови не було;

в) дійсного наміру штабу армії У. Н. Р. цей плян здійснити не зміг.

Тут слід підкреслити, що командир групи С. С. не знав про тертя в штабі армії та про розбіжність плянів у чинників цього штабу. Він був поставлений перед фактом несподіваного відкликання 7-ої Запорозької дивізії саме тоді, коли рівночасно йому передано пропозицію (здається від ген. Капустянського) перевести обхідний маневр. Із одним 1-им полком С. С. маневр цей був надто ризикований, та крім того, частини зупинилися не від браку хотіння переслідувати ворога, а з причини дійсної великої перевтоми.

Положення сторін на початку липня.
Останній період боїв за Проскурів.

У різних частях України оживляється робота повстанців, які дезорганізують запілля й підвіз ворожої армії. Війська російської реакції розпочинають свій наступ із Кубані, розширяючи терен посідання в напрямі Царицина й Харкова.

Червоні москвини напружують всі сили, щоби скорше зліквідувати українську армію.

Вони скупчують свої сили в районі Красилова; до Старокостянтинова підводять нові частини. На своїм лівім крилі змінюють давні частини свіжою піхотою, підсиленою кіннотою.

Бої 1 липня. Наступ червоних москвинів.

Вночі з 30 червня на 1 липня прибуває для часткової зміни корпусу С. С. Холмська дивізія, яка й змінює 1-й полк С. С. у Базалі. 1-й полк С. С. відходить у ту ж ніч до району Копачівки—Пахутинець. Волинська дивізія на ранок 1 липня починає відходити до Війтовець. Зранку 1 липня ворог розпочинає свій наступ на Холмську дивізію, яка майже без бою поспішно відходить на Купель. 3-й полк С. С. відкидає своє ліве крило від Малих Зозулинець на Шмирки. Поспішний відхід Холмської дивізії не дає змоги своєчасно вжити для вдару 1-го полку С. С. Одночасно ворог, відкинувши 9-у Залізничну дивізію за р. Бужок біля Ходковець, енергійно веде наступ на праве крило групи С. С., зайняте слабими 2, 4 і 5 полками. Ці полки відступають, залишивши Миколаїв, на лінію Черепова—Манилівка, змусивши тим і 3-й полк С. С. відійти від Зозулинець до лінії Ставчинці—Індики.

Бої 2 липня.

На 2 липня в районі Війтовець збирається вся Волинська (північна) дивізія під командою генерала Єрошевича. Командирові дивізії, який мав задачу змінити решту фронту групи С. С., штаб цієї групи запропонував або підтримати Холмську дивізію, або змінити 1-й полк С. С., який мусив удень 1 липня знов змінити майже цілу Холмську дивізію. Командир Північної дивізії від цієї пропозиції ухилився, а домагався зміни частин С. С. під Миколаєвим. Але й тут змінив тільки правий учасок групи, чому опинився зі своєю дивізією між частинами С. С.

Змінені частини було вжито на підсилення правого крила, яке також було загрожене, бо 9-а Залізнична дивізія відкотилася до Калинівки. Протягом 2 липня ворог знову веде наступ на Холмську дивізію, яка, не виявляючи опору, відходить за залізницю Волочиське—Чорний Острів. Ворожий удар приймає на себе 1-й полк С. С., який цілий день контр-атаками стримує ворожий натиск.

Надвечір ворогові вдається зломити лівий флянґ полку, і полк стає по лінії Пахутинці — Бубнівська Корчма. Між іншим, тут трапився такий випадок. Коли полк вже смерком атакував ворога в напрямі на Глядкн, ворожа кіннота атакувала полк із півдня, і полк, що почав був вдало розвивати атаку, мусив у дуже скрутній обстанові повернути назад. Тоді командир Північної дивізії генерал Єрошевич, мотивуючи тим, що Січові Стрільці стали до його фронту під прямим кутом, видав наказ своїй дивізії відійти в район Юхимівці — Вачулинці *). Таким чином ворог потіснив ліве крило Січових Стрільців, з якими страчено звязок, а центр Манилівка — Ставчинці залишився ніким не зайнятий. Прийшлося якось рятувати ситуацію.

Бій 3 липня 1919 року.

Штаб групи С. С. вирішив звузити свій фронт, відтягнувши 1-й полк С. С. до с. Катеринівки, залишаючи інші частини на лінії від дороги Миколаїв — Чорний Острів — Черепова. На цю перегруповку, гадалося, вистарчить ночі. Удосвіта 1-й полк С. С., підходячи до Катеринівки, був заатакований ворогом із півночі і став потроху осаджувати на село Крачки. Йому на допомогу направлено було сотню штабу армії, але ця сотня, вийшовши з Чорного Острова, була обстріляна гарматним вогнем ворога, й далше околиць Чорного Острова не рушила. Підтягнутий на допомогу 1-му полкові С. С. з правого крила 3-й полк С. С. був кинутий в атаку з метою зайняти Катеринівку й ударити ворогові у флянґ. Але його атаку відбито.

Командування групи С. С. зняло зрештою майже все зі свого правого крила й кинуло під Крачки — Катеринівку, та ворог, підбадьорений першим успіхом, завзято відбивав усі атаки, кидаючись шохвилі до контр-атаки. Бій тягнувся з надзвичайною напруженістю більше, як чотири години. У бою взяли уділ усі полки корпусу С. С. Ворог мав Богунівську й Таращанську бригаду, 13-й Пограничний полк і до півтора полку кінноти. На участку сусідньої Північної (Волинської) дивізії бій почався трохи пізніше й був менше впертий. Війська остаточно перетомилися й понесли дуже великі втрати. Надії на втримання наступного дня Чорного Острова було мало, тому ввечері штаб групи С. С. дав наказ відійти військам і скупитися у двох групах: 1-й полк С. С., 28-й Стародубський полк і 4-й полк С. С. в районі с. Грузевичі, маючи задачу прикривати Проскурів із заходу; 2, 3 і 5 полк С. С. — в с. Водички з тим же завданням прикриття Проскурова, для звязку з Північною (Волинською) дивізією в с. Мочулинці та яко резерва 1-ої групи.

*) Характерного наказу цього, на жаль, не мається тепер під рукою, щоби навести його тут у цілості,

Бій 4 липня. Залишення Проскурова. Катастрофічне положення фронту. Запорожці й Січові Стрільці. Відступ на Ярмолинці.

4 липня ворог наступає з Чорного Острова, напирючи на частини С. С., що перегорожують йому дорогу на позиціях під с. Грузевичі. На лівому крилі С. С. спокійно. Друга частина ворожих сил натискає на Проскурів із півночі. Перед полуднем виявляється значної сили ворожа колона, що наступає з напрямку Миколаїв—Осташків на ст. Гречани. Ця колона хутко займає без бою (бо ніяких українських частин не було на цьому напрямкові) с. Олешин і обстрілює ст. Гречани. Частини Запорозької групи, що займали ст. Гречани, опівдні залишають станцію й відходять на Проскурів. Ворог вривається клином між групами Запорозькою та С. С., найбільше загрожуючи частинам С. С. під Грузевичами. Тому частини ці під тою загрозою й під ворожим натиском із боку Чорного Острова починають відходити на с. Малешівці. Над вечір цього дня 1-й полк С. С., 28-й Стародубський полк і 4-й полк С. С. осягнули зазначене село, але під час переправи через р. Плоску були атаковані ворожою кіннотою, якої атаки не витримали й у неладі поспішно продовжували відворот на Малиничі, примусивши й другі частини С. С., що стояли в с. Водичках, теж відступити на с. Кудринці. Було це приблизно біля 7 год. вечора.

Командування групи С. С. видало наказа своїм частинам зайняти лінію Антонівці й Буйволівці з метою прикрити напрям Проскурів—Камянець. По шосі в цьому напрямі відходили всі тилові установи й обози Запорозької групи й групи С. С. Волинська група в час цих подій була десь у районі Городка.

Ніч з 4 на 5 липня проходила в надзвичайно нервовому піднесенні. Зв'язок між частинами й штабом армії був нарушений. Групи також не мали між собою зв'язку. Ряд невдач протягом останніх тижнів дуже погано відбився на нормальному стані війська—козаків і старшин. Бойовий запал і порив погас. Частини війська були близькі до повної деморалізації. Стійкість частин майже зовсім зникла. Захиталася віра й надія на перемогу над ворогом. У деяких частинах почалися заворушення. Гайдамацький полк 6-ої Запорозької дивізії відмовився виконувати накази. У Запорожців виникла навіть думка залишити регулярний спосіб боротьби з ворогом і відправитися на партизанку в його запілля. Протягом ночі в групі С. С., за звітами командирів поодиноких полків, виявилось, що частини понесли великі втрати, виснажилися тяжкими й безперервними боями і що бойовий запал сильно обнизився. Тоді командування групи С. С. вирішило відтягнути групу в район Ярмолинець, щоби дати військові просто виспатись. Відійшовши вранці 5 липня, частини розположилися в м. Ярмолинцях і ближчих околицях на південь від містечка. Сторожові частини зайняли ліс на північ від Ярмолинець (1-й полк С. С.) і с. Олексинець Пільний, перехвачуючи головні напрямки на Ярмолинці з півночі.

Висновки. У результаті проскурівської операції армія У. Н. Р. втратила Проскурів—залізничний і адміністративний центр. Програ-но всі бої на важнішому участкові й утрачено значну частину тери-торії, з якої тепер не можна було черпати запасів для харчування й поповнень українського війська. Ворог, зручно маневруючи, при-мусив війська У. Н. Р. розтягнутися на широкому фронті. Армія У. Н. Р. зужила всі свої резерви й, маючи кордонну лінію на всьому фронті, скрізь стала слабшою від ворога. Причини невдач полягали в наступному:

- 1) переважні сили ворога,
- 2) розтягнутість фронту,
- 3) відсутність резерв,
- 4) стомленість війська,
- 5) нескоординованість зусиль ріжних частин.

У штабі армії була незгода щодо пляну наступу з р. Случі*), результатом якої було начебто цілковите залишення управління військом.

Волинська група (Холмська та Північна дивізія), коли хоче, тоді зміняє корпус С. С., хоч мала б це зробити до ранку 1 липня. Та-ким чином група С. С., яка при нормальних обставинах мала б бути у резерві й пригодились би для маневру, змушена була дальше три-мати фронт і затикати проломи, що появлялися в ньому через нестій-кість Холмської й Північної дивізії. Корпус С. С. хутко залишив пе-реправи на р. Случі. Але причини цього були не в тому**), що С. С. швидко здали їх, будучи заатаковані з Красилівського пляцдарму, а в тому, що всі резерви групи С. С. були зосереджені на лівому її крилі; в тому, що фронт С. С. непомірно розтягнувся після відходу Волинської групи і зміни 7-ої Запорозької дивізії та приданих до неї частин. А найголовніша причина оставлення р. Случі полягає в тому, що 9-а Залізнична і 8-а Запорозька дивізія були весь рішаючий час пасивні й стояли на р. Бужку, а 7-а Запорозька дивізія в Калинівці. Командир Запорозької групи, маючи задачу очистити Красилівський пляцдарм, фактично з 26 по 30 липня через перевтому військ і великі втрати не поміг загроженому правому крилу С. С. під Чепелівкою, не зважаючи на вимоги штабу армії перейти в наступ***). Тому не оправдане звалення всієї вини за оставлення р. Случі на Волинців і С. С., як це робить генерал Капустянський у своїй книжці****).

*) Про це пише генерал Капустянський у своїй праці „Похід українських армій на Київ—Одесу“.

**) Як говорить генерал Капустянський в повищій своїй праці—ст. 81.

***) Генерал Капустянський „Похід українських армій на Київ—Одесу“—ст. 69.

****) Генерал Капустянський каже (цитата зі ст. 81 п. 3 тої ж книжки), начебто мала стійкість Сіхових Стрільців і Волинців не дозволила команду-ванню армією У. Н. Р. перевести контр-маневр. Тимчасом контр-маневр був намічений ще 26 червня (директива ч. 01605), а відхід зі Случі стався 30 червня. Від Бужка до Красилова 10 верстов, але 9, 8 і 7 дивізія не могли за чотири дні осягнути Красилів із боями.

Тут указано лише тактичні причини невдач, не беручи під увагу причин адміністративного характеру: відсутність поповнень, неналагодження мобілізації, брак бойових припасів і т. д.

Дальніший відступ на Фрампіль—Рудку. Рішення про переформування групи. Лянцкорунь.

День 5 липня пройшов спокійно. Група С. С. відпочивала в районі Ярмолинець. 6 липня по полудні сторожові частини корпусу С. С. були заатаковані на північ від Ярмолинець і під Олексинцем-Пільним. Вислані їм підсилення з Ярмолинець і броневі авта з артилерією — не допомогли. Зустрівши стихійний відступ 1 і 4-го полку С. С., все почало відступати, й тому повстало питання зупинити війська на найближчій оборонній лінії. Слабенькі полки й технічні сотні, що знаходилися в резерві, були вислані для заняття с. Ставчинці і м. Фрампіль, куди й зосередилися надвечір всі частини. Ворог далше не переслідував, і частини на зазначеній лінії впорядкувалися, зайнявши с.с. Язвіня, Савинці, Фрампіль; кіннота—Нова Пісочна. До 9 липня на зазначеній лінії йдуть невеликі сутички з ворогом. У кокомандування групи С. С., під впливом незмірного перетомлення частин, виникає думка за всяку ціну відірватися бодай частиною своїх сил від ворога для приведення їх у належний бойовий стан. Склад групи з поодиноких шістьох (а властиво сімох) піших полків, із трьома в той час артилерійськими полками, кінним дивізіоном Бориса, окремою кінною сотнею, окремими технічними сотнями й іншими помічними частинами, що формувалися в міру потреби (всі ці частини не були зведені в більші тактичні одиниці), — робив для управління в боях надзвичайні труднощі. Шкоди такого стану річей для бойових чинів були занадто очевидні. До того ж і бажання позбавитись постійних несподіванок із боку Волинської групи з лівого флангу примусили Січових Стрільців старатися підійти їхнім лівим флангом до Галицької армії. Всі зазначені причини спонукали командування С. С. прийняти такий плян: залишивши на фронті Тернавка—Карабчівка кінноту для прикриття напрямку через Балин на Камянець, звязавшись тою кіннотою з Запорожцями, що якраз підходять до району Солодковець, — стрілецьку піхоту відтягнути до м. Лянцкоруня, де привести частини до порядку, дати їм відпочити, зформувати два штаби дивізії, звести полки в дві дивізії й після того старатися отримати участь на крайньому лівому крилі армії У. Н. Р. Під час виконання цього пляну були внесені такі зміни при занятті позицій: полки 1, 2 і 4-й С. С. відведено до Лянцкоруня, куди переїхав і штаб групи. Полки 3 і 5-й С. С., 28-й Стародубський і Миргородський курінь — відведено до с. Рудка, де їх малося переформувати в 2 (11-у) дивізію.

10 липня частини групи С. С. прибули до вказаних районів, де розпочалася надзвичайно спішна робота по переформуванню їх у дві дивізії. Протягом 3 — 5 днів було зформовано два штаби дивізії. До складу 1-ої (10-ої) дивізії увійшли: 1, 2 і 4-й полк С. С. (остан-

ній отримав назву 3-го полку С. С.). До цієї дивізії долучено одну технічну сотню. Командиром дивізії призначено полковника Рогульського. До складу 2-ої (11-ої) дивізії увійшли: 3-й полк С. С., що отримав назву 4-го полку С. С.; 28-й Стародубський полк і 5-й полк С. С. зведено в 5-й полк С. С.; Миргородський курінь перейменовано в 6-й полк С. С. До цієї дивізії долучено одну технічну й одну кінну сотню. До обох дивізій додано відповідну кількість гармат. Кінний дивізіон Бориса лишився як кіннота групи. Протягом того ж часу Січові Стрільці викупалися й частинно переодягнулися в нове, тимчасом підвезене, обмундування. Після триденного відпочинку зі стрільцями переведено кілька муштрових і тактичних навчань. При формуванні дивізій прийнято було засаду рівномірного розподілу сил, через що в кожен дивізію входило по одному сильному полку (1 і 4) і по два слабших. Переформувавшись й трохи відпочивши, частини С. С. були знову готові до активних чинів.

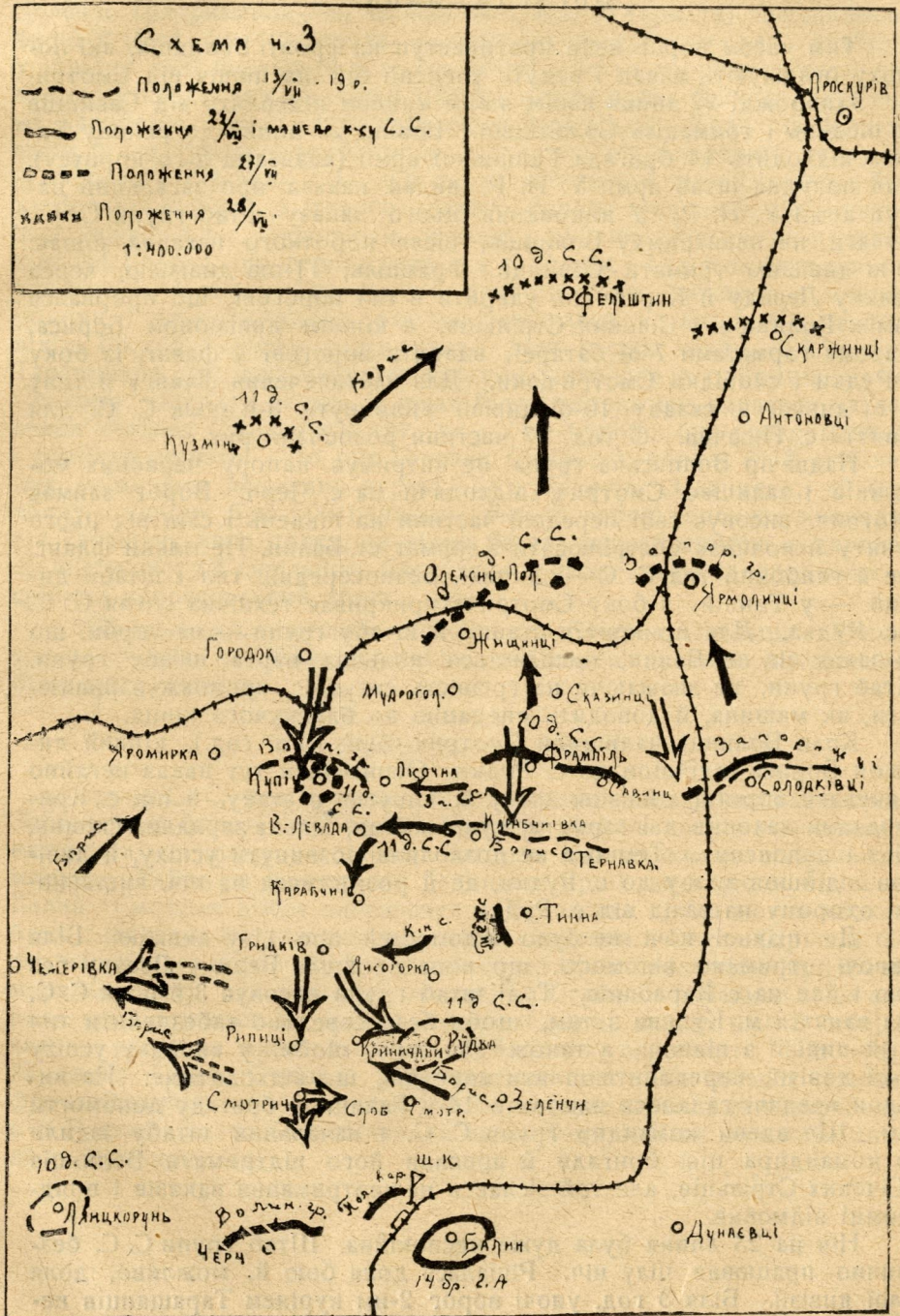
Ситуація на фронті. Перехід до загального наступу

Після відходу від Ярмолинець стан групи С. С. і інших частин армії У. Н. Р. був жалюгідний. Досить було слабого напору навіть незначних ворожих сил, щоби війська У. Н. Р. почали відворот. Дорога на Камянець була фактично відкрита. Тим часом вороже командування припинило переслідування військ У. Н. Р. і дало їм час відпочити й упорядкуватися. Ворог переводить перегруповку, скупчуючи найсильніші свої частини на лівому крилі й у центрі армії У. Н. Р. До цього примусило його те, що й частини Галицької армії (5 бригаду вислано на Чорний Острів) якраз почали своїми тилowymi частинами переходити Збруч. Під час такого затишшя на фронті — 13 липня 2-а (11-а) дивізія С. С. змінює на фронті Тернавка—Карабчіївка кінноту Бориса, яка відводиться на відпочинок у район на південь від Балина. В той час Запорозжці займають Солодківці й ведуть розвідку на Ярмолинці. У Волинців тихо. З огляду на перехід Галицької армії за Збруч повстала крайня необхідність забезпечити для неї район зосередження. Тому командування армії У. Н. Р. вимагало скорішого приведення частин до порядку, маючи на меті чимскорше перейти у наступ.

17 липня 10 дивізія С. С. отримує наказ вийти на фронт. Командування С. С. рішає тримати одну дивізію на фронті, другу — в резерві. Гадалося зайняти фронт лише 10-ою дивізією С. С., а 11-у відвести у резерву. Вранці 20 липня ворог на всьому фронті переходить у наступ. 10-а дивізія С. С. удосвіта підійшла до Тарнавки й розпочала зміну 11-ої дивізії. Якраз у цей час ворог повів наступ на 11-у дивізію. Спільними силами вся група перейшла у протинаступ, збила ворога й на його плечах удерлася до м. Фрамполя. На фронті під Фрамполем залишено 10-у дивізію, а 11-у зосереджено в резерві за лівим крилом, в с. Карабчіївці. В той же день Волинська група під натиском ворога подалася трохи на південь від м. Купина до с. Рипниці.

СХЕМА Ч. 3

- Положення 13/VI 19 р.
 - Положення 24/VI і маляр к-су С.С.
 - Положення 27/VI
 - хххххххх Положення 28/VI
- 1:400.000

Праскурів

10 д. С.С.
хххххххххх
ФЕЛЬШТИН

хххххххххх
Скажинці

○ Антоновці

11 д. С.С.
хххххххххх
Пузминь

Борис →

↑

Олександр. Пол. С.С.

хххххххххх
Яроминці

○ Жищинці

Городок

Мудрогол. ○

○ Скажинці

Хромирка ○

13 д. С.С.
Купі

○ Лисочна

10 д. С.С.
Фрамидь

Запорожці

○ Солоджівці

В. Левлада

11 д. С.С.

Камбичівка

Борис Тернавка

Борис →

Карабчів

○ Тинна

Грицьків ○

Кин. С.

хххххххххх

○ Чернівка

Борис →

Рипці

Лисоборна

11 д. С.С.

○ Криничани

Руда

Смотрич

Слоб. Ф. м. т. р.

Борис

○ Зеленці

10 д. С.С.

○ Ланцюрць

Волк. З. ○

ш. к.

○ Балли

○ Дунаєвці

14 д. С.С.

Тим часом ворог веде протинаступ на фронті Волинців, які по-троху осаджують назад і ведуть упертий бій на північ від Смотрича. Запорожці 22 липня своїм лівим крилом відходять від Савинців на південь і тримають Солодківці. Вранці 22 липня до району Балина підходить 14 бригада Галицької армії (авангард 2-го корпусу). Біля полудня штаб армії У. Н. Р. видає наказ про загальний наступ армії У. Н. Р. У виконання цього наказу штаб групи С. С., з уваги на невитримку Волинців, після короткого вагання рішає: 10-ю дивізією тримати Савинці і Фрампіль; 11-ою дивізією, через Велику Леваду й Карабчіїв, ударити в тил ворогові, що прорвався поміж Волинців і Січових Стрільців, а кінним дивізіоном Бориса, з двома гарматами 7-ої батареї, вдарити ворогові у фланг, із боку с. Рудки і слобідки Смотричівки. Для забезпечення флангу й тилу 11-ої дивізії зі складу 10-ої дивізії видвинути 3-й полк С. С. для заняття с. Пісочна. О год. 17 частини розпочали рух.

Надвечір Волинська група не витримує напору червоних москвинів і залишає Смотрич, відходячи на с. Черч. Ворог займає Смотрич, висовує свої передові частини на південь і схід від цього пункту й починає обстрілювати з гармат ст. Балин. Не тільки фланг, але й глибокий тил С. С. — відкриті. Безпосередній тил і штаби дивізій — у Тинній, з боку Смотрича прикриває технічна сотня С. С. в с. Рудка. Для прикриття станції й штабу групи — на горби, що на захід від ст. Балин, висилається польова варта штабу групи. Штаб групи, не зважаючи на грізність ситуації, продовжує працювати, як машина, й доводить операцію до блискучого кінця.

Коли Волинці залишили Смотрич (біля 19-ої год.), кінний дивізіон Бориса підійшов до с. Рудки. Отримавши тут наказ негайно атакувати ворога, дивізіон зразу ж кинувся в атаку, й під с. Криничанами захопив дві гармати з упряжками, кілька зарядних скринь, обоз і полонених. Темнота не дозволила розвинути успіху, й дивізіон відійшов знову до с. Рудки, де й розмістився на ніч, виставивши охорону на захід від с. Рудки.

До пізньої ночі не було відомостей про 11-у дивізію. Біля півночі отримано відомості, що вона пройшла Велику Леваду без бою і йде на с. Карабчіїв. Тоді штаб групи висовує 3-й полк С. С. для заняття м. Купина з тим, щоби безпосередньо забезпечити тил 11-ї дивізії з півночі, а також для того, щоби, у випадку успіху 11-ої дивізії, перехопити шляхи ворогові, що відходитиме. На випадок невдачі гадалося намовити 14-у Галицьку бригаду допомогти нам. Ще вдень командир групи С. С. і начальник штабу їздили до командира цієї бригади й просили його підтримати Волинців і Січових Стрільців, але той зіслався на неотримання наказів і в підтримці відмовив.

Ніч на 23 липня була дуже неспокійна. Штаб групи С. С. безупинно працював цілу ніч. Рішалася доля бою й, можливо, доля цілої дивізії. Біля 3 год. уночі ворог 2-им курінем Таращанців пе-

рейшов у наступ на с. Рудка. Хутко збив охорону кінноти й примусив дивізіон Бориса залишити село, відійшовши в напрямі на Зеленчі. Підтриманий 7-ю легкою батареєю (2 гармати), що підійшла вночі й мала співпрацювати з кіннотою наступного дня, дивізіон у пішому ладі перейшов у протинаступ і, коли ворог змішався, дивізіон хутко скочив на коней і кінно переслідував його в напрямку на Карабчів. Туди ворог спрямував свої обози. Коли обози, а за ними й 2-й Таращанський курінь підходили під Карабчів, атакував їх із флянгу 4-й полк С. С., що якраз зайняв був цю місцевість з боку Великої Левади, з їхнього правого флянгу атакувала кінна сотня 2-ої дивізії від с. Лисогорки, а ззаду, рубаючи шаблями, вдарила кіннота Бориса, що переслідувала з с. Рудок. Під тими зєднаними ударами 2-ий курінь Таращанців почасти поляг, почасти попав до полону, і тільки невеликі рештки розбіглися по лісах, що на схід від с. Гриців. Чуючи гомін цього бою у себе ззаду, 1-й курінь Таращанців, що вирушив був удосвіта того дня з с. Гриців на м. Смотрич, завернув назад. У лісах біля Грицева він нарвався на частини Січових Стрільців, і тут, як і 2-ий курінь, був розгромлений і розбігся врозтіч. До рук Січових Стрільців попало 518 полонених, між ними командир куріня, 28 кулеметів, 3 гармати, 40 фір обозу з кіньми, біля 600 рушниць, багато набоїв, полкова канцелярія Таращанського полку, як рівно багато награбованого москвинами військового й цивільного одягу, різні церковні речі, серед яких — срібний напрестольний хрест і чаша.

Бій закінчився повним успіхом для Січових Стрільців. Решта ворога тікала на Чемерівці, куди для переслідування направлено було нашу кінноту.

Наслідки боїв.

Група С. С. розгромила одну з найсильніших ворожих частин. Забезпечила фланг своєї армії. Надовго відбила охоту у москвинів наступати на цьому участкові. Загроза Камянецькому напрямкові минула. Район зосередження Галицької армії на південь від лінії Балин — Смотрич добре забезпечено. Волинська група могла часово бути одведена до резерви для впорядкування. Січові Стрільці після частинного відпочинку в Лянцкоруні цією перемогою придбали моральну силу для дальших операцій. Стрільці побачили, що ворог, який здавався їм майже непереможним, не так вже й страшний — потрібна лише твердість і бажання перемогти. Під вечір 23 липня Січові Стрільці угрупувалися так: 10-а дивізія заняла фронт Фрампіль — Купин, 11-а дивізія зосередилася для відпочинку в с. Рудка, кіннота Бориса заняла через Чемерівці на ранок 24 липня с. Яромирку.

**Наступ Січових Стрільців на напрямкові Чорний Острів—
Миколаїв — Шепетівка — Звягель (Новоград-Волинський).
Оборона Житомира.**

Наступ на Проскурів.

У кінці липня командування Наддніпрянської й Наддністрянської армії плянують наступ для оволодіння залізницею, з вузлами Жмеринка й Проскурів, та виходу на р. Бужок. Ліва група: просто на Проскурів наступають Запорожці і 2-й Галицький корпус. Ліворуч забезпечує їх і допомагає група С. С., з напрямком на Чорний Острів—Миколаїв. Центральна група: Юрко Тютюнник наступає на Жмеринку. Права група полковника Удовиченка — на Вапнярку. Початок наступу намічено на 26 липня. Москвини, розбиті на своєму крайньому правому фланзі під Карабчівим, припиняють наступ на всьому фронті й переходять до оборони, ставлячи значний опір. У той же час починають евакуацію Проскурова.

Бої 26 липня.

Група С. С., згідно з директивами штабу дієвої армії, розпочинає наступ і після впертого бою збиває ворога, виходячи на лінію Сказинці — Мудроголовці. 11-а дивізія С. С., остаючись у резерві, переходить до м. Купина.

Запорозька група в цей день не наступала, обмежившись розвідкою на Ярмолинці. 2-й Галицький корпус займає вихідне становище.

Бої 27 липня.

Майже одночасно розпочинають ранком свій наступ Запорожці — на Ярмолинці, Січові Стрільці — на фронт Олексинець Пільний — Жищинці. Ворог уперто борониться, але зручним маневруванням частин українського війська й настирливим їхнім напором змушується до відвороту. В цей день Запорожці просовуються на північ від Ярмолинців. Січові Стрільці займають 10-ою дивізією Олексинець Пільний — Жищинці. 11-а дивізія С. С. лишається в м. Купині.

Бої 28 липня.

28 липня чини Січових Стрільців набирають більшого розмаху. 10-а дивізія С. С. переслідує ворога й старається захопити Фельштин. Ворог затримується в цьому пункті й сильно тримається. Все ж, атакований із фронту Стрільською піхотою й зі сходу, від Кузьміна, кінним дивізіоном Бориса, поспішно відступив на Чорний Острів. Січовим Стрільцям попадає до неволі кілька десятків полонених. Кінний дивізіон забирає кілька підвід обозу. Денний пере-

хід і стомленість війська перешкоджають переслідувати. 10-а дивізія С. С. ночує у Фельштині. 11-а дивізія С. С. надвечір підходить до м. Кузьмина. Запорожці осягають район Автонівці—Скаржинці.

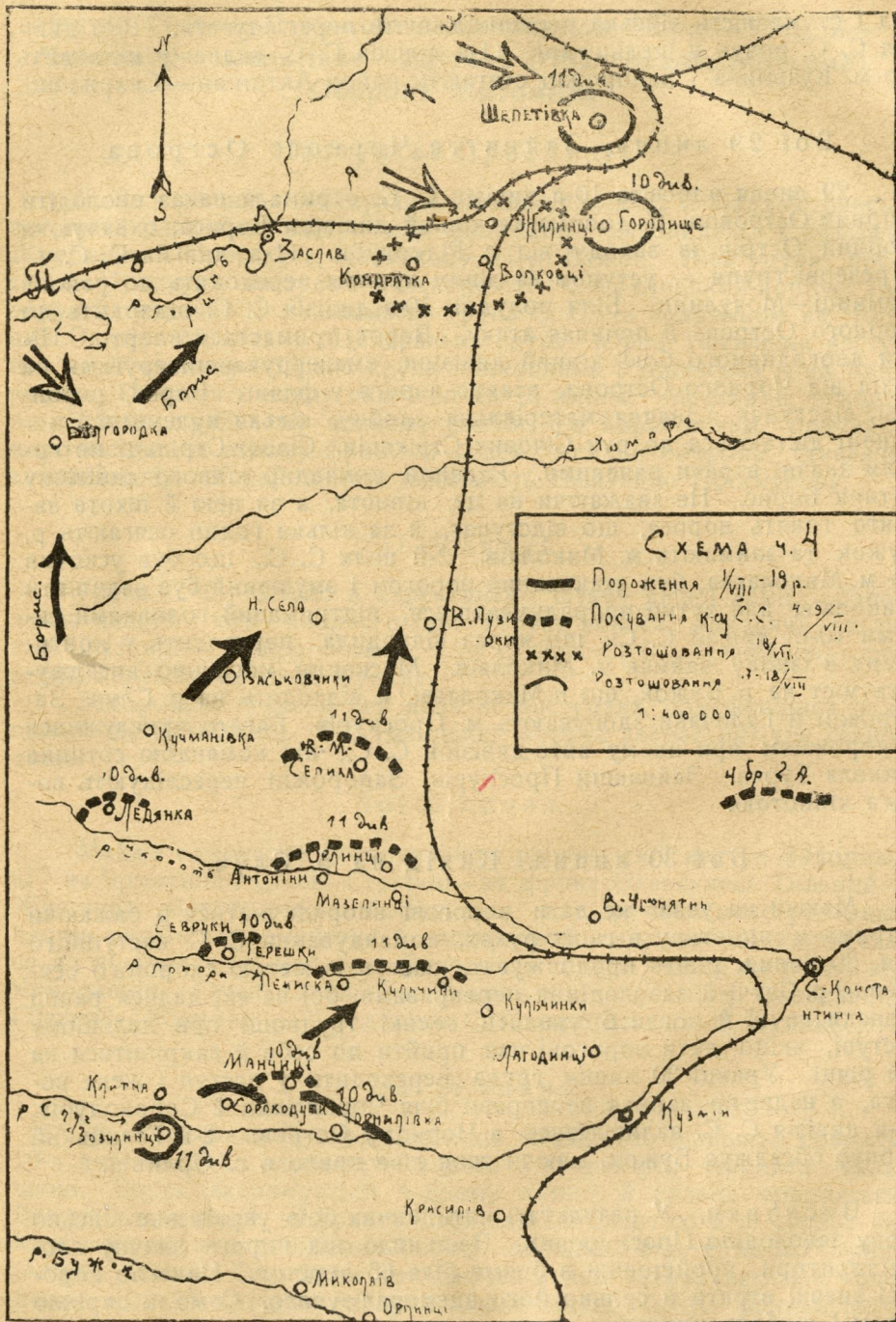
Бої 29 липня. Зайняття Чорного Острова.

29 липня вдосвіта 10-а дивізія С. С. отримала наказ оволодіти Чорним Островом. Їй допомагає кінний дивізіон Бориса, охвачуючи Чорний Острів із заходу від с. Рідкодуби. 11-а дивізія С. С. — у резерві групи — уступом за лівим крилом переходить до району Хоминці—Мочулинці. Біля полудня 10-а дивізія С. С. підходить до Чорного Острова й починає атаку. Ворог тримається вперто. Після двогодинного бою кінний дивізіон, зманеврувавши яругами на захід від Чорного Острова, атакує ворога у фланг. Ворог, розбитий, відступає. Значна матеріяльна здобич, кілька кулеметів і полонені дістаються до рук Січових Стрільців. Січові Стрільці потерпіли значні втрати раненими. Ранений командир кінного дивізіону сотник Борис. Не зважаючи на це, кіннота, а за нею й піхота завзято гонять ворога, що відступає, й за кілька годин осягають р. Бужок та займають м. Миколаїв. 2-й полк С. С., що був ускочив до м. Миколаєва, був атакований ворогом і змушений був залишити Миколаїв; але хутко впорядкувавшись, підтриманий головними силами 10-ої дивізії С. С., що якраз підходила, переходить у контратаку й ізнову займає м. Миколаїв. Москвини поспішно висаджують міст на р. Бужок, що в Миколаєві, й відходять на р. Случ. Запорожці й Галичани здобувають м. Проскурів. Багато прислужився Запорожцям при цьому авто-дивізіон С. С., під командою сотника Микола Турка. Зайнявши Проскурів, Запорожці переслідують ворога кіннотою.

Бої 30 липня. Вихід на р. Случ.

Маючи на увазі не дати ворогові впорядкуватися й бажаючи затримати ініціативу в своїх руках, командування С. С. наступного дня, 30 липня, рішає продовжувати наступ із метою скоршого осягнення р. Случі й заволодіння переправами, бої за які далися раніш у знаки групі й могли б увяляти великі труднощі при дальшому наступі, якщо дати ворогові час прийти до себе й закріпитися на цій річці. Уранці 30 липня група переходить у наступ і жене ворога, а надвечір займає переправи біля Чорнилівки й Сорокодубів. 11-а дивізія С. С. залишається в Чорному Острові. 2-й Галицький корпус обсаджує Бужок, маючи своє ліве крило в с. Орлинці.

Висновки. У результаті п'ятиденних боїв українське військо знову заволоділо Проскуровим. Звільнило від ворога значну площу території, пройшовши з боями біля 65 верстов. Нанесло ворогові значні втрати й сильно його здеморалізувало. Само ж окріпло духом і підбадьорилося.

Наступ на Шепетівку групи С. С. і 2-го Галицького корпусу.

З розвитком наступу Наддніпрянської й Галицької армії штаб дієвої армії рішає повести широко закроені операції, з метою здобути все Правобережжя з Києвом. Наказ мав на меті, в зв'язку з рівночасними операціями московської протибольшевицької добровольчої армії Деникіна з південної Донщини, — знищити сили московських большевиків, що оперували на півдні України, й захопити їхні матеріальні бази. Дозволити українським військам поповнитися у велику всенародню армію на здобутім Правобережжі, де скрізь зриваються проти большевиків повстання. Дозволити Україні увійти в міжнародні зносини, як поважній протибольшевицькій силі, якої не можна легковажити, та здобути так міжнародне признание української державности й матеріальну допомогу для українського війська з боку європейських держав, заінтересованих у провалі московського большевізму. Проти цього якраз большевізму йшли російські білі війська Колчака, що здобув увесь Сибір і дійшов аж до Волги біля Самари; Деникіна з-над Чорного моря, Юденіча під Петроградом і Гурка з Архангельська.

На 1 серпня ворог перед фронтом групи С. С. і лівим крилом 2-го Галицького корпусу займає Старокостянтинів—Кузьмин і позиції проти переправ Красилівських, Чорнилівської, с. Сорокодуби і с. Кліниця. Група С. С. підлягає 2-му Галицькому корпусові. Задача цілої групи в загальному наступі на Київ—забезпечення лівого крила армії, що наступає на Київ, і оволодіння Коростенем. У передбаченню нового наступу група С. С., займаючи 10-ю дивізією лінію Случі: Чорнилівка—Сорокодуби, скупчує 11-у дивізію в район Малих і Великих Зозулинців, маючи на меті форсувати ту ж р. Случ і ударом по правому флангу ворога примусити його очистити переправи біля Чорнилівки. 10-та дивізія повинна в цей час переслідувати ворога й дійти на лінію р. Понори. Приймаючи на увагу значну деморалізованість ворога, група С. С. увесь час поривалася чимскорше кинутися до наступу, але 2-й Галицький корпус все відтягав розпочаття акції. На 2 серпня група С. С. зайняла зазначене вище положення.

3 серпня 11-а дивізія С. С. форсувала р. Случ біля Малих Зозулинців і заняла мостовий причілок на північному березі річки.

На 4 серпня 11-ій дивізії С. С. дано задачу збити ворога з позицій біля с. Клитна й наступати в напрямі на Кульчини, з метою виходу на фронт Кульчини—Печиска. 10-а дивізія мала допомогти 11-й дивізії атакою на переправу біля Чорнилівки. Після заняття 11-ою дивізією вказаного їй фронту, 10-а дивізія С. С. має зосередитися в районі Пилипи—Мончинці, в резерві групи.

11-а дивізія С. С. зранку 4 серпня боєм здобуває с. Клитну і, переслідуючи ворога, надвечір займає Кульчини й Печиски. 10-а дивізія С. С. стає в призначеному їй районі. Частини 2-го Галицького корпусу просовуються вперед і займають Старокостянтинів.

5 серпня група С. С. успішно просувається з невеликими боями: 11-а дивізія на р. Ікопоть і займає Мазепинці—Орлинці та Антоніни; 10-а дивізія переходить до району Грицини—Терешки, залишаючись у резерві групи.

Бої 6—10 серпня.

Починаючи від Чорного Острова, група С. С. увесь час іде уступом уперед на лівому крилі української армії. 2-й Галицький корпус увесь час відстає. Причини цього були: порівнюючи мале знайомство з тактикою московського большевицького війська, чому командування 2-го корпусу трималося дуже обережно; незнайомство з тереном війни й особливий спосіб ведення операцій 2-м Галицьким корпусом. Корпус цей висовував далеко вперед невеликі відділи з обмеженими завданнями—розвідки; ці відділи підпирав більшими відділами на випадок невдачі і тільки після цього вводив у бій всі свої сили*).

Так і в дні 6—10 серпня. 2-й Галицький корпус, занявши Старокостянтинів, висунув на північ від міста тільки одну, слабого складу, 4-ту бригаду. Січові Стрільці продовжують наступ даліше, не зважаючи на своє висунуте вперед становище. 11-ою дивізією вони осягають район Малої й Великої Селихи. 10-а дивізія просувається за лівим флянгом 11-ої дивізії. 10 серпня 4-а Галицька бригада, що висунута верстов на десять на північ від Старокостянтинова, терпить невдачу й відходить на Старокостянтинів. Увесь 2-й Галицький корпус, замість підтримати її, залишає район Старокостянтинова й відходить на південь, утримуючи лінію Матрунки—Кузьмин.

Січовим Стрільцям, на фронті 10-ої дивізії, що була висунута на Ледянку—Кучманівку для обхвату ворожого флянгу, також не повелося, чому вся група примушена була відійти 11-ою дивізією назад, аж до лінії: Кульчин—Печиски і 10-ою дивізією—Терешки—Севруки. Ворог знов заняв Старокостянтинів і лінію р. Ікопоть. Спалив кілька сел і маєток в Антонівах із багатою бібліотекою й архівом графів Потоцьких і даліше в цьому напрямі не продвигався. З боку Старокостянтинова ворожі відділи, просовуючись уперед, на 11 серпня зайняли с. Кульчинки й Лагодинці, вривуючись між Січових Стрільців і 2-м Галицьким корпусом.

Бої 12—14 серпня.

12 серпня, на домагання групи Січових Стрільців, 2-й Галицький корпус переходить своїми крайніми лівофлянговими частинами в наступ, із метою забезпечення правого крила С. С., і займає боєм

*) Спосіб добрий, на мою думку, при війні, так би мовити, регулярній або позиційній; при характері ж війни напівпартизанської — це вело за собою втрату часу й шкідливо відбивалося на власних успіхах. — М. Б.

с. Лагодинці. Ворог відходить на Старокостянтинів, залишаючи с. с. Кульчинки й Лагодинці. Наступного дня, 13 серпня, 2-ий Галицький корпус виходить на р. Случ від Острополя до Великого Чорнятина.

14 серпня вся Шепетівська група переходить у наступ. Частинам групи С. С. поставлено задачу: 11-ою дивізією наступати прямо перед собою на Великі Пузирки. 10-ою дивізією, через Ледянку—Васьківчики—Нове Село, охопити праве крило ворога й допомогати 11-ій дивізії. Кінному дивізіонові Бориса співділати з 10-ою дивізією на її лівому крилі; коли ж визначиться успіх на р. Ікопоті, взяти напрям на м. Білгородку, оволодіти нею і в дальшому продвигатися на Заслав—Шепетівку, загрожуючи правому флянгові ворога.

Наступ Січових Стрільців у цей день розвивався успішно. 10-ій дивізії пощастило виграти ворожий фланг. Енергійно посовуючись на Нове Село, вона весь час примушувала ворога відходити, через це просування 11-ої дивізії проходило досить легко. Надвечір ворожий 393 піший полк, що відступав перед 10-ою дивізією, під Великими Пузирками попав під флянговий удар 11-ої дивізії й після короткого бою, стративши цілий курінь полоненими, в безладді відійшов на Хомору. Кінний дивізіон Бориса, під Білгородкою зустрівся з польськими кінними розвідками й, не знаючи, як ставитися до поляків, вступив із ними в бій. Поляки відійшли, й дивізіон зайняв м. Білгородку*).

Події 15—18 серпня.

15 серпня група С. С. без боїв вийшла на лінію р. Хомори. Ворог уже не ставив майже ніякого опору й без затримки котився на північ. Протягом наступних днів група С. С. ішла 11-ою дивізією в напрямі на Шепетівку, маючи 10-у дивізію уступом за лівим крилом, а кінний дивізіон на лівому крилі—з Білгородки на Заслав. 16 серпня підійшла головними частинами 11-ої дивізії під с. Жилинці, де зустрілася з польською кінною бригадою генерала Савицького. Польській бригаді було поставлено вимогу, щоби вона дальше не просувалася, через що вона повернула на Заслав. Одначе, поки тяглися розмови з поляками, один польський ескадрон і один курінь 2-ої Галицької бригади зайняли Шепетівку. Група С. С. скупилася в районі Жилинці—Волковинці—Кондратка.

*) У своїй книжці „Похід українських армій на Київ—Одесу“ генерал Капустянський пише, що з поляками до цього часу вже був підписаний проєкт умови, і з ними, очевидно, якось було вирішено щодо взаємовідносин, особливо щодо зустрічі на фронті. Але ні штаб Дієвої Армії, ні штаб Головного Отамана не тільки не дав ніяких інструкцій своїм лівофлянговим військовим частинам, але навіть не повідомив вищих військових начальників про те, що якісь заходи в цьому напрямі взагалі робилися. На виразні запитання штабу групи С. С., як поводитися з поляками, сам генерал Капустянський і начальник штабу Головного Отамана відповіді ніякої не дали. Тому штабові групи С. С. самому приходилося шукати виходу з положення, яке пізніше зложилося на лівому крилі Січових Стрільців у звязку з просуванням поляків на схід.

16 серпня 11-а дивізія С. С. перейшла до Шепетівки, а Галицький курінь виступив, щоби приєднатися до своєї бригади в Полонному. 10-а дивізія С. С. зосередилася в районі с. Городище.

18 серпня ескадрон поляків опустив Шепетівку (цукровню графа Потоцького). Група С. С. цього дня відпочивала.

Висновки. В результаті боїв, у період від 1 по 18 серпня, Січові Стрільці розбили ворога на дорученому їм напрямкові. Значна кількість полонених, кулеметів, набоїв та іншого військового майна попадає до їхніх рук. Група С. С. посідає залізницю Бердичів—Шепетівка з важним залізничним вузлом—Шепетівкою. Ворог, сильно здеморалізований, не ставить нашому військовій опору й невпинно відступає на північ. Наше військо міцнішає на дусі.

Наступ на Звягель (Новоград-Волинський).

Для дальшого наступу на Новоград-Волинський і переслідування ворога командування С. С. визначає 10-у дивізію С. С. і кінний дивізіон Бориса. Протягом 19 серпня 10-а дивізія досягнула райони Колоденки—Радулина. Ворог ніякого опору не ставив. 11-а дивізія та штаб групи лишилися у Шепетівці, виславши сотню польової варти до м. Славути для забезпечення з боку поляків від можливих несподіванок. Штаб Головного Отамана навіть і після зустрічі з поляками та інциденту 16 серпня все ж не дає жадних вказівок щодо відносин із поляками.

20 серпня 10-а дивізія з кінним дивізіоном Бориса боєм здобуває Новоград-Волинський і форсує р. Случ. Ворог, очевидно, підтягнувши резерви з Коростеня, пробує затримати наступ 10-ої дивізії. 2-й Галицький корпус підходить до району Житомира.

У цей же день по полудні польський відділ раптово нападає на польову варту Січових Стрільців, обеззброює її й забирає командира варти та кількох стрільців до неволі. Більша частина варти втікає на Шепетівку. Командування групи С. С. починає само на власну руку переговорювати з поляками про встановлення взаємовідносин і повернення людей та зброї польової варти. Переговори встановлюють необхідність звязкових старшин при флянгових частинах. Обидві сторони зобов'язуються не нападати одна на одну без попередження. Штаб армії У. Н. Р. і далі мовчить та вказівок своїх не дає.

Бої на Новоград-Волинський 21—24 серпня.

Ворог, підсиливши свої частини під Новоградом-Волинським свіжими військами з Коростеня, переходить проти 10-ої дивізії у протинаступ і тут зав'язуються бої на східньому березі р. Случі. Ворог увесь час намагається обійти крило Січових Стрільців із півночі й переправитися через р. Случ. Особливо настирливі атаки веде він на Олександрівку й пізніше Чижівку. Тому штаб групи рішає

підтягнути до Новоград-Волинського 11-у дивізію з Шепетівки. Помилково штабу групи було тут так сильно розтягати групу далеко в глибину. Але тоді думалося, що ворог, сильно здеморалізований, не зможе поставити опору нашій 10-й дивізії й кінному дивізіонові Бориса. На протязі 21 і 22 серпня 11-а дивізія перевозиться по залізниці під Новоград-Волинський і протягає частинно свій фронт на північ, змінивши під Олександрівкою місцевих повстанців і дивізіон Бориса. Штаб групи переходить 22 серпня до Полонного, а 23 має переїхати до Рогачева й далі до Новоград-Волинського.

Бої 23 серпня й відворот групи на Соколів.

23 серпня ворог енергійно натискає на 10-у дивізію, що на схід від Новограда-Волинського. Одночасно сильно атакує с. Олександрівку, що її занято частиною 11-ої дивізії С. С. Атаки ворога довго відбиваються й, можливо, що група була б утрималася, коли б не ось-який випадок. Вищі польські штаби й командири частин на фронті, очевидно, ще не знали про умови, що їх завязано між Січовими Стрільцями та їхнім вищим штабом, і в час, коли під Новоград-Волинським рішався бій, кінний відділ поляків підійшов під Новоград-Волинський із боку Корця, наскочив на стрілецькі обози, що стояли в районі Орени—Киянки, почав їх грабувати й забирати до полону. В обозах сталася паніка, й вони стрімголов почали тікати на схід до Кікового і Гільського, за Слuch.

Вістка про це швидко докотилася до фронтних частин, і вони, не витримавши натиска ворога, почали відходити, при чому з приводу того, що звязок зі штабом групи у той час був перерваний, командири дивізій рішили відходити не на південь від Новограда-Волинського, а на південний схід. Таким чином, коли вночі на 24 серпня командир групи з начальником штабу прибули до Рогачева, то отримали донесення, що частини залишили Новоград-Волинський і відійшли 10-ою дивізією на Кропивну й Броники, 11-ю дивізією на Калесний Майдан—Черниця, кінний дивізіон Бориса на південь від Новоград-Волинського, по західньому березі р. Случі *).

*) Генерал Капустяньський у своїй 3-й частині „Походу українських військ на Київ—Одесу“ (ст. 112) іронізує з приводу залишення Січовиками напрямку Звягель—Костель: „Нехай, мовляв, поляки та большевики б'ються поміж себе на Костопольському напрямку“. Слід запитати генерала Капустяньського, як би він себе почував, коли б у нього в тилу появився чинник, який не говорить—ворог він чи приятель, і в той же час забирає його майно, набої й обеззброює його частини? Невже б він думав, що той шуткує? Де був тоді штаб Головного Отамана? Як здається, навіть генерал (тоді ще полковник) Капустяньський на кількаразові запитання штабу групи С. С. про відношення й ставлення до поляків—відповідав, що властиво умови ніякої немає, але „ви поведіть себе так... ну, так... зрозуміло? Ну, щоби було добре“. Але як треба було розуміти те — „робити, щоби було добре“? Тоді, наприклад, Січові Стрільці були тої думки, що найкраще було б, якби раз-другий їх набити, щоб не пхалися поза українськими спинами на українську територію, одвоєвану українською

Бій 25 серпня. Відступ під Соколів
і бої 27 та 28 серпня.

Відворот 24 серпня, що був переведений без відповідної плянності, вніс замішання серед частин; звязку з частинами довго не було налагоджено й тому, коли наступного дня, 25 серпня, ворог повів наступ,—частини здали й відійшли: 10-а дивізія на фронт Новорудня—Улашинівка, зі штабом в Рудні, а 11-а дивізія—Дзекупки—Гута—Немільне, зі штабом у Старому Майдані.

Штаб групи в дорозі з Баранівки до с. Рудня. 2-й Галицький корпус зайняв Житомир і почав помалу просуватися на Коростень.

26 серпня ворог ще з більшою енергією атакує частини групи С. С. і виходить на лінію Соколів—Андрюківка—Деманка. 27 і 28 серпня атаки ворога на Соколів продовжуються ще з більшою настирливістю. Все ж групі вдається протягом двох днів стримувати ворожий напір.

Стомленість Стрільців і появлення ворога в районі Черняхівка—Кошелівка примушує штаб групи відвести вночі з 27 на 28 серпня свої частини на нові позиції: 10-у дивізію на лінію Березова Гать—Пулин. 11-у дивізію—Курне—Луг, Кінний дивізіон—Стрибеж, 2-й Галицький корпус у цей час займає район Черняхова.

Бої 29, 30 і 31 серпня.

Протягом цих трьох днів ворог увесь час старається збити 11-у дивізію С. С., але всі його атаки відбиваються. На фронті 10-ої дивізії С. С. частини то продвигаються вперед на кілька верств, то знову відходять назад. Занадто повільне посування 2-го Галицького корпусу на Коростень дає змогу ворогові на фронті С. С. зміцнитись, а група С. С. не має змоги звузити фронту й виділити резерв для маневру. Між іншим штаб 2-го Галицького корпусу весь час наказував групі С. С. розтягнути свій фронт майже до самої залізниці Житомир—Коростень, що було групі С. С. абсолютно не по силах.

Новий наступ на Новоград-Волинський.
Бої 1—5 вересня.

На 1 вересня, згідно з наказом 2-го Галицького корпусу (групу С. С. додано до нього) про загальний наступ на Коростень, Січовим Стрільцям поставлено задачу—знов зайняти Новоград-Волинський і, видвинувшись вздовж залізниці Новоград-Волинський—Коростень, допомогти 2-го Галицькому корпусові взяти Коростень ударом на Коростень із заходу.

кровю. А якої думки було вище командування У. Н. Р.—про це ні словечком воно не заявляло. — М. Ђ.

Вночі на 2 вересня Січові Стрільці переводять перегруповку й зосереджують на правому флянзі 10-ої дивізії 1-й полк С. С., на лівому флянзі 11-ої дивізії 3-й полк С. С. і кінний дивізіон Бориса і зранку 1 вересня атакують ворога на обох флянгах.

Ворог не витримує натиску й починає відходити. Січові Стрільці виходять на фронт Яблонна—Недбаївка й Улашинівка—Слобідка Черницька.

4 вересня, після невеличкого бою, Січові Стрільці займають с. с. Теснівка—Тупільці та Кропивна—Бронки.

5 вересня вся група робить поворот під прямим кутом на північ. Штаб групи ставить задачу: переслідувати ворога, маючи на меті вийти на фронт Бараші—Симони та Марянівка—Немелянка. Кінний дивізіон—на Новоград-Волинський. Під загрозою бути відтятими від Коростеня Січовою піхотою й під напором кінноти Бориса большевики поспішно почали тікати з Новоград-Волинського, при чому беззахисне це місто піддали такому сильному гарматному обстрілові, що більша частина міста зовсім вигоріла. Січові Стрільці вступили до Новоград-Волинського й зайняли визначений їм фронт. 2-й Галицький корпус опанував район ст. Фасової з авангардом на р. Ірша.

Висновки. З заняттям Житомира й Звягеля українськ війська одвоювали значні й багаті обшари своєї землі від ворога-окупанта. Закріпили за собою посідання залізниці Бердичів—Шепетівка. Здобули частину залізниць Бердичів—Коростень і Шепетівка—Коростень. Відбили від ворога багато військової здобичі й велику кількість залізничного майна, як паротяги й вагони, в яких українська армія відчувала надзвичайний брак. Із захватом залізниць полегшувалося маневрування війська і підвіз йому бойових та життєвих припасів.

Бої 6—10 вересня.

Ворог, наблизившись до Коростеня, легше міг маневрувати, перекидаючи свої резерви з Коростеня по залізниці в трьох напрямках. До нього прибули нові частини, які поповнилися ще й місцевим большевицьким елементом, що зведено було в так звану Волинську бригаду. Тому ворог, починаючи з 7 вересня, ставить значний опір. Прекрасно розуміючи значіння Коростеня для українських військ, а ще більшу вагу його для ворога, Січові Стрільці прикладали всіх зусиль, щоби скорше заволодіти цим залізничним вузлом. Те, що Січовим Стрільцям не вдалося його опанувати, ще не є доказом того, що вони не хотіли його взяти й не прикладали всієї своєї енергії та сил до цього. Не зважаючи на опір ворога, Січові Стрільці з боями, без примінення артилерії, за рідкими винятками просуваючись по страшенно піскуватих дорогах, 7 вересня виходять на фронт Сушки—Білка—Яблонець—Мокряки. У цей час 2-й Галицький корпус знаходився головними силами в районі Фасо-

вої й авангардами по лінії Шершні—Лісовщина—Решнівка. Ворог починає переходити в контр-атаку.

8 вересня, коли група С. С. почала свій наступ 10-ою дивізією на Рафалівку, а 11-ою дивізією на Бондарівку, — ворог, зайшовши лісом у тил 10-ї дивізії, заатакував штаб цієї дивізії в с. Сушки й частинно забрав його до полону разом із канцелярією. Кінна сотня 10-ї дивізії в цьому бою понесла значні втрати. Між іншим, втратила свого командира сотника Матвія Загаєвича, брата Миколи Загаєвича, що поляг під Мотовилівкою. Командир 1-го полку С. С. підполковник Андрух кинувся з частиною свого полку на стріли й атакою у фланг ворога, що напав на с. Сушки, врятував обози та штаб. Ворог розпорошився по лісі. На ліквідацію ворожого наскоку пройшло досить часу, і наступ 8 вересня затримався. На протязі 9 і 10 вересня група С. С. досягнула Мошни, Рудню, Ущицю й Гулянку. 2-й Галицький корпус лівим крилом заняв м. Ушомир і вже обстрілював із гармат ст. Коростень. Здавалося—день, і Коростень буде взятий.

У цей час ворог, зібравши значні резерви, переходить до енергійного протинаступу на всьому коростенському фронті, наносячи удар правому флянгові 2-го Галицького корпусу від Чопович і центрів з Коростеня. На фронті С. С. також завязуються вперті бої. Ворог підтримує свою піхоту броневидами потягами.

2-й Галицький корпус хутко починає відводити. За ним відходять і Січові Стрільці. Про якийсь контр-маневр Січових Стрільців не могло бути й мови, бо для широкого маневру, в цілях допомоги 2-му Галицькому корпусові, вони були за слабкі. Лишатися ж на місці в той час, коли 2-й Галицький корпус відійшов ізразу майже до Житомира, було аж надто небезпечно.

Відводити на Новоград-Волинський. Бій за Новоград-Волинський. Дальший відхід на Шепетівку.

В часі відвороту група С. С. ставить опір ворогові на лінії Бараші—Симони—Андрієвичі, де тягнеться бій цілий день 12 вересня, і на лінії Романівка—Гали—Олександрівка—13 вересня. На фронті 10-ї дивізії Січових Стрільців частини кілька разів переходили до контр-атаки, при чому 1-й полк С. С. поніс значні втрати раненими. Січові Стрільці відходять на Новоград-Волинський і, прикрившись р. Случчю, розполагаються: Гильське—Новоград-Волинський—Олександрівка.

14 вересня ворог розвідує позиції групи С. С. і веде обстріл Новограда-Волинського.

Відводити на Шепетівку.

15 вересня 2-й полк С. С. (слабенький: 200—300 багнетів), заатакований ворогом, не втримується й відходить за р. Смолка, де займає переправу біля Кіянки.

Наступного дня ворог атакує Олександрівку й форсує р. Случ під Чижевкою, одночасно перейшовши Случ під Гичьським, далі переходить убрід р. Смолку біля Суслів і примушує Січових Стрільців до відвороту. Група відкидає свій лівий фланг і центр та займає становище Кіянка—Орени—Ярунь.

На другий день, після боїв, відходять Січові Стрільці на лінію Смолдерів—Колоденка—Великі Горбаші.

17 вересня затримуються на позиціях на лінії ст. Майдан—Вілля. 18 вересня, згідно з наказом штабу Дієвої Армії (з відходом на Новоград-Волинський група вийшла з підлеглости 2-му Галицькому корпусові), група мала відійти до залізниці Бердичів—Шепетівка й згрупуватись у двох районах: у Полонному й у Шепетівці.

У м. Полонному зосереджується 10-а дивізія С. С., у м. Шепетівці 11-а дивізія С. С., штаб групи в с. Городище; 2-й Галицький корпус відійшов до м. Бердичева, в районі якого й зайняв позицію.

Оцінка акцій, ведених для заняття Коростеня.

Наступні чини, що були ведені протягом цілого місяця для заволодіння Коростенем, скінчилися невдачею. Українське військо не тільки не здобуло цього надзвичайно важного пункту, але й відступило до лінії залізниці Бердичів—Шепетівка, стративши весь терен, здобутий за час від 18 серпня по 12 вересня. Причини цієї невдачі були такі:

1) Відсутність у штабі групи С. С. точних і ясних інструкцій із боку вищого штабу щодо відносин із поляками.

2) Невиразне й скорше вороже, ніж приятельське ставлення поляків у районі Звягеля потягло за собою те, що група С. С., загрожена поляками стику, повинна була залишити Новоград-Волинський 22—28 серпня й припинити свій, так удаło розпочатий наступ на Коростень. Відійшовши до району Пулин—Соколів—Курне (де пробула до 1 вересня) група С. С. стратила таким чином цілий тиждень,—час, якого вистарчило б для підходу до Коростеня.

3) Повільне посування 2-го Галицького корпусу на Коростень. Корпус цей, не зважаючи на відхід Січових Стрільців від Звягеля, все ж мав достаточну силу для наступу на Коростень. Корпус довго затримався в Житомирі, а почавши наступ, вів його не досить енергійно.

4) Для обхвату Коростеня з заходу Січових Стрільців було замало. 2-й же Галицький корпус відмовився від маневру для заняття Коростеня, а весь час вів фронтові атаки, які не дали позитивних наслідків. Незнання ворога, що сильно боявся обходів і обхватів, багато тут пошкодило. З другого боку й Січові Стрільці не досить сміливо рішались у цій операції на обхідні рухи.

5) Упертість ворога в боях під Коростенем теж спричинилася до невдачі наступу українських частин.

6) Загайка часу українськими частинами спричинилася до виграшу ворогом часу на підвіз підкріплень до Коростеня й перехід ним до активних чинів.

7) Проявлена командиром 2-го Галицького корпусу деяка нерішучість у веденню операцій по заняттю Коростеня спричинилася до того, що 2-й Галицький корпус після першої ж невдачі, як тільки ворог проявив активність, зараз же відійшов до Житомира, не спробувавши контр-атакувати ворога.

8) Великий вплив на все українське військо зробило залишення українськими частинами тількищо взятої столиці України—Києва. Дух підупав, порив охолонув, у душу почала закрадатися зневіра в перемогу.

Січові Стрільці на фронті проти Добровольчої армії Деникіна.

**Положення на фронтах у період із 20 вересня
по 20 жовтня.**

По скінченню боїв за Коростень і відході 2-го Галицького корпусу до Бердичева, а групи Січових Стрільців до Полонного й Шепетівки, ворог, зайнявши лінію Кодня—Романів—Баранівка—Майдан—Вілля, далі не продвигався, й на фронті настало затишшя. Після сутички, яка сталася між українськими військами, що зайняли були 30 серпня Київ, і частинами московської добровольчої армії, що підійшла на другий день до столиці України, та після того, як під натиском добровольців українські частини залишили її, — стало ясным, що з москвинами, чи то червоними, чи то білими, — не може бути й мови про будь-яке порозуміння. Тому український Уряд і Командування проголосили добровольчій армії війну на всьому східньому фронті. Таким чином перед українським військом виринув новий ворог. Білі москвини по заняттю Києва й Одеси розпочинають у другій половині вересня наступ на українську армію. Переважаючи її чисельно, технічно й багацтвом вогнеприпасу, одягу й іншими видами постачання, вони потроху відпирають українське військо на Київському й Уманському напрямку на захід і на Одеському — на північ. Біля половини жовтня положення на фронті складається таке: Запорозька група й 3-я дивізія в районі Крижополя; Волинська група в районі Гайсина; 4-а Київська дивізія в районі Ільвиці й далі на північ Галицькі корпуси. З причини надзвичайної перевтоми 3 й 4-ої дивізії та Волинської групи, великих втрат, які понесли ці частини в тяжких боях, відсутности бойових припасів і повного браку обмундування, — вище командування рішає відвести зазначені війська до резерви в район Озаринці—Лучинець, ст. Котюжани—Муровані Курилівці—Яришів на відпочинок і для поповнення. Галицькі корпуси повинні змінити 4-у дивізію та Волинську групу, протягнувши фронт свій на південь. 3-ю дивізію на Вапнярському напрямі повинні змінити частини групи Січових Стрільців. В останніх днях, перед 20 жовтня, московські добровольці стали проявляти активність на своєму лівому крилі й почали тіснити Запорозців, 3-ю дивізію, Во-

линців і 4-у Київську дивізію. Ці частини залишили Крижопіль, Гайсин та Ільвицю.

15 жовтня група Січових Стрільців отримує наказ штабу Дієвої Армії про зосередження в районі Жмеринки.

Підготовка Січових Стрільців до нових бойових чинів.

Перше, про що мусило подумати командування групи С. С. після того, як вона перейшла до району Полонне—Шепетівка,—це про поповнення бойового складу своїх частин, які тільки несли втрати, а поповнення новими силами не мали зовсім; друге—треба було одягнути стрільців: третє—роздобути зброю й зрештою поповнити харчові запаси.

Для поповнення бойового складу негайно, по приході до Шепетівки, виділено відповідний мобілізаційний апарат, призначено кадри старшин і підстаршин для вишколу, організовано господарчий апарат для задоволення мобілізованих усім необхідним і т. д. Так організовано заново так званий кіш С. С. Кіш мав складатися:

- 1) з двох курінів пішого вишколу, для поповнення двох дивізій,
- 2) запасової батареї, для поповнення артилерії,
- 3) запасової кінної сотні,
- 4) запасової технічної сотні,
- 5) коша кулеметів із кількох кулеметних сотень,
- 6) сотні підстаршинського вишколу,
- 7) сотні старшинського вишколу,
- 8) сотні польової варти й
- 9) постачання коша.

При коші в Старокостянтинові знаходився й величезний шпиталь (до 700 ліжок), який грав ролю тилового шпиталю.

За час з 15 серпня по 20 жовтня було змобілізовано більше як 3,000 запасних і новобранців, які склали в першу чергу два піші куріні вишколу по 1,000 чоловіка та інші зазначені вище частини. На половину жовтня можна було вже влити по тисячі стрільців до кожної дивізії, але бракувало ще одягу, а в той час якраз наступили холоди й сльота.

У Проскурові при постачанні групи були засновані магазини харчових продуктів, куди звозилося все закуплене й виміняне в селян. Там же засновано великі майстерні заготовки одягу та взуття. Для придбання зброї вживався спосіб купівлі й виміни її в селян за цукор. Робота в усіх зазначених ділянках ішла надзвичайно жваво й успішно. Сподівалися добрих наслідків. До часу виходу на південний фронт 10-ої дивізії поповнення для неї ще не було готове, а тому його було підвезено для цієї дивізії пізніше, вже на позиціях. 11-а дивізія, що виїжджала пізніше, влила поповнення в дорозі. Як у першому, так і другому випадкові були майже однакові невігоди. Старшини не знали своїх стрільців, стрільці не знали своїх старшин. Частини, прийнявши поповнення, ще не зазнайомилися з ним, через

це, на випадок бою, виникали деякі сумніви щодо боєздатності цього поповнення. Та все ж командування групи і її підлеглі зробили все можливе, що було в їхніх силах, щоб якнайскорше довести січове стрільцтво до належного бойового стану.

Скупчення групи С. С. в районі Ворошилівки й Джурина.

Згідно з наказом штабу Дієвої Армії, група Січових Стрільців мала зосередитися в районі на схід від Жмеринки; станцією висадки призначено було ст. Гнівань. По цьому маршрутові й вирушила 18 жовтня 10-а дивізія, а 21-го прибула до району Ворошилівка—Барське—Маянів—Рудківка. 11-а дивізія виїхала з району Шепетівки тільки 21 жовтня (спізнення трапилося через те, що не було своєчасно подано потяги).

З якихось, досі не відомих, причин штаб Дієвої Армії в дорозі змінив маршрут 11-й дивізії: спрямував частину ешелонів на Котюжани й частину на ст. Рахни. З прибуттям 24 жовтня штабу групи С. С. до Жмеринки, штаб Дієвої Армії визначив район зосередження групи: Джурин—Рахни, куди обидві дивізії й прибули на ранок 27 жовтня. Таким чином 10-й дивізії треба було зробити перехід з Ворошилівки до Рахнів, а частинам 11-ої дивізії — одним перехід з Рахнів до Джурина, а другим із Котюжан до Джурина добрих півтора переходи. Коли ж прийняти під увагу слюту й погане становище в той час доріг, то треба признати, що місця висадок були призначені неухважно й зовсім недоцільно. Правда, оправданям може бути твердження необхідності підходу резервів із глибини, але тоді обставини дозволяли призначити пунктами виграшки ст. Ярошинку або ст. Рахни.

Обстановка на час підходу групи С. С. 27 жовтня.

На час підходу групи Січових Стрільців обстановка на фронті була така: Запорозька група без 7-ої дивізії й полку Чорних Запорожців залишила 27 жовтня Томашпіль і заняла оборонну позицію по лінії Клембівка—Горохова—Антонівка, 7-а Запорозька дивізія з полком Чорних Запорожців мала бути на лінії ст. Юрківка—Лука Жабокрицька. Праве крило 3-го Галицького корпусу мало бути в районі с. Войцехівка—Жабокрич. У дійсності ж галицьких частин там не виявлено: вони й не думали ставати там на фронті, бо згідно з умовою з Деникіном мали зосереджуватися в районі Бердичів—Винниця, й поривали з Наддніпрянською армією. Незаняття вказаних пунктів Галицьким військом і неповідомлення про своє рішення групи С. С. — поставило цю групу, як побачимо далі, в критичне становище та було переважним чинником у ході наших операцій.

Волинська, 3-а й 4-а Київська дивізія в цей час були в повному відвороті й простували до визначених їм районів на відпочинок, проходячи через райони зосередження Січових Стрільців.

На ранок 27 жовтня група С. С. зосередилася: 10-а дивізія в районі Рахнів Лісових, 11-а дивізія в м. Джурині, кінний дивізіон Бориса, підпорядкований 11-й дивізії, в с. Рекичинцях, штаб групи в с. Ярошинці.

Склад групи на цей час: 10-а дивізія мала—1-й полк С. С. (в який вліто поповнення) до 1,200 багнетів, 2-й і 3-й полк по 200—250 багнетів; 11-а дивізія мала: 4-й полк С. С. (куди також вліто поповнення) до 1,500 багнетів, 5-й і 6-й полк С. С. в 150—200 багнетів, кінний дивізіон Бориса—200 шабель; у кожній дивізії по дві батареї легких гармат.

У дорозі багато з молодих мобілізованих здезертувало—ті, що були зле одягнені.

В той же день 27 жовтня група отримує наказ зі штабу Дієвої Армії про перехід ізранку 23 жовтня в наступ із метою заволодіти Томашполем—Комаргородом і допомогти разом із тим Запорозьцям вийти на Мясківку. 7-а Запорозька дивізія отримала наказ наступати на Вапнярку.

Командування групи С. С. ставить собі завданням 28 жовтня вийти на фронт Головарусова—Великарусова. Тому, що 7-а дивізія чинила окремо від своєї групи і поруч із групою С. С.—командир групи С. С. просив штаб Дієвої Армії для ліпшої координації акцій підпорядкувати її командуванню групи С. С. Командуючий армією отаман Сальський не погодився, а давав розпорядження 7-й дивізії самостійне. Вся ніч на 27 жовтня пройшла в розшукові 7-ої Запорозької дивізії для доручення їй наказу штабу Дієвої Армії й нав'язання з нею зв'язку, але її так і не знайдено.

Бої 28 жовтня.

Зранку 28 жовтня 10-а дивізія С. С. перейшла в наступ через Юліямпіль і Кічман на Головарусову й Олександрівку. Напередодні вдарив мороз, а тепер падав густий сніг. Біля полудня 1-й полк С. С., ідучи в авангарді дивізії, довідався, що с. Кічман занято ворогом. Під покровом густого снігу полк наблизився до села й несподівано заатакував московських добровольців, які спокійненько обідали. Ворог не встиг схопитися за зброю, як на нього напали Січові Стрільці. По короткій схватці ворог у безладді почав відступати на південь. До рук 1-го полку С. С. попали полоненими старшини та кілька козаків, 2 гармати, кілька кулеметів і кухні. Це був 56-й Житомирський полк 14-ої ворожої дивізії, який склався на три чверти зі старшин, а решта з козаків. 1-й полк С. С. переслідував ворога, що чимдуж утікав, й увечері заняв с. Головарусову. При проході через Юліямпіль, де мала бути 7-а Запорозька дивізія, 10-а дивізія ні її, ні будь-яких частин цієї дивізії не знайшла. Весь день пройшов у пошукуванні 7-ої дивізії, щоби з нею зв'язатися, але безрезультатно.

У цей день на фронті 11-ої дивізії події склалися не так уда-ло, як у 10-ої дивізії. 11-а дивізія повинна була, згідно з наказом

штабу групи, наступати через Голинчинці й Сапіжинці для зайняття Великої Русової й Рознотівки. Праву колону складали 5 і 6-й полк, ліву (через Голинчинці)—4-й полк. З наступом 11-а дивізія спізнилася, й тому 4-й полк С. С. підійшов до Голинчинець вже по полудні. З огляду на густий сніг у 15 годині вже було майже темно. Огримавши відомості від розвідки, що Голинчинці вільні, полк втягнувся в село. Коли хвіст полку ввійшов у село, а голова ще не вийшла з нього, полк був несподівано обстріляний із рушниць і кулеметів і заатакований із усіх сторін москвинами з засідки. Бій був розпачливий. Молоді мобілізовані в більшості трималися дуже добре. Полк багнетами проложив собі дорогу назад і відійшов на Ксендзівку. Положення можна було поправити. Наступного дня штаб групи плянував, із Головорусової допомогти 11-ій дивізії вибити ворога з Голинчинець і осягнути визначене їй становище. Коли раптово зі штабу 10-ої дивізії, з Рахнів, приходять відомості про 7-у Запорозьку дивізію з Чорним полком і то з такими подробицями: 7-а дивізія донесла в штаб Дієвої Армії, що вона бється в районі Юліямполь, а фактично була з полком Чорних Запорожців у м. Шпикові, виславши для охорони до Торкова одну сотню своєї кінноти. Ворог біля 10-ої години вечора 28 жовтня пройшов через Луку Жабокрицьку—Шликівку й атакував 7-у дивізію та Чорний полк на квартирах. Дивізія, яка нараховувала в своєму складі біля пів тисячі багнетів, пішла врозтіч, Кінний полк теж, і тільки поодинокі люди й вози прибилися після її розгрому до Лісових Рахнів і помашерували на Шаргород. Тут пізніше зібрався весь Кінний полк, щоби вирушити на з'єднання зі своєю групою. Рештки ж піхоти були розшукані начальником штабу групи С. С. 29 жовтня в м. Красному, звідкіля вони вирушили на Жмеринку до розпорядимости командуючого армією.

Підо впливом поразки 7-ої дивізії й Чорного Запорозького полку 51-м Литовським ворожим полком, частини 10-ої дивізії С. С. зі штабом дивізії, що були в Лісових Рахнах, відкотилися на Стрільники.

Ситуація з 28 на 29 жовтня.

11-а дивізія після невдачі під Голинчинцями відійшла на старі позиції. 7-а Запорозька дивізія (сусідня) потерпіла невдачу у Шпикові, стративши багато полоненими, й де вона була—Січовим Стрільцям не було відомо. Частини 10-ої дивізії з Лісових Рахнів відійшли на Стрільники. 1-й і 4-й полк С. С. висунуто далеко вперед, у Головорусову. Не будь випадку з 7-ю Запорозькою дивізією, все можна було б направити, після ж заняття ворогом Шпикова, положення 1-го полку С. С. було дуже небезпечне, й тому штаб групи видає наказ 1-му полкові С. С. відійти на Лісові Рахни й тримати їх.

Події 29 і 30 жовтня.

На 29 жовтня штаб Дієвої Армії наказує групі С. С. продовжувати виконання попередньої задачі, при чому в підлеглість групи С. С. передає 7-у Запорозьку дивізію.

У виконання цього наказу штаб групи С. С. рішає: 10-ою дивізією тримати Лісові Рахни та Звізданівку й забезпечувати лівий фланг 11-ої дивізії з боку Шпикова, шукаючи зв'язку з правим флангом 3-го Галицького корпусу, що за повідомленням штабу Дієвої Армії мав бути в районі с. Улича; 11-й дивізії з кінним дивізіоном Бориса наказано взяти Голинчинці й наступати на Рознотівку й Олександрівку. 7-ої Запорозької дивізії 29 жовтня не знайдено. 10-а дивізія С. С. тримає означені їй пункти. Ворог із Шпикова розвідками нащупує розположення групи. 11-а дивізія С. С. розпочинає піхотою з фронту з півночі наступ на Голинчинці, а кінним дивізіоном Бориса обхвачує село з боку Джурина. Піхота підходить під Голинчинці раніше кінноти й не атакує, а чекає на підхід кінноти; люди лежать у снігу при сильному морозі й у плохенькій одежі; зрештою, намерзнувшись, атакують по категоричному наказу штабу групи. Ворог атакує піхоти відбиває. Пізніше підходить кінний дивізіон Бориса, атакує самостійно без підтримки піхоти і теж невдало. Надходить ніч. Стрільці перемучені. Багато поодморожувало руки й ноги. Дивізія відходить знову на старі позиції.

Висліди подій й оцінка чинів 11-ої дивізії.

Група С. С. утримала фронт 10-ою дивізією, але потерпіла знову невдачу 11-ою дивізією. Причини: нескоординованість чинів піхоти й кінноти 11-ої дивізії, що є виключно виною штабу цієї дивізії: 7-а Запорозька дивізія зовсім вийшла з гри тому, що була несвоєчасно віддана в підлеглість групи С. С., як рівно й тому, що командування її було в руках якоїсь випадкової людини (командир дивізії в той час був у Жмеринці в родинних справах).

Ось-так втрачено час і дано змогу зорієнтуватися ворогові; стрілецькі частини, будучи поповнені мобілізованими, замість перемоги потерпіли невдачу. Настрій стрільців понизився. Погано одягнені мобілізовані, а почасти й старі стрільці, почали хорувати. Стала збільшуватися дезерція. Частини щодня зменшувалися чисельно. Надія на успішність боротьби з ворогом підупадала.

Події 27—31 жовтня.

Після невдачі 7-ої Запорозької дивізії під Шпиковим і 11-ої дивізії С. С. під Голинчинцями, 11-а дивізія зосередилася з Кінним дивізіоном С. С. в районі Джурина, а 10-а дивізія в районі на північ від ст. Рахнів, Стрільників і Бушинки. 7-а Запорозька дивізія— в районі м. Красного. Про Галицькі частини ще була думка, що вони десь у районі Улича—Печари та що лише групі Січових Стріль-

ців не вдалося з ними звязатися. В дійсності вони вже стягалися до району Винниці, і ліве крило та тил групи були абсолютно відкриті для ударів московських добровольців із сходу. Дивізії 2-а Волинська, 3-я Залізна й 4-а Київська були на маршах до районів свого відпочинку, що його було визначено за лінією Могилів-Подільський—Бар. На фронті лишалися: Запорозжці в районі Ямполя—Чернівців та Січові Стрільці в указаному вже районі. Ст. Жмеринка й напрям від неї на Проскурів не були забезпечені, чому штаб армії підтягає 2-гу Волинську дивізію, як боездатнішу в той час, для прикриття Проскурова. Напрямок Рахни—Жмеринка доручає 7-ій Запорозькій дивізії, а Січовим Стрільцям наказує знову розпочати наступ на Томашпіль.

Стан групи Січових Стрільців.

У зазначений період наступили сильні морози з вітрами й випав глибокий сніг. Дуже зле одягнене половнення групи Січових Стрільців почало масово дезертувати й хоріти. 4-й полк С. С. з 11-ої дивізії, який з прибуттям на південний фронт налічував біля 1,500 багнетів, за два-три дні зменшився наполовину. 5-й і 6-й полк С. С., і до того нечислені, тепер уявляли собою сотні і то слабого бойового складу. Склад 10-ої дивізії С. С. був ще гірший. Те, що було з 4-м полком С. С., сталося і з 1-м полком С. С., який розтав ще більше. 2-й і 3-й полк С. С. просто були небоєздатними, чому й були зведені в одну сотню. Особливо зле відбилася на 10-ій дивізії відсутність її командира полковника Рогоульського й начальника штабу полковника Змієнка, які лежали хорі на тиф у Старокостянтиніві. Сотник Домарадський і сотник Сологуб, перший як командир, а другий як начальник штабу, зовсім не могли справитися з дорученими їм обов'язками.

Все взяте разом примусило командування С. С. перевести таку реорганізацію: 11-а дивізія й надалі лишалася в повному своєму складі; 10-а дивізія зводилася в один полк — 1-й полк С. С., до якого додано збірну сотню з 2-го й 3-го полку С. С. Так складений 1-й полк С. С. входив до складу 10-ої дивізії С. С. З приводу перегрузки обозами й артилерією—зайві обози й батареї відправлено походом на Проскурів—Старокостянтинів. В цьому останньому весь час залишався кіш С. С., шпиталь і штаб бойового участку фронту проти Шепетівки—Заслава.

Моральний стан стрільців сильно підупав. Перше, що вплинуло в цьому напрямку, це був відхід майже всієї армії У. Н. Р. з фронту і його прикрити мала одна лише група С. С. Невдачі на перших порах на фронті, зменшення бойового складу, неясність відносин із Галицьким військом й убійчий стан погоди—ось дальші причини. Але все ж командування групи С. С., не зважаючи на все це, гадало ще перетягти щастя на свій бік, і тому, у виконання наказу штабу Дієвої Армії, наказує: 11-ій дивізії з кінним дивізіоном Бориса знов атакувати Голинчинці. 1-й полк С. С. рішає зосередити

в Дербчині, за лівим крилом 11-ої дивізії і для охорони флангу із боку ст. Рахнів. Але ворог попередив ці починання, й 11-а дивізія, заатакована на своїх позиціях, наступу не розпочала. Після кількогодінного бою вона стала відходити на північ. 1-й полк С. С. на допомогу не поспів і зупинився в с. Семанівці. В районі ст. Рахнів ворог заховувався пасивно. З району Ворошилівки ворог поволі став посуватися на Жмеринку. Тому штаб армії виїхав із Жмеринки на Проскурів. Штаб групи С. С. перейшов до с. Молчанів. Частини С. С. на 1 листопада стали: кінний дивізіон Бориса в Шаргороді, 11-а дивізія на позиціях під Мурафою, 1-й полк С. С. в с. Михайлівці. Виявилося, що ворожа частина, яка примусила відійти 11-у дивізію, сильно виперлась уперед, тому штаб групи рішає здержати її наступ 11-ою дивізією під Мурафою, вдарити 1-м полком С. С. з Михайлівки у праве її крило, а кінним дивізіоном Бориса з Шаргорода на Джурин по її тилах.

Ранком 2 листопада ворог повів наступ на ст. Мурафу. Спочатку бій розвивався добре. 11-а дивізія успішно стримувала ворога. 1-й полк С. С. вже почав розвертатися для вдару у фланг, коли ось виявився ворожий наступ із боку Лопатинець. Це затримало 1-й полк, а тим часом праве крило 11-ої дивізії не витримало й почало відхід. Кінний дивізіон Бориса, що ним керував у той час сотник Байло, теж не виявив належної енергії. Дивізія й особливо 1-й полк С. С. попали у тяжке становище і з втратами відійшли: 11-а дивізія до с. Плебанівки, 1-й полк С. С. через Копистишин до Перепильчинців; арієргардні частини зайняли с. с. Розкош—Носиківку; Кінний дивізіон став у с. Калинівці.

Дальший відворот групи С. С. і всієї армії У. Н. Р.

Боем під ст. Мурафою фактично й закінчилися бойові операції групи С. С. Дальші події зводилися до безпереривного відходу зі спробами затримати ворога й дати можливість витягнутися безкочним обозам частин армії, що відходили позаду групи С. С. 5 листопада група С. С. затримується в районі Лучинця—Степанок—Копайгорода. У цьому районі частини простояли до 9 листопада, не відчуваючи напору ворога.

Ворог переніс головну свою діяльність на напрямок Жмеринка—Проскурів, очевидно, маючи на меті захватити Проскурів і прижати армію У. Н. Р. у кут між Дністром і Збручем. Польські відділи на Збручі й районі Шепетівки також починають виявляти себе висилкою кінних стеж для розвідування становища.

На півдні в той час Запорожці залишають Могилів-Подільський і відходять на Муровані Курилівці. Група С. С. зосереджується в районі Сніткова. Волинська дивізія підходить до району Деражні, де й займає позиції для прикриття підступів на Проскурів. Рештки армії У. Н. Р. — в районі Нової-Ушиці.

Простоявши три дні в районі Сніткова, група С. С. на 18 листопада відходить до району Воньківці—Охримівці, де отримує на-

каз триматися для забезпечення правого крила 2-ої Волинської дивізії, що стала в районі Деражні. Решта армії витягається по шосі Нова-Ушиця—Дунаївці—Ярмолинці й має задачу зосередження в районі Проскурова для його захисту. В той час поляки розпочинають свій наступ і 18 листопаду займають Камянець-Подільський. Уряд і всі державні установи У. Н. Р. евакуюються до Проскурова.

Добровольці протягом 19 і 20 листопаду збивають 2-гу Волинську дивізію з позицій під Деражною, й вона відходить на Богданівці. Група С. С. дістає наказ відійти до району Шарівки, де й зосереджується ввечері 20 листопаду. Запорожці в той час — у районі Солодківців—Ярмолинців. 3-я Залізна й 4-а Київська дивізія десь у районі Фельштина. Утворилося цікаве положення. Ворог (добровольці) наступає вузьким фронтом уздовж залізниці Жмеринка—Проскурів. Поляки зайняли Камянець-Подільський—Дунаївці й вирівняли свій фронт із фронтом армії У. Н. Р. Становище з ними зовсім не ясне — ні стан війни, ні стан миру, якась безглузда невтральність. У всякому разі заціпних чинів ні з польського, ні з українського боку не було, чому можна було думати, що при зустрічі поляків із московськими добровольцями, між ними почнуться переговори щодо взаємовідносин, і армія У. Н. Р. буде з правого крила на кілька днів забезпечена. Маючи ворога на Проскурівському напрямі й маючи згруповану всю свою армію на південь від Проскурова, командування військ У. Н. Р. могло вдарити на добровольців із південного заходу, з метою відкинути їх на схід і тримати місто Проскурів для закінчення його евакуації й забезпечення відходу армії на Старокостянтинів та Миколаїв. Успіх, на наш погляд, не зважаючи на змученість і повну деморалізацію частин армії У. Н. Р., був забезпечений. Але вище командування армією У. Н. Р. рішає поперше виїхати з Проскурова, подруге відтягнути 2-гу Волинську дивізію на Чорний Острів. Усім частинам наказує продовжувати відворот до району Чорний Острів—Миколаїв. На фронт для зміни 2-ої Волинської дивізії висуває Юнацьку школу й Гайдамацьку бригаду отамана Волоха.

Зазначеним частинам визначено фронт Копистин—Шумівці. Групі С. С. наказано на ранок 22 листопаду зайняти фронт Шумівці—Росоші (на південь від Проскурова). В розпорядження командира групи поступають Юнацька школа й Гайдамацька бригада. Розпорядження отримано в штабі групи С. С. після 2-ої години вночі з 21 на 22 листопаду. Від району Шарівки до позиції було біля 18 верстов. Додаючи до цього певну проволочку часу на розсилку розпоряджень, видно було, що група С. С. не встигне своєчасно зайняти вказаного їй становища. Штаб армії повинен був це врахувати й відповідно розпорядитися. Крім того, недоцільним було відтягнення Волинської дивізії, що знала обстановку під Проскуровим, і передача командування групі С. С., якій треба було ще підійти до своїх становищ і звязатися на фронті з залишеними не об'єднаними між собою частинами (Юнацька школа й Гайдамацька бригада).

Події 22 листопаду. Залишення Проскурова. Зосередження в Осташкові.

О 4—5 годині 22 листопаду група С. С. вийшла з району Шарівки по шосі на Проскурів. Штаб групи о 8-й годині прибув до Проскурова, щоб остаточно зорієнтуватися в обстановці. Виявилось, що Гайдамацька бригада і Юнацька школа займають фронт не Шумівці—Копистин, а Ракова—Лезневе, себто прикривають Проскурів у безпосередній від нього близькості. Ворожі бронепотяги обстрілюють Проскурів із-під Ракової, а ворожа піхота веде з частинами армії У. Н. Р. перестрілку.

Біля 10 години ворог розпочинає наступ на Лезневе, де була Гайдамацька бригада. Бригада починає здавати. Юнацька школа ще трималася, але між 10 й 11 годиною, будучи заатакованою ворогом із фронту і з боку Книжковець, послішно відступає на східню околицю Проскурова. Затриматись тут не спромагається й відходить за Проскурів, до ст. Гречани. Гайдамацька бригада частинно відходить на Гречани, частинно на Заріччя, на північ від Проскурова. Проскурів залишено. На станції й у місті згинуло багато майна і припасів, яких не встигли евакуювати.

У той час, коли за Проскурів ішов останній бій, головні сили Січових Стрільців підходили до Ружичанки. Тут їх було заатаковано, очевидно, боковими отрядами московських добровольців. Начальник колони, не маючи звязку зі штабом групи й не знаючи обстанови під Проскуровим, не доцінює свого вигідного становища й замість того, щоб у свою чергу атакувати ворога з півдня, рішає звернути на захід, ухилиючись від бою. Правда, він уважав, що його задача—прикриття відходу армії У. Н. Р., а не втримання Проскурова *).

З залишенням Проскурова армія У. Н. Р. втратила останній важливий стратегічний пункт. Командування рішає відірватися від ворога і скупчити рештки армії У. Н. Р. у районі м. Старокостянтинова, для чого доручає групі С. С. прикрити напрям Проскурів—Старокостянтинів, а решті частин перейти з району Чорного Острова до району Старокостянтинова, через Миколаїв—Красилів. Маючи до виконання зазначене завдання, група С. С. вночі 23 листопада зосереджується в районі с. с. Осташки—Черопова з тим, щоби наступного дня зайняти лінію р. Бужка й перехватити дороги з Проскурова на північ.

Дальший відворот. Зосередження в Старокостянтинові.

24 листопаду зранку почався марш групи С. С. на р. Бужок. У той час отримано відомості, що Пашковецька волость, озброївши

*) Можна ріжно задивлятися в даному разі на це питання, але, на нашу думку, вигідну обстанову слід було використати, хоч би вже для того, щоби морально підняти своїх козаків, серед яких деморалізація все більше росла.

своє населення, заховає всі обози, гармати й обеззброє дрібні відділи армії У. Н. Р., та що ніяких озброєних частин через свій район не пропускає, не вступивши з ними в бій. Підходячи увечері 24 листопаду до с. Заруддя, дійсно було зустрінuto вогнем із рушниць і кулеметів головні застави наших частин. Командування групи рішило з місцевим населенням у бій не вступати, прямуючи даліше на північ до визначеного району зосередження.

26 листопаду решта всієї армії У. Н. Р. зосередилася в районі Старокостянтинова. Тут відбувся ряд нарад старших військових начальників із Урядом.

Було стверджено повну ізольованість Армії й Уряду У. Н. Р. Встановлено повну безнадійність становища. Однак рішено триматися до останнього моменту.

Обстановка на той час виявляється так: польське військо займає фронти Камянець-Подільський, Дунаївці, Чорний-Острів, Купіль, Базалія, Антоніни, Полонне й далі на північ по р. Случі; московські добровольці—Козятин, Хмільник, Проскурів; московські більшовики—Бердичів—Чуднів.

Становище—катастрофальне. З поляками армія У. Н. Р. не воювала, але й не була в спілці. Поляки при першій змозі намагалися поширити терен свого посідання, на рахунок тилів війська У. Н. Р. Москвини — добровольці й більшовики — будучи самі між собою в стані війни, хотіли разом із тим знищити армію У. Н. Р. Отже, приходилось — або битися до загины й полишити по собі легенду для будучих поколінь, або прилучитися до одної зі сторін і бути тоді готовим до того, що військо буде роззброєне, а його проводирів, в разі захвату їх чи то білими, чи то червоними москвинами, — буде винищено до одного.

Вирішено, вибравши центральне положення до ворогів, дати військові відпочити й виждати дальшого ходу подій. Таким центральним місцем буде район Остропіль—Любар—Нова Чорторія. Наказом штабу армії передбачалось таку групувку: 4-а Київська дивізія в Острополі, група С. С. у Любарі, 2-а Волинська й 7-а Запорозька дивізія в районі Нова Чорторія — Миропіль, Уряд і центральні установи в Любарі.

Останнього дня перед вимаршем із району Старокостянтинова зайшли зміни, які ріжно тоді пояснювано: одні — впливом отамана Волоха на Головного Отамана, другі — неприхильністю й недовірям Головного Отамана до групи Січових Стрільців. Зміни виразились в наступному: Запорозька група оставалася для прикриття всього маршру й займала Старокостянтинів, пізніше переходила до району Новий Миропіль—Печанівка; Київська дивізія—Остропіль; Гайдамацька бригада отамана Волоха, Юнацька школа й Волинська дивізія — Любар; група Січових Стрільців — Нова й Стара Чорторія. Вказане положення армія У. Н. Р. зайняла 2 грудня ввечері. Запаси армії погружено до потягів і їх, в силу спеціального договору з поляками, було пропущено через Шепетівку на ст. Новий Миропіль і Печанівку. Вже 2 грудня Запорозька група після невеличкого бою з мо-

сковськими добровольцями Деникіна залишила Старокостянтинів і ви-йшла до призначеного їй району. У Старокостянтиніві до денікінців попали всі шпиталі групи С. С. з масою хорих на тиф та всі ранені. Денікінці в першу чергу забрали всі продукти, що їх було залишено групою С. С. для хорих і ранених. Маса хорих померла; решту з медичним персоналом денікінці вивезли до Проскурова та інших міст. Доля їх і досі не відома.

3-го грудня в Любарі отаман Волох зрадив і на чолі Гайдамацької бригади перейшов на бік червоних москвинів, захвативши з собою й державну скарбницю. Не відомо, що більше цікавило Волоха — чи збереження своєї частини за ціну переходу на службу до московської комуні, чи скарбниця*).

Юнацька школа відмовилася ліквідувати виступ Волоха, й тому Уряд на чолі з Головним Отаманом залишили Любар і прибули до Нової Чарторії. Волох, після виступу, вночі з 3 на 4 грудня поспішно відійшов до Чуднова, де були червоні москвини.

4-го грудня Любар зайняла 4-та Київська дивізія, що перейшла туди з Острополя.

Наради в Чарторії. Захват поляками баз. Вихід у зимовий похід. Розв'язання групи Січових Стрільців.

4, 5 і 6 грудня проходять у постійних нарадах Головного Отамана, Уряду й вищих представників війська У. Н. Р. Наради ці ні до яких результатів не доводять.

На нараді начальників Січових Стрільців виявилася, що частина групи готова пробиватися на тили ворога й там, в залежності від обставин, продовжувати партизанську боротьбу; коли це не пощастить, то добиратися додому, де й розпорозитися. Друга частина вважала, що обстановка не сприяє до продовження боротьби, мала себе за невідготовлену до партизанської війни й схилилася до думки інтэрнування в Польщі.

До першої групи належали переважно наддніпрянці з малим відсотком галичан, до другої групи належали переважно галичани й незначний відсоток наддніпрянців. Це було й зрозуміло. Галичани, що були в групі, хоч і перебували довший час на Великій Україні, все ж почували себе там, до певної міри, чужими. Велика перетомленість людей, упадок енергії й зневіра в успіх теж відігравали не останню роль.

Уночі з 5 на 6 грудня Головний Отаман виїхав на ст. Шепетівку й звідтіль до Польщі.

6-го грудня відбулася остання нарада вищих начальників армії У. Н. Р., на якій вирішено пробиватися на тили ворога, давши

*) Цю частину зформовано, на думку Головного Отамана, з найпевніших елементів, як останню опору. На жаль, Волох не виправдав цього високого довіря. Можна собі уявити, якою це було трагедією для бл. п. Головного Отамана.

окремим частинам і особам свобідний вибір щодо дальшої їхньої долі.

Того ж дня на останньому зібранні командирів частин групи Січових Стрільців вирішено групу розв'язати. Ті частини групи, що виявили бажання йти на схід, мали згрупуватися в районі Коростки—Липно, а ті, що йшли на захід,—у районі Дертка—Новий Миропіль. Наказа по групі у цій справі було виконано до вечора 6 грудня.

Зранку 7 грудня більша частина армії У. Н. Р., під команду генерала Омеляновича-Павленка, направилася в загальному напрямі на Комаргород і там вийшла на тили ворога. До цієї групи долучилася й частина Січових Стрільців. Друга частина С. С. ранком 7 грудня зі штабом групи прибула на ст. Миропіль, де й була інтернована поляками. В той же день частина Запорозької групи, що була в районі ст. Печанівки, також була інтернована поляками. Інтернованих поляки відправили через Шепетівку—Рівне—Луцьке до різних таборів для полонених, де вони й утримувалися на однаковому з полоненими положенню аж до весни 1920 року.

Так була розв'язана група Січових Стрільців і перестала фактично існувати.

Висновки. В останньому періоді боротьби війська У. Н. Р. в 1919 році яскраво виявилася повна ізольованість його від усього світу. Для України ніде не знайшлося приятелів чи спільників. Українська дипломатія не змогла підготувати ґрунту для стратегії. Армія виказала багато героїзму, але подолати задачу виборення незалежності своїй батьківщині не змогла. Московські добровольці, після переходу Галичан на їхній бік, перемагають армію У. Н. Р. і майже без боїв займають територію від Жмеринки—Вапнярки до Старокосянтинова—Проскурова—Могилева Подільського. Крім переходу Галичан до Деникіна не мало до цього спричинилося й те, що армія У. Н. Р. була знесилена постійними, без відпочинку, боями й маршами, несла надзвичайні втрати від тифу, їй бракувало одягу й взуття, не вистарчало зброї й набоїв.

Загальні уваги.

Велика російська революція, порвавши ланцюги російського царату, разом із тим пробудила й усі неросійські народи до самостійного незалежного життя. Першим, що став до боротьби за свою самостійність, був народ український, в особі своєї інтелігенції й незначних мас народу та півінтелігенції. Московські більшовики розвинули велику агітацію серед населення України, захопили маси своїми соціальними кличами. Російський елемент населення, що взагалі вороже ставився до української державности, давав москвинам велику допомогу в цьому, працюючи на шкоду Україні й українцям. Щодо нашого, так би мовити, міжнароднього становища, то ми в своїй боротьбі залишилися зовсім ізольованими. Виснажуючись у боротьбі, ми ні звідкіля не могли дістати хоч будь-якої допомоги. В 1919

році ми ведемо боротьбу на два фронти: проти поляків і проти москвинів. Це була основна й може найбільша причина наших неуспіхів. Держава, що тільки народилася та ще не зорганізувалася й не мала ще своєї сталої армії, не повинна була й не могла воювати на всі боки. Коли звернутись до того, який фронт слід було зліквідувати, то, на нашу думку, легше й доцільніше було ліквідувати фронт польський. Поляки були слабші від москвинів і через це з ними легше було домовитися. Ми мали б Галичину, як глибокий тил, з населенням, свідомим своїх національних завдань, карним і слухняним. Змобілізувавши його за час боротьби, мали б ми добре зорганізовані військові частини, які могли б послужити кістяком для всієї армії. Та цього, на жаль, не сталося.

Загальні висновки про організацію української армії.

Українська армія організується й формується без усякого плану й без усяких підстав (це відноситься не лише до періоду після і передгетьманського). Формують частини активніші особи, які, зібравши певний гурток людей навколо себе, отримують пізніше санкцію Уряду й стають Н-ою частиною. Виключенням із цього був лише Запорозький корпус і загін Січових Стрільців (після протигетьманського перевороту — корпус Січових Стрільців).

Дякуючи цьому, підрахунок сил і управління ними бували часто не під силу вищому командуванню. Сваюля й „отаманія“ у війську часто зводили на нівець усякі плани командування. До цього ще стремління кожного політичного угруповання, мати свою частину, — викликало остаточний розбрат у війську. Кінець такому порядку і покладено тільки у червні 1919 року, і це дало добрі результати. Українська армія ніколи не могла довести частин навіть до половини штатного складу. Ні одна мобілізація їй не вдається, а те, що змобілізоване, після перших боїв дезертує. Всю боротьбу виносять ідейні елементи, що взяли тягар на свої плечі ще в 1917—1918 році. Армія воює піхотою та артилерією. Кінноти, за малим виключенням, навіть для розвідки їй не вистарчає. Найширші плани по створенню кінних бригад — по одній на дивізію — не могли бути виконані за браком: поперше відповідних кінних начальників, подруге з браку коней і кінського знаряддя. Технічних і інших помічних військ — теж немає. Мости лагодить піхота. Зв'язок тримає теж вона. Ті незначні команди зв'язку, що їх мали штаби частин, були настільки малі, що коли траплялося попадати в місцевості, де не було місцевих телеграфічних ліній, то не було й зв'язку між військами. В такому положенню управління військом, особливо при тому сильно подвижному характері війни, якою була війна України з Московщиною в 1911 році, було надзвичайно трудним, а часом просто неможливим. Коли до всього цього додати ще постійний брак муніції, зброї, одягу та взуття — через ізольованість України від світу, а продуктів харчування — через слабо зорганізовані апарати постачання з одного боку, та

місцевої влади з другого — то будуть зрозумілі й усі невдачі армії У. Н. Р.

З тактичного боку цікаво відмітити, що до червня українське військо тримається так званої „залізничної тактики“ провадження війни. Полягала вона в тому, що війська, які не мали обозів, трималися залізниць і пересовувалися ешелюнами. Вступає частина в бій — вилазить із вагонів, а потяг стоїть поза обстрілом ворожих гармат і чекає на неї. Удався бій — ворога переслідують, потяг їде за військом, бій не вдався — військо відходить до потяга, сідає у вагони й відїжджає до наступної станції. І дивно: навіть кіннота трималася такого порядку. Така безглузда тактика довела до того, що на протязі місяця українські війська очистили все Лівобережжя. Військо втратило відчуття просторові й часу, забуто було скорість ходу людини й коня — все рівнялося до ходу потяга. Ні про які маневри, звичайно, не могло бути й мови.

Уся війна проти Московщини носила характер надзвичайно рухливий. Бої були скороминулі й завжди рішучі. Після бою — або ворог відходив, або українські війська відходили. Кіннота придбала надзвичайне значіння. Найменший відділ кінноти завжди рішав бій. Це визнавалося й командуванням армії У. Н. Р., але, як уже сказано вище, перешкодою до зформування великих кінних одиниць завжди був брак коней і кавалерійського зняряддя.

У роки дальшої боротьби досвід року 1919 було взято на увагу. Армія У. Н. Р. виглядала значно краще, й історія цих років багато дасть зручних і хитро побудованих маневрів та добре скомпонованих по замислу й удало виконаних операцій і боїв.

Отже, кількарічна боротьба України не дала їй того, до чого йшла українська армія: своєї Держави й своєї сталої, сильної армії.

Та проте досвід нашої війни з Москвою ми мусимо пізнати, як рівно мусимо пізнати й ворогів України. Мусимо вивчити їхні збройні сили, мусимо вивчити їхню воєнну історію, не забуваючи своєї; мусимо постійно студіювати загальну воєнну науку, щоб у слушний час, коли Батьківщина знову покличе до боротьби, — явитися мужніми й сильними, озброєними знанням новочасної воєнної науки й техніки.

Тільки тоді зможемо створити сильну армію, тільки тоді зможемо побити ворогів, бо сильна армія — це право на існування нації.

2 pyb 431001
(1986)
P1

236

